

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

ORTA ÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA KOKU: MİSK AMBER KÂFUR

Yüksek Lisans Tezi

SEVGİ ÇAKIR

**AMASYA
Haziran-2021**

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

ORTA ÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA KOKU: MİSK AMBER KÂFUR

**Hazırlayan
Sevgi ÇAKIR**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN**

Haziran-2021

ETİK BEYAN

Tezimin içerdđi yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadđımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldđını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 29/06/2021

Sevgi ÇAKIR
İmza

TEZ ONAY SAYFASI

Sevgi ÇAKIR tarafından hazırlanan Orta Çağ İslâm Dünyasında Koku: Misk, Amber Kâfur başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile 29/06/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Orta Çağ Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi kabul edilmiştir.

Jüri

Danışman : Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yılmaz

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Zekiye Tunç

İmza

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım 26/06/2021

İmza

Doç. Dr. Nevzat AYDIN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

ORTA ÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA KOKU: MİSK, AMBER, KÂFUR

Sevgi ÇAKIR

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran / 2021

Danışman: Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

Kokular, çevreye güzel bir intiba bırakmak ve insanları etkilemek amacıyla tercih edilmişlerdir. Orta Çağ İslâm dünyasında koku kullanımını oldukça yaygın olmakla beraber, konumuz özelinde misk, amber ve kâfur yalnızca soylu kimselerin elde edebildiği çok değerli ürünlerdendi. Bunun nedeni bu ürünlerin deniz aşırı ve zorlu coğrafyalardan İslâm ülkelerine taşınmış olmasındandı. Misk ve kâfur Kûr'ân'da adı geçen kokulardan olup, insanlar bunlarla müjdelenmişlerdir. Misk, bizzat Hz. Peygamber'in sünneti olup onun tarafından kullanılması teşvik edilmiştir. Kadınlar ise misk ve amberi laden zamkıyla birlikte karıştırıp siyah renk elde etmiş ve bu maddeyi sahte ben, sahte kaş yapımında kullanmışlardır. Öte yandan bu kokuların tedavi edici özelliklerinden faydalanılarak Orta Çağ'da kullanılan reçetelerde sıklıkla yer almışlardır. Misk, amber ve kâfur zor buldukları için sahteleri yapılmıştır. Bunların sahte olup olmadıklarını tespiti amacıyla da çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Böylesine değerli olan misk, amber ve kâfur devletlerarası hediyeleşmelerde, bir saç malzemesi olarak, kutsal emânetlerin parfümlenmesinde, düğünlerde ve cenazelerin bu kokularla beraber yıkanarak defnedilmesinde kullanıldılar.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, İtriyat, Misk, Amber, Kâfur, Gâliye.

ABSTRACT

SCENT AT THE MEDIEVAL ISLAMIC WORLD: MUSK, AMBER, CAMPHOR

Sevgi ÇAKIR

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, M.A., June / 2021

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Although the use of fragrances was quite common in the Middle Ages Islamic world, in particular, musk, amber and camphor were among the very valuable products that only noble people could obtain. This is because these products were transported from overseas and difficult geographies to Islamic countries. Musk and camphor are among the fragrance products mentioned in the Quran, and believers were given good news of it. Musk, on the other hand, is the Sunnah of the Prophet and its use is encouraged. Fragrances have been preferred by people to impress people and leave a good impression on the environment. Women, on the other hand, have used musk and amber to make fake mole and fake eyebrows by taking advantage of their coloring feature. On the other hand, taking advantage of the therapeutic properties of these fragrances, they were frequently used in recipes used in this period. Due to their difficulty, these odors have been counterfeited and various methods have been developed to detect them. There is information about such valuable products, musk, amber and camphor as gifts in inter-state as shed in weddings, perfuming of holy relics, and burial of burials with these scents.

Key Words: Medieval Time, Scent, Musk, Amber, Camphor.

ÖNSÖZ

Koku, insanlık tarihi boyunca, çeşitli baharatlardan, çeşitli otlardan ve odunlardan, elde edilmiştir. Bundan başka misk ve amberde olduğu gibi çeşitli hayvanlardan da elde edilmiş ve insanların günlük yaşantısında kullanılmıştır. Bu ürünler bugün daha çok kozmetik ve kişisel bakım eşyaları olarak kullanılsada geçmişte bunun yanında tedavi amacıyla kullanılmış ve hekimlerin reçetelerinde yer almıştır. Önemli bir ekonomik değeri olan ürünler arasında bulunan misk, amber ve kâfur; devletlerin hazinelerinde yer alan başlıca zenginlik unsurlarından olmuştur. Bu kokular aynı zamanda devletlerarası hediyeleşme aracı olarak kullanılmıştır.

Çalışmada misk, amber ve kâfur kokularının Orta Çağ'da kullanımı ve ticareti hakkında bilgi verilirken dönemin ana kaynaklarından; tıp ve eczacılık alanında yazılmış eserlerden, coğrafi, tarihî kaynaklardan ve seyahatnâmelerden sıklıkla faydalanılmıştır. Çalışmamızın sonucunda Orta Çağ'ın bilinen en meşhur kokularının tafsilatlı bir derlemesi yapılmıştır.

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Mustafa Şahin'e teşekkür ederim. Bana mesleğimi sevdiren, lisans eğitimimi aldığım Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine, çevirilerde yardımcı bulunan Nuri Bey'e, Metin Atasoy'a, amcalarım Hayri ve Murat Çakır'a ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca maddî ve manevî destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme, her zaman beni motive eden kardeşlerime, çalışmam boyunca değerli zamanını bana ayıran sevgili eşim Fatih Özbayrak'a sonsuz teşekkür ederim.

Sevgi Çakır

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	İ
ÖZET	İİİ
ABSTRACT	İV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	İX
ÇALIŞMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR.....	X
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1. MİSK.....	3
1.1. Misk Elde Edilen Hayvanlar.....	4
1.1.1. Misk Ceylanı	4
1.1.2. Misk Faresi	5
1.1.3. Misk Kedisi	6
1.2. Misk Kokusunun Elde Edilmesi.....	7
1.3. Misk Kalitesi ve Çeşitleri	11
1.3.1. Misk Kalitesini Etkileyen Faktörler	11
1.3.2. Renk, Koku ve Görünüm Açısından Misk Türleri	12
1.4. Miskte Hile Yapımı	18
1.5. Misk Elde Edildiği Coğrafyalar.....	22
1.6. Misk Kullanım Alanları	26
1.6.1. Tedavide Kullanılması.....	26
1.6.2. Tütsü Olarak Kullanılması	31
1.6.3. Yiyecek ve İçeceklerde Kullanılması	33
1.6.4. Giyim-Kuşamda Kullanılması.....	34
1.6.5. Cenaze İşlerinde Kullanılması.....	35
1.6.6. Kutsal Mekânların Temizliğinde Kullanılması	37
1.6.7. Parfüm ve Terkiblerinde Misk Kullanımı	38

II. BÖLÜM

2. AMBER.....	41
---------------	----

2.1.	Amberin Elde Edilmesi.....	45
2.2.	Amberin Kalitesi ve Çeşitleri	45
2.3.	Hileli Amber Yapımı	48
2.4.	Amberin Elde Edildiği Coğrafyalar	49
2.5.	Amberin Kullanım Alanları	51
2.5.1.	Tedavide Kullanılması.....	51
2.5.2.	Tütsü Olarak Kullanılması	52
2.5.3.	Yiyecek ve İçeceklerde Kullanılması	52
2.5.4.	Giyim-Kuşamda Kullanılması.....	53
2.5.5.	Cenaze İşlerinde Kullanılması.....	54
2.5.6.	Kutsal Mekânların Temizliğinde Kullanılması	55
2.5.7.	Parfüm ve Terkiblerinde Amber Kullanımı.....	55

III. BÖLÜM

3.	KÂFUR.....	58
3.1.	Kâfur Kokusunun Elde Edilmesi	59
3.2.	Kâfurun Kalite ve Çeşitleri	61
3.3.	Hileli Kâfur Yapımı	62
3.4.	Kâfurun Elde Edildiği Coğrafyalar.....	62
3.5.	Kâfurun Kullanım Alanları	64
3.5.1.	Tedavide Kullanımı	64
3.5.2.	Tütsü Olarak Kullanılması	64
3.5.3.	Yiyecek ve İçeceklerde Kullanılması	65
3.5.4.	Cenaze İşlerinde Kullanılması.....	66
3.5.5.	Parfüm ve Terkiblerinde Kâfur Kullanımı	68

IV. BÖLÜM

4.	EKONOMİK DEĞER OLARAK MİSK, AMBER, KÂFUR.....	71
4.1.	Ticarî Emtia Olarak.....	71
4.2.	Hediyeleşme Aracı Olarak.....	77
4.2.1.	İslâm'a Davet Amacıyla	78
4.2.2.	Tahta Çıkış ve İtaat Bildirme Maksadıyla.....	78
4.2.3.	Hükümdarlar Arasında Hediyeleşme Aracı.....	80

4.2.4. Saçı ve Özel Günlerde	85
4.2.5. Hazineselerde Misk, Amber ve Kâfur	88

V. BÖLÜM

5. DİNİ DEĞER OLARAK MİSK, AMBER VE KÂFUR.....	90
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA	96
EKLER	116
ÖZGEÇMİŞ.....	123

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: Bin
bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA.	: İslam Ansiklopedisi (MEB)
İCANAS.	: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm
S.	: Sayı
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.A.E.	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume (İngilizce Cilt)
P.	: Pages (İngilizce Sayfalar)
Yay.	: Yayın
HÜTAD	: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
TOD.	: Tarih Okulu Dergisi
EI².	: The Encyclopaedia of Islam New Edition
(Sayı)ⁿ.	: Kaynak eserdeki dipnot
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (Ankara Üniversitesi)
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TODAİE.	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
Tidsad	: Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Co.	: Company
Ltd	: Limited
DLT	: Divanü Lûgat-it Türk Divân'ü Lûgât-it Türk

ÇALIŞMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR

Bu çalışma, Orta Çağ İslâm dünyasında kokunun ve konumuz özelinde misk, amber ve kâfurun elde edilmesi, çeşitleri, bu ürünlerin üretildiği coğrafyalar, ekonomik değeri, ticareti ve kullanıldığı alanlar hakkında dönemin ana kaynaklarından ve günümüz araştırma eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ebû Zekeriyâ Yûhannâ b. Mâseveyh (ö. 857)

Abbâsîler döneminin meşhur Süryânî hekimidir. Doğum tarihi tam olarak bilinmesede Hârûn Reşid (786-809) döneminde doğduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde mütercim olarak görev yapmış daha sonra dönemin hekimlerinden Cibrâil b. Buhtîşû'un hizmetine girmiş ve ondan tıp eğitimi almıştır. Mâseveyh, Halife Me'mûn (813-833) döneminden itibaren halîfelerin özel hekimliğini yapmıştır. Bilinen eserlerinin sayısı on bir ile kırk dört arasında değişmektedir. "Kitâbü Cevâhiri't-tîbi'l-müfrede" adlı eserinde, koku yapımında kullanılan yirmi sekiz bitkinin özellikleri hakkında bilgi vermiştir (Vadet, 1986: 872-873; Kaya, 2013: 582; Tez, 2010: 149). Çalışmamızda 1961 yılında Martin Levey tarafından çevrilip, "Journal of the History of Medicine" dergisinin 4. cildinde yayımlanan makale kullanılmıştır (Levey, 1961). Bu eserde misk, amber ve kâfurun özelliklerinden, türlerinden, bunlara yapılan hilelerden ve tedavide kullanılmasıyla ilgili verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

İbn Mendeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Abdîrahmân el-İsfahânî (ö. 1019)

Devlet adamlarından daima saygı gören, döneminin ünlü hekimlerindedir. Büveyhîlerden Adudüddeve'nin (978-983) Bağdat'ta kurduğu Bîmâristân-ı Adudî'ye davet edilen yirmi dört hekim arasında yer almıştır. Kaynaklarda bahsedilen elliye yakın eseri bulunmaktadır. Eserlerinde bahsedilen başlıca alanlar diyabet, çocuk sağlığı, farmakoloji (ecza bilimi) ve oftalmoloji (göz hastalıkları ilgili)dir (Kutluer, 1999: 182). Çalışmada kullanılan, "Risâle fî usûli't-tîb ve'l-mürekkebâti'l-ıtriyye", adlı eser 1968 yılında Taki Dânişpejûh tarafından neşredilmiş olup, Mecelle-i Ferheng-i İrân Zemîn dergisi 15. cildinde yayımlanmıştır (İbn Mendeveyh, 1968). Çalışmamızda, Mendeveyh'in misk, amber ve kâfurun çeşitlerinden ve bunlara yapılan hileler ile ilgili verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

İbn Sînâ (ö. 1037)

İslâm Meşşâi Okulu'nun sistemci filozoflarından ve Orta Çağ tıbbının önde gelen temsilcilerindedir. On sekiz yaşına geldiğinde Sâmânî Hükümdarı Nûh b. Mansûr (976-997) döneminde saray hekimliği, Büveyhîlerden Şemsüdevle (997-1021) döneminde ise vezirlik yapmıştır. Gazneli Sultan Mesud'un İsfahân'ı zapt ettiği dönemde evi ve kütüphânesi yağmalanmış ve bunun üzerine üzüntüden hastalanarak 1037 yılında vefat etmiştir. Çalışmamızda kullanılan "el-Kanun fi't-Tıb" onun en ünlü eserlerin olup, deneyimlerinin yer aldığı sistematik bir ansiklopedidir. Nitekim ölümünden yüzyıl sonra, bir tıp başyapıtı olarak bilinen bu eser Latince'ye tercüme edilip on üçüncü yüzyıldan itibaren Avrupa üniversitelerinin tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Alper, 1999: 319-322) Eserin altı cilt halinde yapılan Türkçe çevirisinden özellikle miskin kalitesi ve diğer kokuların tedavide kullanılmaları ile ilgili verdiği bilgilerden faydalanılmıştır (İbn-i Sînâ, 2014).

el-Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed (ö. 1061)

Astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih ve dinler tarihi başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli eserler veren, Türk-İslâm ve dünya tarihinin en bilindik ilim adamlarından biridir. Faydalandığımız eseri "Kitabü's-Saydana Fi't-tıb" onun da son eseri olup 1050 yılında tamamlanmıştır. "Eş-şaydene fi't-tıb" adıyla da anılan eseri; tıp, eczacılık, botanik, filoloji ve bilim tarihiyle ilgili bazı konu ve hususları ihtiva eden önemli bilgileri içine alır (Kahya, 2009:210-211). Eser, Arapça neşri ve İngilizce tercümesi ile birlikte *al-Biruni's Book on Pharmacy and Materia Medica* adı altında 1973'te Karaçi'de neşredilmiştir (al-Biruni, 1973). Tezimizde 2011 yılında Esin Kahya tarafından yapılan Türkçe çevirisinden misk ve amberi tanıttığı ve bunların çeşitleri hakkında verdiği bilgilerden istifade edilmiştir.

Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind (9. yy)

Süleyman et-Tâcir'in, Çin, Hindistan, Arabistan'ın güney kıyıları, Zengibar ve diğer ülkelere yaptığı seyahatlerin anlatıldığı eserdir. İki bölümden oluşan kitabın 851 yılı civarında yazıldığı bilinmektedir. Eserin ilk sayfaları kayıp olduğundan dolayı yazarı hakkında net bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Süleyman et-Tâcir'in üçüncü şahıs olarak eserde yer alması, kitabın tamamının ona atfedilmesine sebep olmuştur. Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind'in, Marco Polo'nun "Geziler Kitabı"ndan yıllar önce yazılmış olması, onu türünün ilk

ve önemli örneklerinden biri yapmıştır. Eserin ikinci bölümü ise Süleyman et-Tâcir'e yaklaşık yetmiş yıl sonra zeyl yapan Ebû Zeyd es-Sîrâfî tarafından yazılmıştır. Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind ise bu esere içeriğinden dolayı sonradan verilen bir isimdir. Çalışmamızda 2012 yılında Ramazan Şeşen tarafından *Doğu'nun Kalbine Seyahat* adıyla yapılan Türkçe tercüme ile 2014 yılında Tim Mackintosh-Smith ve J. E. Montgomery tarafından İbn Fadlân'ın Seyahatnâmesi ile birlikte *Accounts of China and India and Mission to the Volga* adıyla İngilizceye çevrilen eser kullanılmıştır (Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 5; Cilacı, 1988: 493). Bu eser çalışmada sıklıkla kullandığımız eserlerin başında gelmektedir. Bu eserin, Misk Ceylanı, onun avlanması ve miskin elde edilmesi, kalitesi, türleri, amberin elde edilişi ve onun türleri hakkında verdiği bilgilerden, misk, amber ve kâfurun elde edildiği coğrafyalar hakkında verdiği bilgilerden faydalanıldı.

Ya'kûbî (ö. 905'den sonra)

Soylu bir aileden gelen Ya'kûbî, Horâsân Tâhirîlerin hizmetinde bulunmuştur. Abbâsîler devrinde de dîvânda çalışmıştır. Hindistan, Çin, İnan, Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye'nin yanı sıra birçok Arap ülkesine seyahatlerde bulunan Ya'kûbî, ilk Müslüman coğrafyacılardan olup, İbn Hurdâzbih'ten sonra Irak Coğrafya Ekolü'nün en önemli temsilcisi olarak görülmektedir. “Târîhu'l-Ya'kûbî”, kendisinin en çok tanınan eseri olup İslâm tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biridir. Genel tarih türünde kaleme alınan eser insanlığın yaratılışıyla başlamakta ve 872-873 yılı olaylarıyla sona ermektedir.

Çalışmada kullanılan “Kitâbü'l-Büldân” adlı eseri, Müslümanlar tarafından yazılan ilk coğrafi eserlerdendir. O, eserine Bağdat ve Sâmerâ'nın tasviriyle başlamış; İnan, Turan, Afganistan, Arabistan, Hindistan, Çin, Bizans ülkesi, Suriye, Mısır, Nûbe, Kuzey Afrika, Sicistan ve Horâsân hakkında bilgiler vermiştir. Bu bölgelerdeki yerleşim merkezleri, aralarındaki mesafeler, fetihleri, halkları, vergi miktarları, coğrafi durumları hakkında bilgi verilmiştir. Eser Murat Ağarı tarafından 1992 yılında Türkçe'ye *Ülkeler Kitabı* adıyla çevrilmiştir. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* adlı eserinde, Yusuf Ziya Yörükân *Orta Çağ Müslüman Coğrafyacılardan Seçmeler* adlı eserinde kısmî çeviri yapmışlardır (Ağarı, 2013: 287-288; M. Qasim Zaman, 2002: 257-258). Çalışmamızda ayrıca 2018 yılında üç cilt olarak Brill'de basılan, “the Works of Ibn Wadih al-Ya'qubi” (ed. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, and Michael Fishbein) kullanılmıştır. Bu eserin birinci cildi, Kitâbü'l-Büldân'ın kayıp bölümündeki bilgileri içermektedir. Bu bilgiler arasında misk ve amberin kalite ve çeşitleri yer almaktadır.

İbn Hurdâzbih (ö. 912)

Eserleri günümüze ulaşan İslâm coğrafyacılarından. Abbâsî devletinde posta teşkilatı görevinde bulunmuştur. Halife Mu'temid'in itimad ettiği dostları arasında bulunması onun eserlerine güvenilirliği daha da arttırmaktadır. "Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik", İbn Hurdâzbih'in kendisine İslâm coğrafyacılarının babası nisbesini kazandıran en mühim eseridir. Ayrıca, Irak Coğrafya Ekolü Kitapları adıyla bilinen eserlerin birincisidir. Eserinde verilen bilgilerin büyük kısmı kara ve deniz yollarına aittir. Bu yolların dört yönde gelişmesi takip edilerek Hindistan ve Çin gibi ülkeler tanıtılmıştır (Sayyid Maqbul Ahmad, 1999:78-79). Çalışmamızda 2008 yılında Murat Ağarı tarafından *Yollar ve Ülkeler Kitabı* adıyla Türkçeye çevrilen eserden faydalanılmıştır (İbn Hurdazbih, 2008). İbn Hurdâzbih'in misk, amber ve kâfurun bulunduğu coğrafyalar hakkında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

İbn Fadlân (ö. 922)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak kendisi ünlü bir Abbâsî komutanının kölesi olduğunu söylemiştir. Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh (908-932) tarafından İdil Bulgar Hükümdarı Almış Han'a İslâm'ı öğretmek için din adamları, camii ve kale yapacak mimarlar gönderdiği heyette bulunmuştu. Kendisi halifenin mektubu ile 4 bin dinarlık maddî yardım ve hediyelerini hükümdara bizzat vermek ve gerekli açıklamaları yapmakla görevlendirilmişti. Seyahatnâmesinde Oğuzlar, Bulgarlar, Peçenekler, Başkırtlar, Hazarlar, Ruslar ve diğer bazı milletlerin dilleri, dînî inançları, siyasî düzenleri, ahlâkî kuralları, ölü gömme merasimleri, giyecekleri, evlenme gelenekleri, ekonomik durumları hakkında değerli bilgiler vermiştir. Çalışmada, 2010 yılında Ramazan Şeşen tarafından *İbn Fadlan Seyahatnâmesi ve Ekleri* adı ile Türkçeye çevrilen eser ile Tim Mackintosh-Smith ve J. E. Montgomery tarafından *Two Arabic Travel Books: Accounts of China and India and Mission to the Volga* adıyla İngilizce çevrilen eser kullanılmıştır (Şeşen, 2010; Abu Zayd al Sirafi&İbn Fadlan, 2014).

Mes'ûdî (ö. 956)

Mağrib ve Endülüs hariç olmak üzere İslâm coğrafyasına, hatta bu coğrafyanın da dışına yaptığı seyahatlerini anlattığı, "Mürücü'z-zeheb" adlı eserini 943 yılında Fustat'ta kaleme almıştır. Çok yönlü bir ilim adamı olan Mes'ûdî, eserlerinde Aristo, Eflatun gibi

isimleri kaynak göstermiştir. Seyahatlerinde de âlimler, tâcirler, seyyahlar, denizciler, farklı din ve mezhepten insanlardan bilgi ve görüş alarak, eserini genişletmiştir (Avcı, 2004: 353-355). Çalışmada 2004 yılında Ahsen Batur tarafından *Altın Bozkırlar: Murûc ez-Zeheb* adıyla yapılan Türkçe çeviri ile 1841 yılında Aloys Sprenger tarafından *el-Mas'udi's Historical Encyclopaedia: Entitled Meadows of Gold And Mines of Gems* adıyla yapılan İngilizce çevirisi kullanılmıştır (Mesudî, 2004; Mas'udi, 1841). Özellikle bu müellifin misk ceylanının görünüşü, hayvanın avlanılma yöntemleri, miskin elde edilmesi, bunun çeşitleri ve kalitesi, elde edildiği coğrafyalar, amberin ve kâfurun elde edilmesi, bunların elde edildiği coğrafyalar hakkında verdiği bilgiler çok kıymetlidir.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib (10. yy)

Farsça yazılmış olup yazarı bilinmemektedir. Cüzcân'da hüküm süren Ferîgunîler Hânedanı'ndan Emîr Ebü'l-Hâris Muhammed b. Ahmed'e sunulmuştur. Müellif, eserinde Batlamyus ve Aristo'nun eserlerine atıflarda bulunmuş, İbn Hurdâzbih, İstahrî, Mes'ûdî ve Hemdânî'den aktarımlar yapmıştır. Eser, altmış bir konuya ayrılmış bölümlerden oluşur ve nehirler, denizler, adalar, çöller, dağlar, hakkında bilgi ve daha sonra ülke ve şehirleri anlatır (Kurtuluş, 1998:304). Çalışmamızda 1937 yılında *Hudûd al-'Âlam: the Regions of the World* adıyla Minorsky tarafından yapılan İngilizceye, 2008 yılında Duman ve Ağarı tarafından *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib* adıyla Türkçeye çevrilen eserden özellikle konumuza dahil olan kokuların elde edildiği coğrafyalar hakkında verdiği çok değerli bilgilerden faydalanılmıştır (Hudûd al-'Âlam, 1937; Hudûdü'l-Âlem, 2008).

Şerîf el-İdrîsî (ö. 1165)

Endülüs'te 1016 ile 1058 yılları arasında yöneticilik yapan Hammudid Hânedanı'ndan Ali b. Hammud sülâlesine mensuptur. Ailesi ise Fas coğrafyasında 789-926 yılları arasında bölgede hüküm süren İdrîsîleri Hânedanına hak iddiasında bulunmuştur. Bu hânedan'ın kurucu Hz. Muhammed'in kızı Fâtîma'nın soyundan gelen İdrîs'tir (ö.793). “eş-Şerîf” unvanı ise Hz. Ali'nin soyundan geldiğini ifade eder (Sarıp, 2018: 18; Bozdoğan: 2021: 142). Ona asıl şöhretini kazandıran Sicilya Kralı II. Roger için yazdığı “Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk” adlı coğrafya kitabıdır. Aynı zamanda Kitâbu Rucâr (Roger) ve el-Kitâbü'r-Rucârî adıyla da bilinir. Eser, iklimlere göre düzenlenmiştir. Yedi iklimden her biri onar bölüme ayrılmış, girişte dünya haritasından başka her iklimin başında da oranın haritası verilmiştir (Şeşen, 2000:493-495). Çalışmamızda birinci cildi 1836, ikinci cildi 1840 yılında

Pierre-Amédée Jaubert tarafından *La Géographie d'Edrisi, Kitāb Nuzhat al-Mushtāq ft İkhtirāq al-āfāq (Recueil Voyages et de Mémoires Publié par la Société de Géographie* adıyla çevrilen Fransızca tercüme ve Muhammed A. Sarıp tarafından 2018 yılında hazırlanan tez kullanılmıştır (Idrisi, 1836 ve 1840; Sarıp, 2018). Eser; Misk Ceylanı, onun avlanması, miskin elde edilmesi, bulunduğu coğrafyalar ile amber, kâfur ve onların elde edildiği coğrafyalar hakkında kıymetli bilgiler içerir.

Zekeriyyâ b. Muhammed Kazvîni (ö.1283)

Kazvîni'nin soyu sahâbî Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12) dayanır. Eğitimi ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. el-Ebherî (ö. 663/1265)'nin öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. O, Abbasî Halîfesi Müstansır Billâh (1226-1242) döneminin bitişine doğru Bağdat'a gitmiş ve Hille kadılığına tâyin edilmiştir. 1254 yılında ise Vâsıt kadılığına getirilmiştir. Batıların "Arapların Plinius'u" olarak adlandırdıkları Kazvîni'nin eserleri daha çok Helenistik çağdan gelen bilgilere, ayrıca seyyah ve tâcirlerden duydukları anlatımlara dayanmaktadır. Çalışmamızda kullanılan "Acâ'ibü'l-mahlûkat ve garâ'ibü'l-mevcûdât" günümüze gelen eserlerinin en meşhuru olup İlhanlı vezîri Atâ Melik Cüveynî'ye sunulmuştur. Eser, 1868 yılında *el-Kazvîni's Kosmographie: Die Wunder der Schöpfung* adıyla H. Ethé tarafından Almancaya tercüme edilmiştir (al Qazwini, 1868). Çalışmamızda, misk, amber ve kâfurun bulunduğu coğrafyalar hakkında verdiği bilgilerden faydalanıldı.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn (ö.1333)

Memlûkler döneminin önde gelen devlet adamı ve tarihçisidir. Soyuları Hz. Ebû Bekir'e veya Tay kabilesinin bir kolu olan Bekr ailesine dayandığından Bekrî unvanıyla anılmıştır. Babası Memlûk Devleti'nde kâtiplik yapmış, kendisi de Kahire'ye gidip tarih, Arap edebiyatı ve inşâ alanında ders almıştır. Kendisi de Memlûklerde çeşitli vazifelerde bulunmuş ve Memlûk sultanı Muhammed b. Kalavun'un (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) özel hizmetine tâyin edilmiştir. Nüveyrî'nin tek eseri, sultan Kalavun'a ithaf ettiği "Nihâyetü'l-ereb ft fûnûni'l-edeb" isimli otuz bir ciltlik ansiklopedik çalışmasıdır. Nüveyrî'nin bu eseri Memlûk tarihi açısından önem taşır. Eser, beş ana bilim dalından bilgileri içermektedir. Eserin konumuzla ilgili olan kısmı, üçüncü bölümde anlatılan; hayvan türleri, bitkiler ve çeşitli kokularla ait verdiği bilgilerdir (Öz, 2007: 304-306). Çalışmamızda, 2016 yılında Elias Muhanna tarafından *the Ultimate Ambition in the Arts of Erudition: a Compendium of Knowledge from the Classical Islamic World* adıyla çevrilen İngilizce

tercümesinden, Misk Ceylanı hakkında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır (al Nuwayri, 2016).

el Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (ö.1418)

1355 yılında Kahire yakınındaki Kalkaşende Köyü'nde doğmuştur. Memlûkler döneminde uzun süre kadılık göreinde bulunmuştur. Tarih, coğrafya, hukuk ve edebiyat gibi konular üzerinde araştırmalar yapmıştır. Kalkaşendî, 1389 yılında Kahire'ye gelmiş ve burada tarihçi el-Ömerî'nin (ö.1349) yeğeni Kadı Bedreddin el-Ömerî'nin bulunduğu Dîvân-ı İnşâ'da kâtiplik yapmıştır. Kalkaşendî'nin pek çok sayıda eseri vardır. Çalışmamızda kullanılan “Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ” adlı eseri İslâm dünyasında bürokrasinin gelişmesi ve kâtiplerin yetişmesi için yazılmış, inşâ sanatının en güzel ansiklopedi türünden örneklerindedir. Eserinin birinci bölümde (kitabın ikinci cildi) çeşitli milletler (Arap veya Araplaşmış kabileler, Türkler, Rumlar ve Süryânîler gibi), çeşitli dînî bayramlar gibi özel günler, dînî aklı ilimler, hükümdarlık alâmetleri, hayvanât ve nebatât, mücevherât ve çalışmamıza konu olan güzel kokular konu edinilmiştir. Eser, 1913-20 yılları arasında Muhammed Abdürresûl İbrâhim tarafından neşredilmiş, Matbaa-i Âmire'de (Kahire) basılarak on dört cilt olarak yayınlanmıştır (C.E.Bosworth, 1997: 509-511; Kafesoğlu, 1977: 134-139; İpşirli, 2001: 263-265). Misk Ceylanı, miskin elde edilmesi, türleri, kalitesi, amber ve çeşitleri hakkında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır (el Kalkaşendî, 1331).

Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö. 923)

Aslen İranlı olup, 839 yılında İran'ın Taberistan vilayetine bağlı Âmûl şehrinde doğmuştur. Taberî eğitime küçük yaşta başlamış ve tefsir ve hadis alanında eserler vermiştir. “Câmi'u'l-Beyân” (hadis) ve “Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk” (tarih) eserleri ile tanınmıştır. Müellifi olduğu pek çok eser vardır. Bunlardan bazıları eksik bazıları tam olarak günümüze ulaşmıştır. “Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk” eseri günümüze tam olarak ulaşabilmiştir. Bu kitap, günümüze ulaşmayan başka eserlerden referanslar yapılmış olması dolayısıyla çok değerlidir. Eser ilk defa M. Jean de Goeje ve diğer doğu bilimciler tarafından yayımlanmıştır (Fayda, 2010: 319-320). Çalışmada 1991 yılında M. Faruk Görtunca tarafından dört cilt olarak, *Tarih-i Taberî* adıyla yayımlanan Türkçe çeviri (Taberî, 1991) ile Ihsan Abbas, C. E. Bosworth, Jacob Lassner, Detroit Franz Rosenthal ve Ehsan Yar-Shater tarafından editörlüğü yapılan *the History of al-Tabari (Ta'rikh al-rusul wa'l-muluk)* adıyla

yapılan İngilizce çeviri kullanılmıştır (al-Tabari, 1989 vd). Müellifin kokuların kullanım alanlarına dair paylaştığı pek çok bilgi çalışmamız tarafından kullanılmıştır.

Demîrî, Ebü'l-Beka Kemâlüddîn Muhammed (ö. 1405)

Hayatının ilk yıllarında terzilik yapan Demîrî daha sonra önemli ilim adamlarından hadis, fıkıh, edebiyat gibi konularda eğitim almış ve bu konularda hocalık yapmıştır. Kendisinin en bilindik eseri “Ḥayâtü'l-ḥayevân” olup, ona Doğu ve Batı’da şöhret kazandırmıştır. Bu eser, hayvanlar ansiklopedisi niteliğinde olup, eserin “kübrâ” (büyük), “vüstâ” (orta) ve “suğrâ” (küçük) olmak üzere ayrı şekilleri vardır. Türkçe, Farsça, Latince, Fransızca ve İngilizceye tam ve kısmî çevirileri yapılmıştır (İzgi, 1994: 152-153). Çalışmamızda 1908 yılında A.S.G. Jayakar tarafından *Hayât al-Hayawân (a Zoological Lexicon)* adıyla yayımlanan İngilizce çevirisi kullanılmıştır (Ad-Damîri, 1908: 269).¹ Bu eserde misk elde edilen hayvanlardan, miskin elde edilmesinden, bazı misk türlerinden, miskin tedavide kullanılmasından; amberin kaynağından ve tedavide kullanılmasından, kâfurun elde edilmesinden ve türlerinden bahsedilmiştir.

İbn Kayyim el Cevziyye (ö. 1350)

Hanbelî âlimi olup, 1292 tarihinde tahmini olarak Dımaşk’ta doğmuştur. Babası Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî’nin oğlu tarafından Dımaşk’ta yapılmış Cevziyye Medresesi’nin kayyimi olduğu için böyle tanınmıştır. Çalışmamızda faydalandığımız “Tıbbü’n Nebevî” adlı eseri Hz. Peygamber’in uyguladığı ve başkalarına tavsiye ettiği tıbbî yöntemleri içermektedir. Eser, Abdülvehhab Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir (el-Cevziyye, 2013). Tezde karşılaştırma yapmak amacıyla Abd el-Azîz tarafından Mısır’da basılan İngilizce tercüme de kullanılmıştır (el-Jozeyah, 2003:613). Müellifin misk ve amberin tedavide kullanılmasına dair verdiği çok kıymetli bilgilerden faydalanılmıştır.

Yukarıda bahsedilen bu eserlerden başka, İbn Nedim, ıtriyata dair birçok eserden bahsetmiştir. Ancak bunların çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Fihrist adlı bu eserde bahsedilen başlıca eserler, Yahyâ b. Hâlid’in Kitâb el-’Itr, İbrahim b. el-Abbâs’ın Kitâb el-’Itr, el-Kindî’nin Kitâb el-’Itr ve Kitâb Kimyâ el-’Itr, Habîb el-Attar’ın, Kitâb el-’Itr, Muhaddal b. Seleme’nin Kitâb el-’Itr ve Ecnâsuh, Cîlî olarak bilinen müellifin Kitâb el-’Itr ve Ecnâsuh ve Me’âdinih adlı eserleridir. Bu konuda yazılmış başlıca anonim eserler; Kitâb

¹ Çalışmamızda eserin Kadir Meral tarafından 1997 yılında *Hayâtü'l-hayvan fi garaibi'l-mahlukat tercümesi* adıyla yapılan Türkçe çevirisi de incelenmiş olup. Bu çeviride konu ile ilgili detaylı bilgiye rastlanılmamıştır.

Risâletuh fi'l-'Itr ve Envâ'ih; Kitâb Risâletuh fi Kimyâ el-'Itr; Kitâb el-'Itr; Kitâb el-'Itr ve't-Terkibât adlı eserlerdir (Muhammed b. İshâk en-Nedim, 2017: 667, 804).

Ayrıca birçok seyyah, coğrafyacı, hekim, şair ve müverrih eserlerinde misk, amber ve kâfur hakkında bilgiler vermişlerdir. Yukarıda bahsedilen kaynaklar dışında Utbi, Hamdullah Müstevfi Kazvinî, Hsüan-tsang, Marco Polo, Clavijo, Babür, Tudelalı Benjamin Ömerî'den tarafından yazılan pek çok eserden ve Gırnâtî tarafından yazılan seyahatnâmelerden, İbn Bibi, Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, el Hüseyinî, Gregory Abû'l Farac, Nizamüddin Şâmî ve Şerafeddin Ali Yazdi gibi dönem kaynaklarından faydalanıldı.

Yukarıdaki kaynaklara ilaveten günümüzdeki pek çok araştırmacının eserlerinden de faydalanıldı. Bunların tamamını burada bahsetmek mümkün değilse de özellikle Yusuf Ziya Yörükân tarafından *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler: Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler* adıyla yayımlanan eser, Ramazan Şeşen tarafından *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* adıyla yayımlanan eserlerden çalışmada coğrafi bilgileri aydınlatmak için faydalanıldı. Bunların başında Abdulhalik Bakır'ın *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat Gıda İlaç Üretimi ve Tağşişi* ve Mehmet Kavak'ın *Ortaçağda Misk*, Şennur Şentürk'ün yayına hazırladığı *Parfüm: Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya* adlı eserlerden çok fazla faydalanıldı.

GİRİŞ

Koku; bilimsel olarak “nesnelere yayılan küçücük zerrelerin burun zarı üzerindeki özel sınırlarda uyandırdığı duygu” şeklinde açıklanmıştır. Arapçada genel olarak güzel koku için ıtr, koku üretimine itâre ve ıtriyat, koku satana ise attâr denmektedir. Araplar koku karşılığında esintiyle gelmesinden dolayı rîh, râiha, güzel ve temiz olan şeyler güzel koktuğu için tîb kelimelerini de kullanırlar. Eski Türkçede güzel koku kelimesinin karşılığında ıd, kin ve misk anlamına gelen yipar kullanılmıştır.

Koku eski çağlardan günümüze güzellik aracı olarak kullanılmaktaydı. Bugünkü parfüm sektörünün kötü kokuları bastırma veya yok etme amaçlı olarak kullandığı koku; geçmişte tıp ve eczacılıkta, gerek sürerek gerekse buhur yapma suretiyle faydalanılmış bununla ilgili reçeteler hazırlanmıştır. Bu işlemlerin pek çok hasta üzerinde bıraktığı olumlu etki, onların iyileşmesi hekimlerin ve aktarların bunlara ihtiyacını da arttırmıştır.

Orta Çağ’ın en meşhur kokularından olan misk, amber ve kâfur; bu dönemde zenginlerin ve soylu zümrelerinin buhur, tütsü ve parfüm amacıyla günlük hayatta kullandığı oldukça nadir bulunan çok değerli ürünlerdi. Bu kokular günlük hayatın pek çok yerinde; kıyafetlerde, kutsal mekanların temizliğinde, cenaze tahnit işlemlerinde kullanılıyordu. Bunun dışında Orta Çağ’ın sofralarında da yer buluyordu. Pek çok kullanım alanına sahip olup, nadir bulunması yüzündendir ki, bu ürünlerin yapım aşamasında bazen hileler yapılmış, bu hileleri ise yalnızca işin erbabı olan attarlar anlamıştır. Buna mukabil bu hileleri aydınlatmak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir.

Bu dönemde özellikle İran, koku üretiminde en ünlü ülke konumunda bulunuyordu. Arabistan yarımadası ile birlikte bu bölgede parfüm kültürü, İslâmiyet öncesi ve sonrası dönemler boyunca, büyük ölçüde gelişmişti. Orta Çağ İslâm ülkeleri, misk, amber ve kâfurun ticaretini sıklıkla yapmakta, onları değerli kimselere, krallara, soylululara hediye etmekteydi. Nikâh merasimlerinde sünnet düğünü gibi çeşitli eğlencelerde saç malzemesi; kadınların da kaşlarına renk vermeleri ve sahte ben yapmaları amacıyla kullandıkları bir kozmetik ürün olmuştu.

Bugünün modern parfüm sektörünün tanıdık gelen bu uygulamaların daha Orta Çağ’da İslâm ülkelerince keşfedilmiş olması dikkatimizi çekmektedir. Avrupa ise bu zenginliğe ancak 17. Ve 18. Yüzyıllarda ulaşmıştır. Batıda özellikle Rönesans döneminde yazılan bilimsel kitaplarda, doğu kökenli bitki ve hayvansal ürünler, bunların kullanım yerleri ve biçimleri verilerek açıklanmıştır. Bunlar içinde şap, boraks, inci ve değerli taşlar gibi

mineraller, misk, amber ve kâfur gibi çeşitli hayvansal ve bitkisel kokulu ürünler yer almıştır. Parfüm terkiblerinde kullanılan bu koku ürünleri 19. Yüzyıla kadar canlandırıcı, güçlendirici ve yatıştırıcı olarak, burundan koklayarak “kötü havayı süzmek” üzere çok sayıda reçetelerde yer almıştır (Tez, 2010:116).

I. BÖLÜM

1. MİSK

Misk: “Asya’nın yüksek dağlarında yaşayan bir tür erkek ceylanının karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu maddedir” (Gürgan, 2013: 92). Kelimenin aslı; Sanskritçe testis² manasına gelen muşkadır. Bugün kullanılan güzel koku anlamındaki misk kelimesi Farsçaya, “müşg, müşk”, Grekçeye “moschos” ve Arapçaya “misk” şeklinde geçmiştir (Baytop ve Bozkurt, 2005: 181; Sivrioğlu, 2015: 51) Arapçadan Süryaniceye “maska”, Latinceye “moron” şeklinde geçmiş ve diğer batı dillerinde benzer kullanım kazanmıştır. Sanskritçe ve Hintçede miskin karşılığı olarak kullanılan bir diğer kelime “kastûrî”dir. Bu dilde misk geyiği de “kastûrikâ” olarak bilinmektedir (Kavak 2018: 191). Moğolca “küderi, gudderi”, misk geyiği (Marco Polo, 1903: 45) “cagar, cigar” ise misk demektir (Lessing, 2003: 1/787, 2/1581).

Arapça bir kelime olan miskin Farsçadaki karşılığı olan “müşg”, kaynaklarda bazen “nâfe” olarak geçmektedir (Şükûn 1984: 1811). Kâmus-i Muhit adlı sözlüğe misk Farsça olup Arapçaya geçmiş bir kelimedir (Mütercim Âsım Efendi, 2014: 4289-4290; Kavak, 2018: 191; Çiçek, 2018: 151). Müşg ve nâfe aynı maddenin adı olup ipekler içinde saklanırdı (Şemseddin Sami, 2006: 1343; Onay, 1993: 30-31; Çetinkaya, 2010: 116).

Türkçeye Arapçadan geçen misk kelimesinin eski Türk kaynaklarında “ibar, yıpar, kıpar, sipar” şeklinde kullanımları vardır (al-Biruni, 1973:304-305; el-Beyrunî 2011:334-335; Kavak 2018: 191). Misk sözcüğünün Sanskritçede testis anlamına gelen mushkas sözcüğünden türediği dikkate alındığında, eski Uygurca testis anlamına gelen “kayır” sözcüğünün de benzer biçimde koku ile ilişkili bezler için kullanıldığını düşünmek gerekir.³

² Misk kesesi testislere benzetilmiş ve bu kelime ile ilişkilendirilmiştir.

³ Kunduz kayırı (kuntuz kairi) “misk hayvanının kesesi” olarak tanımlanmıştır. Misk gibi koku veren maddelerin tıp literatüründe kullanımına binaen burada Castoridae familyasına ait olan, görünüm olarak kunduz benzeyen ve onlar gibi nehir boyunca yuva kuran ve balık tüketerek beslenen Misk Sıçanı (Zibethicus) kastedilmiştir (Gürgan, 2013:90).

(Gürgan, 2013: 90). Divan-ü Lûgat-it Türk'te⁴, misk kutusu "kız"⁵, misk kokan kap ise "yıparlıg" olarak geçmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 3/48-49).⁶

1.1. Misk Elde Edilen Hayvanlar

1.1.1. Misk Ceylanı

Misk Ceylanı hakkında doğa bilimciler ve seyyahlar tarafından pek çok açıklama yapılmıştır. Ancak bu hayvanın ürettiği misk kokusu hayvanın doğası ve niteliklerinden daha fazla ilgi görmüştür. Yaklaşık altmış santim olan Misk Ceylanı'nın görünüşüne gelince; şekil itibarıyla karacayı andırmaktadır. Omuzları iki ayak yüksekliğindedir. Önayakları arkalarındankine göre daha kısadır. Üst çenesi alt çenesinden daha büyüktür ve alt çenenin her iki tarafında kalın saç tutamları vardır. Tavşanı anımsatan uzun ve dik küçük kulakları vardır. Tüyleri uzun ve dalgalı ve pürüz ve yumuşak yapılı, cildi parlak sarıya dönük kahverengi ve kırmızı tonlarında olup göbek kısmı ise beyazdır. Beş santim uzunluğunda kuyruğu, kıllarının arasına gizlenmiştir (Bewick, 1800: 115-117).

Sıradan bir ceylan ile misk ceylanını birbirinden ayıran en belirgin özelliği; bu hayvanın fildişini andıran bir karış veya daha uzunluğunda keskin ve sert beyaz azı dişlerinin bulunmasıdır⁷ (Kaşânî, 1331: 113-114). Dişilerde bu uzun diş yoktur (Bewick, 1800:116). Tibet'te bu diş ip, ilmik veya kement atarak veya çeşitli tuzaklar kurarak Misk Ceylanı'nı yakalarlardı (Süleyman el-Tâcir, 2012: 56-57; 88; el-Mas'udi, 1841: 364-365; Mesudî, 2004: 59-60; Damîri, 1908: 266; İbnu'l-Verdî, 2008: 127; Marco Polo, 1903: 275). Misk Ceylanı'nın boynuzları yoktur ancak beyaz renkte iki tane boynuz benzer çıkıntısı vardır.

⁴ Bundan sonra DLT olarak kısaltılacaktır.

⁵ Bu kelime, taht, kürsü, sandık, heybe gibi şeyler için de kullanılırdı (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 1/327; Köymen, 2001:461)

⁶ Kokuların atasözlerinde deyimlerde sıklıkla karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Atasözlerinde "misk yerini belli eder", "ağzı misk elması", "kavga misk gibi kokmak" şeklinde örnekler bulunur (Doğanay, 1971:16; Aksoy, 1988:392; Kavak, 2018:193). Özellikle DLT'de misk ile ilgili çok fazla deyim vardır. Bir atasözünde "kabından misk gitse kokusu kalır" denmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 3/48-49). Bir atasözünde kadınların ağızlarındaki güzel koku miske benzetilmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 1/327). Bir şiir parçasında baharın gelişyle misk ve Sandal ağacı koyun koyuna girip hoş kokuları yayıldığı belirtilmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 2/122). Türkler at etini severlerdi. DLT'de at eti pişip soğuyunca misk gibi koktuğu yazılıdır (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 3/7). Kaşgarlı Mahmud eserinde bir adamın misk kokladığından bahsedilmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 1985:3/308). Diğer bir yerinde "ben misk saçtım" denilmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1985:3/4). Ayrıca bir kadının elbisesine misk buluşturduğundan söz edilmekte ve "misk koktu" denilmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1985:3/96, 2/6). Köymen'in aktardığı bu bilgilere bakarak, Türklerin güzel kokuya ne kadar önem verdiklerini, özellikle miskin Türkler tarafından bilindiğine ve kullanıldığına dair malumat vermektedir (Köymen, 2001:461).

⁷ Bu hayvanın dört adet çıkıntılı, üç inç uzunluğunda, iki tanesi üst çenede aşağıya bakacak şekilde, iki tanesi alt çenede yukarıya dönük olacak şekilde uzunluklarına oranla küçük ve fildişi gibi, beyaz azı dişleri bulunmaktadır (Bewick, 1800:115-117). Misk Ceylanı'nın resmi hakkında bkz. Resim 1.

Bu yönüyle antiloba benzetilmiştir (İbn-i Sinâ, 2014: 377). Bazen hayvanın yüzü, domuza benzetilmiştir (el-Kalkaşendî, 1331: 114; ad-Damîri, 1908: 265; Mütercim Âsım Efendi, 2013: 739; Pétiş, 1722: 58-59). Ancak üst çenede ön dişlerinin olmaması ve karakteristiği nedeniyle bunun ceylan veya keçi türünden olduğunu araştırmacılar tarafından varsayılmıştır. Güçlü duyulara sahiptir. Hızlı ancak ürkek bir hayvan olup genellikle çamlıklarla kaplı ormanlarda insanların bulunmadığı yerlerde yaşarlar (Bewick, 1800: 116). Misk Ceylanı vahşi bir hayvan olmadığı gibi ehlileştirilebilirdi (İdrisi, 1836: 188-189).

Her ne kadar erkek Misk Ceylanı'nın öldürülmesi yasaklanmışsa da bazı avlayıcılar bu kuralı çiğneyerek onun etini de tüketmişlerdir (Kavak, 2018: 207). Özellikle genç Misk Ceylanı'ndan elde edilen etin av hayvanları arasında en lezzetlisi olduğu söylenmiştir. Bu etin kanı ısıtan yapısı dolayısıyla kışın tüketilmesi önerilmiş, ancak asitli ve yağlı içeriklerle karıştırılmasının zararlı olabileceği konusunda dikkatli olunması gerektiği aktarılmıştır (ad-Damîri, 1908: 271; Kavak, 2018:223).

1.1.2. Misk Faresi

Misk faresi⁸, yavru bir tavşan büyüklüğünde olup, aynı su faresi gibi, kafası kalın ve kısadır. Kırmızımsı kahverengi tonlarında, yumuşak ve parlak saçları bulunur. Dışa dönük kılları ise şapka yapımında kullanılır. Kuyruğu uzun ve düzdür. Kuyruklarının iki yanında bulunan iri fasulye tanesi büyüklüğündeki koku bezlerinden, toprakları işaretlemesi için yaydıkları misk benzeri güçlü koku yayılır. Üst ve alt çenesinde ikişer tane güçlü keskin dişleri vardır. Bu hayvan (*Ondatra Zibethicus*) Kanada'nın yerlisidir. Pek çok bakımdan kunduza benzemektedir. İyi yüzücüdür ve kış aylarında ailesi ile birlikte otlardan ve kilden yapılmış kubbe benzeri küçük kulübeler inşa ederler. Kök ve benzeri diğer yiyecekleri aramak için çıktıkları farklı yönlerde birkaç geçit vardır. İlkbahar gelince avcılar bu geçitleri açarak onları yakalarlar. İlkbahar ayında böylece elde edilen hayvanın eti tüketilmektedir. Ancak yaz gelince hayvandan gelen misk kokusu oldukça yoğundur. Rusya Lappi'nin (Finlandiya) yerlisi olan "Castor Moschata" cinsi ise kunduza benzeyen başka bir Misk Sıçanı'dır (Bewick, 1800: 415-416; Gürkan, 2013: 90).

⁸ Misk Faresi'nin resmi için bkz. Resim 3.

Kaynaklardan, Orta Çağ'da henüz yürümeye başlamamış keçi yavrusuna benzeyen ve "Misk Faresi" olarak adlandırılan hayvandan da misk üretildiği anlaşılmaktadır.⁹ Bunun üretimi ise şöyle gerçekleşmiştir: Avcılar bu hayvanı yakaladıktan sonra, göbeğini sıkı bir şekilde bağlar ve kan toplamasını sağlarlardı. Daha sonra hayvanı keserek göbeğindeki kan torbasını alır ve onu arpaya gömerlerdi. Bu kan maddesi tıpkı ceylanda olduğu gibi bir süre sonra güzel kokulu miske dönüşürdü. Daha sonra tüccarlara satılırdı (Bakır, 2000: 59). Bu şekilde üretilen misk, kokuların en az bulunanı ve pahalı olanıydı (İbnu'l-Verdî, 2008: 128; Pétis, 1722: 58-59; Sarıkaya, 2010: 150; Söylemez, 2001: 313-314).

1.1.3. Misk Kedisi

Misk Kedileri¹⁰, daha büyük olması dışında tamamen kedi gibi görünen bir hayvandır (Idrisi, 1836: 189). Viverridae familyasından kediye benzeyen kısa bacaklı bazı etçil memeli hayvan ve kendisinden misk elde edilen hayvan türlerinin ortak adıdır. Misk Kedilerinin evcil ve vahşi türleri bulunmaktadır (Çiçek, 2018: 155-156). Bunlar Etiyopya'da yaşayan "Civettictis Civetta" ile Hindistan ve Güneydoğu Asya'da bulunan "Viverra Zibetha"dır (Ray, 1995: 3; Başer, 2005: 124). Misk, Civet Kedisi'nin hem erkeği hem de dişisi tarafından cinsel organlarının yanında bulunan iki kese halindeki salgı bezlerinden elde edilir.

Afrika ve Asya'nın sıcak iklimlerinin yerlisi olmasına rağmen, ılıman ve hatta soğuk iklimlerde yaşayabilirler. Ancak hayvanın besleyici diyetine (et, yumurta gibi hayvansal ürünler) ve hava değişimlerine dikkat edilmelidir. Afrika'da, özellikle de Habeşistan'da, Mısır'da, Sudan'da bulunur (Tez, 2010: 213). İdrîsî, ikinci iklime dahil tüm ülkelerde istisnasız bulunduğunu kaydetmiştir. Batı Afrika'da, özellikle Meltsemin civarında çok sayıda Misk Kedisi bulunmaktaydı (Idrisi, 1836: 189).

Bu parfümün elde edilmesi için, Civet Kedisi dar bir kafese konurdu (Idrisi, 1836: 189), böylece hayvanın hareket kabiliyeti kısıtlanırdı. Hayvanın bir ucundan tutularak, kuyruğundan geriye doğru çekilir ve arka ayakları ile sıkıca tutulurdu. Böylece kaşık yardımı ile bir miktar elde edilir ve bu madde uygun bir şekilde korunarak bir kaba konurdu. Bu işlem haftada iki veya üç kere tekrarlanırdı. Bu işlem sırasında ancak üç ila dört gram arasında misk üretilirdi. Bu hayvanın ürettiği salgı yani parfüm o kadar güçlü olurdu ki

⁹ Bazı kaynaklar Misk Ceylanı'ndan elde edilen miskin (dinen) temiz olduğu söylemiş ancak Tibet Miski olarak bilinen ve bir fare çeşidinden elde edilen miskin temiz olmadığı konusunda okuyucuları uyarışlardır (ad-Damîri, 1908:269).

¹⁰ Misk Kedisi'nin resmi için bkz. Resim 4.

vücudunun her yerine bulaşır, vücuttan alındıktan sonra bile etkisi devam ederdi (Bewick, 1800: 270-271). Misk, bu hayvanın testislerden terlemesi ile ortaya çıkmaktadır. İlk olarak baharın sonunda ve yazın ilk günlerinde, ikinci defa da yazın başından sonbaharına kadar terleme işlemi devam ederdi. Bu süre boyunca hayvan kafeste kalır, avcılar elde edilen miski bir bez çantada toplardı (Idrisi, 1836: 189). Tayland ve Sri Lanka halkları Misk Kedilerini dar bir kafeste yetiştirirlerdi. Vucütlerinde oluşan Zebâd Miski toplanır deriden yapılmış küçükçe keselerde saklanırdı. Böylece satışı gerçekleştirilirdi (Özdal, 2019: 40).

(Civettictis Civetta) Zibet Miski ise diğer iki türün en keskin ve yoğun parfümü salgılamaktadır. Bu salgı üreme organlarının yanında bir çatlakta meydana gelirdi. Erkek Afrika Misk Kedileri, dişilere göre daha güçlü ve kaliteli salgyya sahiptir. Misk Ceylanı'ndan elde edilen miskle karıştırılmayacak, ancak onun kadar güçlü bir kokuya sahipti (Idrisi, 1836: 188-189; Bewick, 1800: 273-274). Kediden elde edilen misk sarı renkli, akışkan bir maddedir. Işığa maruz kalınca koyulaşır ve merhem kıvamına gelir. Tentürü¹¹ tatlımsı hoş bir koku verir (Ray, 1995: 3; Başer, 2005: 124). Arapça köpük anlamına gelen Zebâd, kedigillerden olup Misk Kedisi diye bilinen memeli bir hayvandan merhem gibi katı atık olarak elde edilen güzel bir kokudur (Qazwini, 1868: 219; Tez, 2010: 213). Bu hayvan, daha çok Horâsân taraflarında bulunurdu. Bu hayvanın salgıladığı koku özellikle sıcaklar arttığında, terlemesiyle beraber artardı (el-Gırnâtî, 2018: 74). Koku öylesine yoğun hale gelirdi ki, insanların evlerine kadar ulaşırdu. Misk Kedisi bir evin yanından geçtiğinde, bıraktığı kokunun etkisi bir süre kadar devam ederdi. Hayvana el sürüldüğünde, kokusu sinerdi (Güllü, 2007: 47).

1.2. Misk Kokusunun Elde Edilmesi

Orta Çağ'dan günümüze pek çok müellif tarihçi, coğrafyacı, seyyah, zoolog ve botanikçi eserlerinde misk kokusunun nasıl elde edildiğine dair bilgiler vermişlerdir. Genel olarak bahsetmek gerekirse misk; erkek ceylanın göbeğinde kuş yumurtası büyüklüğündeki bir kesede (vezikülde)¹² bulunan güzel kokulu bir üründür. Misk vezikülüne veya kesesine nâfice denilmiştir. Arapçada bu kese misk haline gelip gelmeksizin, nâfe olarak kullanılmıştır. Orta Çağ müellifleri ise bu kesenin aslında hayvanın göbeği olduğunu

¹¹ Taze veya kurumuş bitki üzerine seyreltilmiş alkolün eklenip bir-iki hafta kadar bekletilmesiyle elde edilir (Göktaş ve Gıdık, 2019:139).

¹² Bir kaynaktan misk keseleri, tavuk, hindi gibi kümes hayvanlarının doğal yolla yumurtlamasına benzetilmişse de bu yanlış bir benzetmedir (ad-Damîri, 1908:266-269). Misk kesesi için bkz. Resim 2.

düşünüyorlardı (Kâşânî, 2007: 250; King, 2017: 186). Nitekim, Devletşah'da geçen bir kasîde'de miskin ceylanın göbeğinde oluşan bir madde olduğu anlaşılmaktadır (Devletşah, 1977: I/92).¹³ Bu kese bazen hayvanın kendi çabasıyla yırtılarak yere düşer, bazen de avcılar tarafından kesilmek suretiyle alınır. Avcılar bu keseyi genelde üretimi arttırmak için hayvanın kanı ile beraber karıştırarak satışa çıkarırlardı (Bewick, 1800: 115-117; Kavak, 2018: 207).

Misk Ceylanı'nın vücudundaki kan, hayvanın göbek kordonuna bağlı olan bu kesede birikirdi. Kese önce kan kırmızı renginde olup daha sonra mor renge dönüşürdü (Idrisi, 1836: 188-189). Birikme işlemi Misk Ceylanı'nın çiftleşme zamanlarında artmaktaydı. (Bewick, 1800: 115-117; Kavak, 2018: 207). Giderek şişen bu tümörimsü madde, hayvanda ağırlara sebep olup onda iştahsızlığa yol açmaktaydı (Marvazi, 1942: 28-29; Kavak, 2018: 207-208). Marco Polo'ya göre kese dolunay zamanında iyice olgunlaşırdı (Marco Polo, 1903: 275,279). Kan ile yeterince dolduktan sonra âdeta bir çıban haline gelen bu keseden kurtulmak isteyen Misk Ceylanı, güneşten ısınmış kayalara ve taşlara yanaşıp sürtünür bazen tırnakları bazen de dişleri yardımıyla keseyi yırtarak düşmesini sağlardı. Bu keseden dökülen kanlarda zamanla kuruyarak eski çıban haline geri döner ve orada torba haline gelirdi (Süleyman el-Tâcir, 2012: 56-57,88; el-Mas'udi, 1841: 365; Mesudî, 2004: 59-60; Bakır, 2000: 57).

Tibetli avcılar miskleri toplamak için yağmur mevsiminde çöllere geldiklerinde bazen bu Misk Ceylanı'nın boynuzlarını da bulurlardı (Marvazi, 1942: 28-29; Nuwayri, 2016: 215). Topladıkları miskleri bir kaba veya daha önceden avlamış oldukları bir ceylanın boynuzuna doldururlardı (Süleyman el-Tâcir, 2012: 56-57,88; el-Mas'udi, 1841: 365; Mesudî, 2004: 59-60; Bakır, 2000: 57). Bu şekilde tamamen kendi doğasında gerçekleşerek elde edilen misk en makbul olarak kabul görmüştür (Süleyma el-Tâcir, 2012: 56-57,88).

Misk elde etmede bir diğer yöntem ise miskin ceylanını avlamadır. Misk Ceylanları suya indiklerinde onları takip eden Çinli ve Tibetli avcılar, kapanlar kurarak onları ele geçirirdi (Idrisi, 1836: 188-189). Bazen ip yardımıyla, bazen oklarla vurarak bu ceylanları öldürür, hayvanın göbeklerindeki kan torbalarını keserlerdi. Kesedeki kanlar oldukça temiz, berrak,

¹³ Miskin ceylanın göbeğinden elde edilen bir ürün olduğu, Devletşah tarafından paylaşılan bir kasîdede şu cümlelerle aktarılmıştır: “Çemenler yağmur bulutlarıyla örtüldüğü vakitte, dağbaşları türlü türlü çiçeklerden yedi renkli perneyan kumaşına bürünür. Yerde ahu göbeği gibi miskler doğar. Söğüt ağacı tûf kanadı gibi yapraklarla örtülüdür. Dün gece yarısı, rüzgârlar bahar kokularını getirdiler. Bu ne güzel kuzey rüzgârı, bu ne kutlu bahar rüzgârı! Rüzgârlar sanki yanlarında misk, bağlarda kucaklarında allı, yeşilli bebekler taşıyorlar. “(Devletşah, 1977: I/92). İbn Yemîn'in bir gazelinde Saba rüzgârının daima sevgilinin saçından misk, amber, sümbül ve reyhan gibi güzel kokuları getirdiği yazılıdır (Yaylalı, 2019: 266).

sıcak ve taptaze olurdu. Ancak kanlar ilk başta oldukça kötü kokardı, pis koku çıkıp gidinceye kadar havalandırılır ve bir süre sonunda değişim geçirerek çok güzel kokan bir misk haline dönüşürdü (el-Mas'udi, 1841: 365; Mesudî, 2004: 59-60; Damîri, 1908: 266-269)¹⁴

Diğerinde avcı tarafından canlı yakalanan Misk Ceylanı'nın göbeği sıkıca bağlanıp havada kalması sağlanırdı. Böylece misk maddesi aşağıda bekletilen kaplara boşaltılırdı. Bazen hayvan bu işlemin yapılmasına izin vermezdi. Bu durumda ise avcılar, misk geyiğini öldürerek, hayvanın kesesini keserlerdi. Elde edilen misk, olgunlaşma işleminin tamamlanması için arpa içinde bekletilirdi. Nihayetinde olgunlaşan kanlar misk kokusunu alırdı (Kavak, 2018: 207). Ayrıca, avcılar Misk Ceylanını avladıklarında, misk kesesinin iyice dolması için, hayvanın her tarafından bastırılarak, damardaki kanın göbeğindeki kesede toplanması sağlanırdı. Kan akışı bittiğinde donmaya başlar, bu süre sonunda daha fazla misk elde edilemeyeceği anlaşılırdı. Artık bundan sonra hayvanın kesesi bir bıçak yardımı ile kesilir ve kuruması için asılırdı (İbn Mendeveyh, 1968: 228; Kâşânî, 2007: 251; Marco Polo, 1903: 275, 279; Kavak, 2018: 206). Bu işlemin sonunda, dünyanın en iyi parfümünü, miski elde ederlerdi (Marco Polo, 1903: 275,279).

Misk Ceylanı'nın avlanması yöntemi ile elde edilen misk henüz olgunlaşmadan ağaçlarından koparılan meyvelerin durumuna benzetilmiştir (el-Mas'udi, 1841: 365; Mesudî, 2004: 59-60). Çünkü bu durumda kan birikme işlemi henüz tamamlanmamış, yani misk keseleri henüz olgunlaşmamış olabiliyordu. Süleyman el-Tâcir, “nasıl ağaç üzerinde olgunlaşan meyveler henüz olgunlaşmadan koparılan meyvelere göre daha tatlıysa, bu misklerde avlanarak elde miskten daha makbuldür” sözleri ile ilk yöntemi savunmuştur. Üstelik, ikinci yöntemle elde edilen misk kuruyana kadar kötü kokmaktadır. Yine de kurudukça kötü kokusu kaybolur ve miskin kendi güzel kokusu haline geri dönerdi (Süleyman el-Tâcir, 2012: 56-57;88).

Doğal yollarla elde edilmeyip avlanarak elde edilen misk keseleri içinde bazen hayvanın kılları da bulunurdu. Ayrıca, miskin kendiliğinden düşmesi beklenmediği, yani henüz olgunlaşmadığı için kese tamamen dolmamış olabiliyordu. Bu durumda başka bir

¹⁴ İslam hukukçuları, kanın miske dönüşmediğini açıklamaktadır. Zira kan bir tek maddeden oluşmaz, maddeler grubudur. Burada gerçekleşen olay, kanın içinde bulunan farklı moleküllerin yeni bir molekül sentezlemesidir. Yani kan miske dönüşmez, kandan misk sentezlenir. Kaynaklarda kastedilen kanın değişip miske dönüşmesi, dinen pis sayılan kanın, misk gibi temiz maddeye değişmesi olarak açıklanabilir (Aköz, 2011:49). Bu konuda Mevlânâ'nın şu beyitini paylaşmak yerinde olacaktır. “Pis tertemiz olur, ölü dirilir, can bulur, yılan sopa kesilir o lûtuf-la; hani misk ceylânının bedenindeki kanın misk haline gelmesi, o güzel kokuya sahib olması gibi (Mevlânâ Celâleddin, 1992:161).

kaptan oraya eklenerek tamamlanırdı. Ardından bu kaplara eritilmiş kurşun dökülür hurma ve benzeri başka bitki yaprakları ile sarılır ve kırk gün boyunca bir kancaya asılı şekilde bekletilirdi. Daha sonra oradan alınarak miskin kuruması ve kokusunun keskinleşmesi için başka bir yere asılırdı. Son olarak, bu misk kapları tüccarlar tarafından küçük torbalara konur ve İslâm dünyasının çeşitli ülkelerine götürülmek üzere hazırlanırdı (el-Kalkaşendî, 1331: 114; Bakır, 2000: 58).

Görüldüğü gibi müelliflerin verdiği bilgilerden, misk hayvanın, artık iyice olgunlaşan, ona rahatsızlık veren kesesini kendi çabası ile düşürdüğü, bazen ise hayvan canlı yakalanıp, kesesinin bıçak yardımı ile kesildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde misk avcılarının hayvanların keselerini elde etmek için çeşitli düzenekler hazırlandığına dair bilgiler bulunmaktadır.

Bunlardan birinde misk üreticileri deniz fenerini anımsatan bir gez uzunluğunda¹⁵ bir yapı inşa etmişlerdir. Misk Ceylanı, vakti gelip göbeğindeki bu keseden rahatsız olunca bu yapıya gelerek misk kesesini düşürürdü. Avcılar ise yılın belirli zamanında buraya gelerek misk keselerini kolaylıkla toplarlardı. Yalnız bunun için Tibetlilere onda bir oranında ödeme yapmaları gerekmekteydi (al-Ya'qubi, 2018: 208; el-Kalkaşendî, 1331: 114; Bakır, 2000: 58). Bir başka düzenek şöyle hazırlanmıştır: Misk avcıları, minareye benzeyen yapı hazırlayarak, bunların belli bir yerde sabitlerlerdi. Misk Ceylanları keseyi bırakmak için bu yapıya yaklaşır ve sürtünerek keselerini bu düzeneğin içine düşürürlerdi (Kavak, 2018: 208). Bir diğerinde Tibetli avcılar, misk keselerini toplayabilmek için yerlere küçük kazıklar yerleştirirdi. Misk Ceylanı, kan birikme işlemi tamamlandığında buraya gelerek keselerini düşürürdü (Damîri, 1908: 266-269). Misk saklanması ise; ceylanın kendisinden alınan torbada veya hayvanın boynuzunda yapılırdı. Tâcirler onu ülkelere ender bulunan mal olarak götürürlerdi (Süleyman el-Tâcir, 2012: 88-89; Mesudî, 2004: 59-60; el-Kalkaşendî, 1331: 114; A.Dietrich, 1993: 142; Levey, 1961: 399).

Tibet'te misk yapan pek çok hayvanın bulunduğunu Tatarların bu misk hayvanlarını avlamak için büyük ve safkan köpekler beslediği¹⁶ ve böylece pek çok misk elde eddikleri

¹⁵ Bir gez yaklaşık 66 santimdir (Bir, Kaçar ve Acar, 2006: 46).

¹⁶ Tibetlilerin köpek soyundan geldiğine dair bir efsane vardır. Bu efsaneye göre, Çin hakanı düşmanlarından birisiyle çarpışırken ortaya çıkıp, Çin hakanından bu düşmanı yenmesi karşılığında kızını istediğini söyler. Düşmanı yenince, Çin hakanı da kızını vermek zorunda kalır, bunlardan çocukları olur, köpek öldükten sonra Çin hakanı Çin'in yüksek dağlarını bunlara verir. Tibet halkı işte böyle meydana gelmiştir (Ögel, 2010: 566). Tibetlilerin bir köpeğin neslinden geldiği anlatısı onların bu köpeğe verdiği ehemmiyetten beslenen bir hikâyedir. Bu köpeğe önem verilmesi, geçim kaynakları olan "misk'i" elde etmesini sağladığından dolayı olduğunu düşünmek bize yanlış gelmemektedir. Öyle ki bu hayvan Tibetlilerin hediye olarak verdiği ürünlerden olmuştu. "Bu cins köpekler ancak Tibet dağlarında yaşarlar. Tibetliler bu köpekleri Çin Hakanı'na

söylenmiştir (Marco Polo, 1903: 275; Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, 2009:94).¹⁷

1.3. Miskin Kalitesi ve Çeşitleri

1.3.1. Miskin Kalitesini Etkileyen Faktörler

Miski elde etmede kullanılan bazı yöntemler, Tibet miskini üstün kılmaktadır. Bunlardan ilki; Misk Ceylanı'nın beslenme şeklidir. Tibet'in yerlisi olan Misk Ceylanları, güzel kokulu bitkiler, başaklar, sümbül ve ilaç olarak kullanılan çeşitli bitkilerle beslenirken¹⁸ Çin tarafında olanlar ise, Tibetlilerin ettikleri gibi kokulu bitkiler olmadığı için başka otlarlabeslenirdi (Süleyman el-Tâcir, 2012: 57; el-Mas'udi, 1841: 363; Idrisi, 1836: 189, 492-493, 1840: 224; İbnü'l-Verdî, 2008: 127; Bakır, 2000: 59; Şeşen, 2001: 110; Şan, 2015: 206; Kavak, 2018: 198).

Mâseveyh, Yakubî ve Kalkaşendî, ceylanların beslendiği otlar konusunda detay vererek en kaliteli miskin kuduhmus veya kendehe adlı otla beslenen Misk Ceylanlarından elde edildiğini, bu ota Tibet ve Keşmir taraflarında çokça rastlanıldığını belirtirler¹⁹ (al-Ya'qubi, 2018: 208; Levey, 1961: 399; el-Kalkaşendî, 1331: 114). İbn Sînâ, en kaliteli miskin, önce behmen otlayanlar, daha sonra da sümbül otlayanlar ve normal ot yiyen ceylanlardan elde edildiğini söylerken (İbn-i Sînâ, 2014: 378) Nüveyrî Misk Ceylanı'nın kâfur ağacı ile beslendiğini, düşük kalitedeki miskin ise normal acı ot olarak bilinen mırr ile beslenen ceylanlardan elde edildiğini kaydetmiştir. Bu otun kokusunun misk kokusuna benzediği, fakat miskin ondan daha kuvvetli ve daha keskin koktuğu belirtilmiştir (al-Nuwayri, 2016: 216).

Miskin kalitesinde rol oynayan bir diğer etmen ise, onun saklanma ve taşınma koşullarının farklılığıdır. Tibetliler miski doğal yöntemlerle saklar ve kabından çıkarmaya çalışmazlardı. Taşınma süresince miskleri cam kaplar ile ağzını deriyle sıkıca sarıp böylece

hediye olarak getirirler. Çin Hakanı'nın ve Rum Padişahı'nın yüksek dergâhlarında da bu cins köpekler bulunur. Osmanlılar bunlara "Sasani" köpeği adı verirler. Fakat bunlar, aslen Tibet köpekleridir. Misk geyiklerini de bunlarla avlarlar. Tibet halkının daimî hediyeleri de bunlardır" (Ögel, 2010: 566-567).

¹⁷ Bundan sonra Benjamin ve Petachia şeklinde kısaltılacaktır.

¹⁸ "Büyük bir şehir olan Tibet, bir Türk ülkesidir. Şehirlerinden olan Tabğaç dağlarında çokça güzel sümbül yetişir. Buranın ormanlarında ise çok sayıda misk keçileri bulunur, bu misk keçileri, bu sümbüllerden otlar ve buranın suyundan içerler. Yiyip içtikleri bu gıdalar, bize Tibet miskini sunmaktadır." (Idrisi, 1836: 492-493; Şeşen, 2001: 99).

¹⁹ Levey, bu otu, "Helleborus orientalis" olarak çevirmiştir ki, bu Türkiye'de özellikle Karadeniz Bölgesi'nde dağlarda yetişen "Çöplemecik" veya "Karacaotu" adıyla anılan bir çiçektir. Diğeri ise sümbüldür (Levey, 1961: 399).

miskleri hiçbir bozulma olmadan başka ülkelere ve İslâm coğrafyasına ulaşmış olurdu. Çinliler ise bunun tam zıttını yaparak miski kabından çıkarıp, kanla ve diğer maddelerle yıkayıp çeşitli maddelerle karıştırarak hile yaparlardı. Çin ve Tibet Miskleri, deniz yolu ile değişik hava şartlarına sahip ülkelere geçerek nakledilmekteydi. Çinlilerin miskin doğal halini bozarak hileli maddeler kullanması ve Tibetlilerin yaptığı gibi ağzını deriyle kapamaları ve cam kaplar ile taşımaları misklerinin bu nakledilme işlemi sırasında rutubetten zarar görmesine neden olurdu. Misk ne kadar denizden uzak olursa, kalitesi ve kokusunun daha iyi olacağı söylenmiştir (ad-Damîri, 1908: 271; Kavak, 2018: 204; Özdal, 2013: 240).

Daha önce değinilen bir başka etmen ise, misk kesesinin olgunluğudur. En kaliteli ve güzel kokulu misk, misk kesesi, tam olgunlaştıktan sonra alınan misktir. Tibetliler, bu yöntemi tercih ettiğinden onların miskleri kaliteli ve güzel kokulu olurdu. Çinliler ise geyikleri avlarlar böylece miskleri tam olgunlaşmadan elde ederlerdi. Bu yöntem ile elde edilen misk de kalitesiz olur ve kuruyuncaya kadar kötü kokulu olurdu (Süleyman el-Tâcir, 2012: 57,88-89; el-Mas'udi, 1841: 363-364; Mesudî, 2004: 59-60; el-Kalkaşendî, 1331: 114; Bakır, 2000: 60; A. Dietrich, 1993: 142; Söylemez, 2001: 313-314). İbn Sînâ Tibet Miski'nin metalik özelliğinden dolayı tercih edildiğini söylemiştir (İbn-i Sînâ, 2014: 378; Sarıkaya, 2010:150). Araştırmacılar tarafından ise kışın elde edilen miskin yazın elde edilen miskten daha kaliteli olduğu belirtilmiştir (Kavak, 2018: 206).

Tibet'te bulunan Misk Faresi'nin nâfesinden üretilen miskin kokusu daha keskin ve daha değerli olarak kabul edilmiştir (İbnu'l-Verdî, 2008: 128). Bu misk "misklerin en üstünü" olarak adlandırılmıştı (Sarıkaya, 2010: 150). Bu misk türü bu yönüyle diğer çeşitlerine üstünlük kurmuştur. Bu yüzden Tibet Miski Hint ve Çin Miski'ne göre daha fazla tercih edilmiştir (Pétis, 1722: 58-59).

1.3.2. Renk, Koku ve Görünüm Açısından Misk Türleri

Miskin kalite ve çeşitlerine gelince; koku ve görünüm bakımından en kaliteli misk, kokusu Lübnan elmasının kokusuna benzeyen, rengi daha çok sarıya çalan, yoğunluğu ağırlıkla hafiflik arasında olan misktir. Miskin rengi siyaha doğru yaklaştıkça kalitesi ve değeri düşerdi (el-Mas'udi, 1841: 366; el-Kalkaşendî, 1331: 114-115; Bakır, 2000: 59). İbn Mâseveyh'in Hintlilerden aldığı bilgiye göre, bilinen üç renk misk vardır. Ona göre herkesçe bilinen açık sarı renkte olan en kaliteli olanıdır. İkinci olarak tanıttığı misk türü, Tibetlilerin kendi ülkesinde yetişen otları kurutup karıştırarak elde ettikleridir. Bu misk yalnızca

Tibetliler tarafından kullanılmakta olup satışına izin verilmemektedir. Son olarak bahsedilen misk, kötü muhafaza edildiğinden dolayı kalitesiz olup, kullanılması tavsiye edilmemiştir. Üzerinde hile yapılmış bu misk türü, düşük değerli olup attarlar tarafından kokusuyla kolayca tanınmaktaydı (Levey, 1961: 399).

Miskin en iyisi rengi açık kuru görünümlü olup kötü olanı ise koyu renkli olanıdır. Ayrıca ne kadar hafif ve kokusu yaygın ise misk o derece iyidir denilmiştir (Söylemez, 2001: 313-314). Mesudî, en güzel ve en kaliteli miskin genç ceylandan alınan misk olduğunu söylemiştir (el-Mas'udi, 1841: 365; Mesudî, 2004: 59-60). İbn Mâseveyh, Keşmir içlerinden ve dolaylarından alınan miskin iyi olmadığını söylemiştir. Bazen kullanılan bu misk, iyi misk olarak bilinenin yarı fiyatına satılırdı (Levey, 1961: 399). Kara misk, Hint tıbbında bilinen üç çeşit miskten en üstün vasıflı olanı olup, Tibet kökenlidir. Diğerleri Nepal ve Keşmir miskleridir (Dutt, 1989: 279-280).

Misk ile ilgili malumat veren müellifler doğal ortamında olgunlaşmış Tübbetî olarak bilinen Tibet Miski'nin en üstün ve en kaliteli misk olduğunda mutabıktır (Süleyman el-Tâcir, 2012: 57; al-Ya'qubi, 2018: 209; el-Mas'udi, 1841: 364; Idrisi, 1840: 224; Marvazi, 1942: 28-29; el-Kalkaşendî, 1331: 114; Bakır, 2000:59; Söylemez, 2001: 313; Şeşen, 2001: 110; Şan, 2015: 206; Kavak, 2018: 198). Tübbetî Misk türünde keselerin üzerinde sarı renkte ve yumuşak küçük kıllar bulunmaktadır. Nâfe ağırlıkları yaklaşık beş altı dirhem²⁰ veya üç beş miskal²¹ kadardır. Kese açıldığında bir kısmını sarı bir kısmının siyah ince tanelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Keseler arasında büyüklük küçüklük açısından fark olmayıp, bu durum kaliteye yansımaz. Sarı renkli misk taze olup, siyah renkli olan da eskidir (İbn Mendeveyh, 1347/1968: 225; Kâşânî, 2007: 250; King, 2017: 179; Kavak, 2018: 203).

Soğd'a atfedilen es-Soğdî, Çin kökenli olan es-Sinî ve Hint asıllı olan el-Hindî, bilinen diğer iyi kalitedeki misk çeşitleridir. Nüveyrî ve Mâseveyh en iyi miskin Soğdî miski olduğunu kaydetmişlerdir (al-Nuwayri, 2016: 215; Levey, 1961: 399). Kâşânî ise Hıtay'dan gelen Çin Miski'nin en kaliteli misk olduğunu aktarmıştır (Kâşânî, 2007: 250).

Sînî Miski, nadir bulunan bu misk türü olup kendi keseleri içerisinde Çin'den getirilmekteydi. Bu keselerin her biri yirmi veya daha fazla dirhem ağırlığındaydı. Ancak içi boşaltıldığında kesenin ağırlığı sadece yarım dirhem veya dirhem üçte ikisi kadardır. Kese derisi o kadar incedir ki, içindeki taneler ve tahıllar kolayca görülebilmekteydi. Kese kılsız

²⁰ Dirhem değeri 3,125 gram olarak tespit edilmiştir. Bu ölçü bir standart olup bazı kaynaklara ve bölgeye göre değişkenlik gösterebilir (Hinz, 1990: 4).

²¹ Bir miskal ortalama 4,464 gram'dır. Ancak bu ölçü çeşitli ülkelerde farklı ağırlıkta tespit edilmiştir (Hinz, 1990: 4).

ve pürüzsüzdü. Kese açıldığında koku o kadar tesirliydi ki, burun kanamasına sebep olmaktaydı. Bu yüzden keseyi açmak isteyen önce pamuk bir beze koymalı ve sonra gül suyuna bandırıp kâfura sürdükten sonra kokusunun test etmeliydi. Yoğun ve keskin kokusu yüzünden bir kişi günde ancak on dirhem ezebilmekteydi. Bu durum yaz ayında daha tehlikeli olurdu. Bir şişe parfüm için iki miskal Tibet Miski'ne, üçte bir oranında Sînî Misk eklemek yeterlidir. Bu miske, safran eklenir ve rengi sarıya çaldırılırdı (İbn Mendeveyh, 1968: 225; King, 2017: 178; Kavak, 2018: 203). Kokusu kırk yıl kalır, dokunulduğunda miskin içinde herhangi bir katkı olup olmadığı anlaşılırdı (Kâşânî, 2007: 250; King, 2017: 186).

Hindî Miski bir diğer kaliteli misk türüdür. Tibet menşeli olduğu halde Çin Miski'nden daha düşük olmasının sebebi; bu madde, Hindistan'a taşındıktan sonra putperest Hindistanlıların onu yılda bir defa, putların üzerine sürmesiyle azalıyor ve bu nedenle kalitesi düşüyordu. Daha sonra da başka bir miskle değiştirerek eski misk mabet hizmetçileri tarafından satılıyordu. Bu satılan misk ise, putların üzerinde fazlaca kaldığından kokusu azalmaktaydı, bu da haliyle kalitesini düşürüyordu (Levey, 1961: 399; al-Nuwayri, 2016: 216; el-Kalkaşendî, 1331: 115; Bakır, 2000: 60; King, 2017: 189). Hint Miski ticareti daha çok Soğdlu tüccarlar tarafından yapılmaktaydı (Kavak, 2018: 200).

Tübbetî Misk, Tibet'e iki aylık mesafe olan *Zû Semt*'den getirilir ve daha sonra Horâsân'a taşınırdı. Soğdî olarak bilinen Soğd Miski, Horâsân tüccarları tarafından kara yolu ile taşınırdı. Sinî yani Çin Miski'nin en iyisi Kanton'dan²² getirilirdi. Bu miskler, Deniz yoluyla Basra Körfezi'nde bulunan Übülle'ye²³ getirilip, buradan İslâm ülkelerine taşınırdı. Öylesine yoğun ve güzel koku, daha limandayken etrafa yayılır ve misklerin vergi memurlarından kaçırılması imkânsız olurdu (al-Ya'qubi, 2018: 209; al-Nuwayri, 2016: 215). Sonra bu madde, gemilerden indirilince, kokusu güzelleşir ve ondaki deniz kokuları da kaybolurdu (el-Kalkaşendî 1331: 115; al-Nuwayri, 2016: 216; al-Ya'qubi, 2018: 209; Bakır, 2000: 60).

²² Kanton şehri Sirâftan gelen tacirlerin toplanma yeridir (Süleyman el-Tâcir, 2012: 56-57). Burası, Müslüman tacirlerin demir attığı Çin'in büyük bir liman şehri olup bugün Guangzhou (Khan-fou) olarak bilinir (al-Ya'qubi, 2018: 209).

²³ Basra'nın doğusu ile Dicle ovasının kanal bölgesinde yer alan Übülle, Basra'dan sonra gelen en önemli şehirlerdendi. Hind Okyanusu'ndan İran Körfezi yönüne gelen ticaret gemilerinin, körfez üzerindeki en son durağı olan Übülle limanı, 1300'lü yıllardan sonra tamamen terk edilmiştir (Yıldırım&Altungök, 2014a: 1187).

Hindî Misk, aslında Tibet'ten ithal edilirdi. Bu misk, Deybül'e²⁴ gelir oradan deniz yoluyla Sîrâf²⁵, Umman, Aden²⁶, Bahreyn ve diğer yerlere gönderilirdi (al-Ya'qubi, 2018: 209; el-Kalkaşendî, 1331: 115; Bakır, 2000: 60-61).

Mesudî' de yer alan hayvansal kökenli kokuların üretimi ve kullanımına dair bilgiyi burada paylaşmak uygun olacaktır. Buna göre, Hindistan'da fillerin alınlarında, özellikle çiftleşme zamanlarında miske benzeyen ter salgılandığı. Hintliler bu zamanı beklerler ve koku salgılandığında onu başka kokularla karıştırlardı. Bu madde oldukça pahalı olup, sadece soylu kimseler ulaşabilirdi. Hintli askerler, bu maddeyi savaş esnasında onları cesaretlendirmesi amacıyla kullanırlardı. Zira bu madde, arzu ve neşe kaynağı olup, insan vücudundaki zindeliği arttırmaktaydı (Bakır, 2000: 61-62).

1.3.2.1. Diğer Misk Türleri

Bilinen diğer misklerin içinde yer alan Deybelî Miski, Debîl şehrinden gelen Hint Miski'dir. Esans, koku ve renk olarak Tibet Miski'ne göre düşük olsa da kaliteli bir misk olan Kanbârî, Çin Miski'nin en kalitelisi olup Deybelî Miski'ne göre biraz az kalitelidir. Bu miske katkı maddeleri eklenme suretiyle hilesi yapılır ve Tibet Miski adıyla satılırdı. Bir diğer misk çeşidi olan, Toğuzğarî Miski, Kanbarî Misk'inden sonra tercih edilen bir misk çeşididir. Rengi siyaha dönen, yavaş öğütülen, pürüzlü, kokusu veya esansı olmayan ağır kokulu bir misk türüdür. Bu misk türü, içine katkı maddesi katılarak piyasaya sürülen ve Dokuz Oğuz Türk boyunun yaşadığı topraklardan getirilip²⁷, tacirlere satılan bir misk türüydü. Bu miski satın alan tüccar, içine katkı maddesi katıp piyasaya sürerdi. Siyah renkli bu misk, ağır bir yapıya sahipti (Yakubî, 2018: 209; el-Kalkaşendî, 1331: 116; Şeşen, 2001: 189; Kavak, 2018: 200).

Kassarî Miski, adını Hindistan ile Çin arasında bulunan küçük bir bölge olan Kassar şehrinden alan misk çeşididir. Bundan dolayı bu misk çeşidi aynı zamanda Çin'e de

²⁴ Deybül adı, Sanskritçe "mâbed" anlamına gelen olan dîval/dêbal kelimesinden türemiştir. İslâmî kaynaklarda adı Mihrân olarak geçmektedir. İndus Nehri'nin batısındaki koyun ağzında kurulmuştur. Burası çoğunlukla büyük bir kısmı Medlerden oluşan tüccar ve sanatçıların erbablarının yaşadığı deniz ticaretinde gelişmiş bir merkezdi (Ansarı, 1994: 262).

²⁵ Sîrâf, İran Körfezi'nin güneydoğu sahilinde yer alır. Orta Çağ'da Sîrâf şehri, özellikle Arap tüccarlarının mallarıyla Basra'dan geldikleri ve daha sonradan da Çin ve Hind ülkelerine doğru denize açıldıkları önemli bir liman şehriydi (Altungök ve Yıldırım, 2014b: 15).

²⁶ Bugün Yemen'in başkenti, Kızıldeniz'in girişinde bulunan doğal bir liman olan yarımadadır (Bilge, 1988: 367)

²⁷ Doğusunda Çin, güneyinde Tibet ve Karluk ülkesinin bazı kısımları, batısında Kırgız ve yine kuzeyi boyunca Kırgız ülkesi ile komşudurlar. Türk ülkelerinin en büyüğü ve en kalabalık ülkesidir (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 48; Şeşen, 2001: 62).

atfedilmiştir. Koku ve kalite bakımından Toğuzğarı Miski'nden sonra gelmekte, Çin Miski'ne yakın ancak daha düşük kalitededir. Cezîrî/Cercirî/Harcirî, kalite bakımından Kassarî Miski'nden sonra gelen sarı renkteki bu misk şekil olarak Tibet Miski'ne benzese de tüysüz şeftali gibi kötü kokusu ile bilinmektedir. İsmârî veya Asmarî hem değer hem de kalite olarak düşük olan bu misk içlerinden en ucuzudur. Öyle ki bir okka²⁸ ağırlığındaki misk kabından ancak bir dirhem misk çıkarılmaktaydı. Cebelî Miski ise Sind bölgesinde bulunan Multan şehrinden getirilirdi. Bu misk renk ve keseleri açısından kaliteli olmasına karşın kokusu azdı (Ya'qubi, 2018: 209-210; al-Nuwayri, 2016: 216; Kalkaşendî, 1331: 116; Levey, 1961: 399; Söylemez, 2001: 313; Kavak, 2018: 200-201).

Bunun dışında Beyrûnî, Kitabü's-Saydana Fi't-tıb aslı eserinde on iki çeşit miskten bahsetmiştir. O, misk çeşitlerini Hind ve Türk miskleri olarak iki gruba ayırmıştır. Türk Misklerinin içinde en kalitelisi olarak "Kunai" cinsi misk olduğunu, ardından keskin kokusu ile tanıtan Tibet asıllı olan "Tibetî" miski geldiğini söylemiştir. Bunun ardından daha az kokulu olan "Tatar" çeşidini göstermiştir. Tatar Miski; kıymeti ve pahalılığıyla dünya pazarında Tusmet Miski ile bir idi (Togan, 1981: 66; Sarı, 2017: 42). Keseleri açısından Tibet Miski'ne benzetilmiş fakat parfüm bileşiklerinde kullanılmayıp, sadece genel kullanım için satılmıştır (Kavak, 2018: 204; King, 2017: 180; Kâşânî, 2007: 251).

Hind Misklerinin içinde en kalitelisi Nepal (Neybâlî/Nepalî) Miski'dir. Rengi istenilen gibi sarıya çalan bir koyulukta olup, kokusu daha keskin ancak kırılğan yapılıdır. Bu misk türü daha çok tıpta kullanılırdı. Nepal Miski'nden sonra Hint miskleri, Catarsarî, Keşmir Urriyâhî ve Karurî şeklinde devam etmektedir. Kaşmirî/Keşmir Miski, diğer önde gelen misk türlerindedir. Her kese on dirhem olup, içirisinde bir miskal misk bulundururdu. Ezildiğinde misk yerine daha çok deri parçaları ortaya çıkardı. Bu durum hileden kaynaklanmayıp, kesenin kendi haliydi (King, 2017: 181; Kavak, 2018: 204; Kâşânî, 2007: 251). Urriyâhî, Keşmir çeşidine yakın olup görünüşü itibarıyla farklıydı. Siyah olan bu cins beyaz kuma benzeyen parlaltısıyla fark edilirdi. Karurî Miski ise deniz ötesinden yani Çin'den getirilirdi. Bu misk doğal kesesiyle değil cam şişelerde taşınırdı. Beyrûnî daha sonra bir kitaptan aldığı söyleyerek misk'in en iyisinin "Çin, Tibet, Tumastî, Neybâlî, Hutaî/Hotan, Tatarî, Khırhızî/Kırgız ve Bahrî miskleridir" demiştir (al-Biruni, 1973: 304-305; el-Beyrunî, 2011: 334-335; Şeşen, 2001: 204; Kavak, 2018: 201-202).

²⁸ Osmanlı ağırlık birimi olan okka 1,2828 ağırlığındaydı (Hinz, 1990: 30).

“Tusmatî/Tusmaî” Tibet Miski’ne yakın bir çeşittir. Lop Nur Gölü’nün ²⁹ güneyinde bulunan Tusmet şehri en yüksek kalitedeki miski Tibet yoluyla ihraç etmiş ve Tibet Miski olarak nam salmıştır (Togan, 1981: 66; Sarı, 2017: 42).³⁰ Aynı renkte olmalarından dolayı Tibet Miski ile karıştırılır, farklılıkları ancak deney yapmakla anlaşılırdı. Ağırlıkları ise sekiz ile on dirhem arasında değişmekteydi. Mendeveyh, keselerden birini bizzat açtığına tek parçadan oluşan on dirhem ağırlığında bir misk kütlesi gördüğünü kaydetmiştir (İbn Mendeveyh, 1347/1968: 226; King, 2017: 179; Kavak, 2018: 203). Tusmaî Miski, Tübbetî Misk’e benzetilmişse de Tusmaî Misk kesesinde beyaz tüyler bulunması yönüyle farklıydı (Kâşânî, 2007: 250). Gevşek yapılı bir misk türü olan Neybalî Miski; siyah renkte olup, bileşik yapımında kullanılırdı. Yarım miskal Neybalî Miski, bir miskal Tibet Miski kullanılarak parfüm elde edilirdi. Bu miskten ithal edilenlerin çoğunda beyaz-kurşun tanecikleri koyularak hile yapılmaktaydı (İbn Mendeveyh, 1347/1968: 226; King, 2017: 179-180).

Kitan/Khitani/Khotani: Kalite olarak ve keselerinin tüysüz ve pürüzsüz olması açısından Çin Miski’ne, bileşiklerindeki tesiri yönüyle Neybalî Miski’ne genel olarak ise Tibet Miski’ne benzetilmiştir (İbn Mendeveyh, 1347/1968: 226; King, 2017: 180). Khirikhîrî, Hırhîzî yani Kırgız Miski, kokulu tozlar ve gâliye haricindeki karışım ve bileşikler yapımına uygun olan bir çeşitti (İbn Mendeveyh, 1347/1968:226; Kâşânî, 2007: 251; King, 2017: 180; Kavak, 2018: 204).

Bahrî Miski; Umman bölgesinden denizaşırı olarak getirilmekteydi. Kaliteli bir misk olmasına rağmen taşıma sırasında rutubete maruz kaldığı için tesiri de yok olurdu. Ezildiğinde kül gibi kaldığından yapısal olarak işlemeye uygun değildi. Bunun sonucunda koku ve tesirini kaybettiği için, parfüm yapımında kullanılmazdı. Renk açısından cezbedici koyu siyah bir rengi vardı ve çok tanecikli yapıdaydı (İbn Mendeveyh, 1968: 226-227; Kâşânî, 2007: 251; King, 2017: 181; Kavak, 2018: 204).

²⁹ Bugün Doğu Türkistan topraklarında bulunan eski bir tuz gölüdür. Marco Polo, buranın bir Moğol şehri olduğunu ancak insanların Muhammed’e inandıklarını kaydetmiştir (Marco Polo, 1903: 196).

³⁰ Bu misk hakkında Devletşah’da pek çok güzel şiirler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Şahrüh’un oğlu Muhammed Cukî Mirza hakkındadır. “Ey cihanın adaletine sığındığı padişah, sen bu kulunun şiirini rekik sözler cinsinden sayma. Feleğin kâtibi şiirlerimizi yazdığı vakit göklerin tabakaları onları candan tomar edip saklar. Güzellerin saçları bazen ambere, bazen de tatar miskine benzedikçe hayır kaideleri senin sayende dünyada kuvvetleşsin ve padişahlık âdetleri kökleşsin.” (Devletşah, 1977: 3/460). Bir diğeri ise şu şekildedir. Sevgili, başına gülsuyu dökse onu Tatar ülkesinin miski say, kabul et, incinme. (Mevlânâ Celâleddin, 1992: 192).

Öte yandan Demîrî, yukarıda bahsedilen misk türlerinden, en iyi misk türü olarak Tibetten ithal edilen Safdî³¹ adlı misk türünü gösterir. Beyin için zararlı olabileceği söylenen bu misk türü, kâfur ile karıştırılıp tüketildiğinde bu zararı önleyeceğine inanılıyordu. Tibet Miski hepsinin en üstünü olarak gösterilmiş, daha sonra Kavnevî ve Sanavbarî Miskleri sayılmıştır. Cercarî Miski ise içlerinde hem kalite olarak hemde keselerin küçük olmasından dolayı en düşüğüdür (ad-Damîri, 1908: 271; Kavak, 2018: 204).

Bunlardan başka el- Irakî ve el-Yed adlı misk türleri de bilinen diğer misk türlerindedir. Bahreyn'in liman şehri olan Dârîn'e getirilen ve buradan başka şehirlere gönderilen şehrin adı ile bilinen Dârî Miski'nden bahsedilmiştir (Kavak, 2018: 205). Süleyman el-Tâcir, Mes'ûdî ve İdrîsî'de yer alan Mûcah (el Mûca)³² adlı bir adada Misk Ceylanı'ndan ve Misk Kedisi'nden elde edilen misk bulunduğuna dair bilgiler vardır. Bu maddenin ihracatını gerçekleştiren gemiciler ve tüccarlara göre kökeni "Mûca" miskidir (Süleyman el-Tâcir, 2012: 26,93; Abu Zayd Al-Sirafi&Ahmad İbn Fadlan, 2014: 43; el-Mas'udi, 1841: 393-394; Idrisi, 1836: 88; Marvazi 1942: 49; Sarıp, 2018: 45,98). Ayrıca Hindistan memleketlerinden; Mûsa, Belhârî ve Baytâl'da misk bulunurdu (Hudûdü'l Âlem, 2008: 41-42, 45).

1.4. Miskte Hile Yapımı

Misk ile ilgili bilgi veren çoğu müellif, onların kimyasal yapısı üzerinde hileler yapıldığı konusunda da bilgiler vermişlerdir. Orta Çağ'ın en değerli, en ulaşılması güç ve en pahalı ve dahası sağlığa pek çok faydası olan bu ürüne elbette hile yapılması doğal karşılanmalıdır. Keza pek çok müellifin dediği gibi misk yalnızca padişahların ve soyluların sahip olabileceği bir maddeydi.

Misk üzerinde yapılan hileler genellikle bitki ve metallerle yapılırdı. Temkin, Yakup el-Kindî'nin eserinde bununla ilgili tarifleri olduğunu söylemiştir. Bunlardan birinde bir dizi bitkisel maddenin bir araya getirip dövüldüğü ve yasemin yağı eklendiği, bu karışımın kalın

³¹ Soğdî Miski olabileceği tahmin edilmektedir.

³² "Bu adanın pek çok kralı vardır. Beyaz tenli olup giyiniş olarak Çinlileri andırırlar. Kadınları, diğer milletlere göre daha güzeldir, uzun saçları, istiridye kabuklarından tokaları vardır. Çok sayıda ata sahiptirler ve bunları savaşlarda kullanırlar. Bu ada güneşin doğduğu yerle irtibatlıdır. Zirvelerinde karlarla kaplı bulunan, Hindistan ne de Çin'de bulunmayan yükseklikte dağları, onları istilalara karşı korur" (Idrisi, 1836: 88; el-Mas'udi, 1841: 398; Süleyman el-Tâcir, 2012: 26; Sarıp, 2018: 45,98). Mackintosh, Mûca'yı, Çin'in güneyinden ve komşu bölgelerden çıkıp gelen Çince "Miao ya da Miaozhu" şeklinde yazılan bir etnik grup olduğunu iddia eder (Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 154). Ayrıca Güneydoğu Asya'yı haritalar ile anlatan Suarez, Mûca'nın bugün Çin'in Yunnan Eyaleti ile Burma sınırındaki bir krallık olabileceğini belirtmektedir (Suarez, 2012: 57; Sarıp, 2018: 98). Şeşen, yüksek dağları bulunması sebebiyle olsa gerek Nepal'e benzetmiştir (Süleyman el-Tâcir, 2012: 26).

bir pamuğa aktarıldığı ve bu bitkilerin yağı tamamen pamuğa geçip pürüzsüz hale geldikten sonra bundan iki parça alınarak birini misk ile iyice karıştırarak homojen bir madde haline getirilerek satıldığı anlaşılmaktadır (Temkin, 1955: 143).

Misk üzerinde yapılan hileleri yalnızca bu işin ustaları anlayabilirdi. Hileli olan misk keseleri, doğal misk kesesi andırırsa da görünüm olarak geyiğin dışkısına benzemektedir. Misk üzerinde hile yapılırken kurşun, demir ve gümüş gibi ağır madenler alınır su yardımı ile karıştırılıp daha sonra iyice bastırarak sıkıştırılır ve böylece ağırlaşması sağlanırdı. Ancak bu işlem, miskin kimyasal yapısının değiştirmesine ve bozulmasına sebep olurdu. Misk üzerinde yapılan hile alıcı tarafından anlaşılamazken bu işin ustası olan tüccarlar tarafından koklanarak kolayca anlaşılabilirdi. Bu bahsedilen hileli misk, Keşmir ve çevresinden gelmekteydi. Kalite olarak gerçekleri ile mukayese dahi edilmeyecek bu misk türü, kaliteli veya orta kaliteli miske göre yarı fiyatına alıcı bulabiliyordu. Bu miskin kullanılması veya sürülmesi zararları nedeni ile tavsiye edilmemiştir (Levey, 1961: 399; Kavak, 2018: 215).

Hayvanın kesesi, misk için doğal bir kap görevini üstlenmişse de Orta Çağ'da bazı tüccarlar, miskin kabını emleç³³ ve şahtere³⁴ denilen otun kabuğundan veya şadaravandan (şâdurân)³⁵ da yararlanarak yapmışlardır. En meşhur olarak söylenen misk hilesi yine bu sayılan otun kabuklarından elde edilen mâcuna misk eklenmesi suretiyle yapılırdı. Bu maddeler reçine sakızının suyuyla yoğrulup elde edilen macuna dörtte bir oranında veya bir dirhem saf misk ilave edilip kaplara konulurdu. Daha sonra misk kaplarının ağzı belenseng³⁶ zankı ile sıvanır fırınların üzerinde kurutulurdu. Yapılan bu hile kabın ağzı açılıp misk koklanması ve tadına bakılması ile anlaşılırdı. Eğer koklanıp tadılan misk keskin bir tat bırakırsa ve ateş gibi yakıcı olursa hileli olmadığına karar verilirdi (al-Ukhuwwa, 1938: 124-125; el-Şeyzeri, 1993: 87-88; Kavak, 2018: 215-216; Bakır, 2000: 63).

Bazı ıtriyatçılar misk kabını ravend-i türkî³⁷, râmek³⁸ ve kardeşkanı'ndan³⁹ yaparlardı. Bunların hepsini yoğurur, hamur yapıp her bir dirheme bir dirhem misk koyarlardı.

³³ Hindistan'da yetişen ve meyvesi küçük armuta benzeyen bir ağaçtır. Kabuğu hardal ağacının yapraklarına benzeyen, kırıldığında kırmızı ve siyah renkli olan bir Hint bitkisidir. (Bakır, 2000: 62).

³⁴ Hint bitkilerinden bir bitki olup kabirlerin üzerinde, ören yerlerde biter. Keskin kokusu vardır (el-Şeyzeri, 1993: 87).

³⁵ Şâdurân: Siyah parlak (berrak) bir taş olup, ceviz gibi eski yaşlı ağaçların kökündeki boşlukta oluşur. Ağaç kesildiği zaman ortasından çıkar, bir kısım Hindistan ikliminde olur (el-Şeyzeri, 1993: 88).

³⁶ Koku sanayisinde kullanılan pelesenk, yapraklarının şekilleri ve kokusu itibarıyla daha çok sedef ağacına benzemektedir. Kendisinden elde edilen yağ ile çeşitli parfüm terkipleri yapılırdı (Söylemez, 2001: 319).

³⁷ Latince adıyla Rheum palmatum. Bu bitki Hint, Çin ve Rus Ravendi olarak da bilinir (Kavak, 2018: 215).

³⁸ Miske karıştırılan siyah bir nesne (el-Şeyzeri, 1993: 88).

³⁹ İki kardeşkanı ve ejderkanı şeklinde adlandırılan (al-Nuwayri, 2016: 213) bu bitki zambakgiller ailesinden olup, bu bitkinin reçinesi toz haline getirilerek ilaç olarak kullanılırdı (Bakır, 2000: 63).

Onlardan bazıları da miski, kokulu sümbülden, tarçından, karanfilden yaparak bir dirhem bundan, bir dirhem de içine misk koyarlardı. Bir kısım ıtriyatçılar da miski karanfil, şadaravan ve safrandan yaparlardı. Bu maddeleri önce gül suyu ile karıştırarak hamur haline getirirler, sonra da bir dirhem hamura bir dirhem misk karıştırmak suretiyle tümünü ambere basarlardı (el-Şeyzeri, 1993: 88-89; Bakır, 2000: 63; Kavak, 2018: 215).

Miske hile yapanların bazıları da emleç, şâdurân, enzürüt zamkı⁴⁰ ve çam suyunu karıştırıp mâcun yapar her üç dirheme bir dirhem soğdî miski ilave ederdi. Bu karışım misk kesesine ilave edilir ve fırında kurutulurdu. Bazı satıcılar ateşte işlem görmüş palamut ağacı kabuğunu üçte bir oranında saf miske katarak hile yapardı. Bu hile de ancak koklayıp ve tatmakla anlaşılırdı. Bazıları ise, miske kardeşkanı ve oğlak kanı ilave ederken, bazıları geyik yavrusu kanıyla miski ezerler. Daha sonra bağırsağa basar, iplikle kabın ağzını kapatır ve nihayetinde gölgede kuruturlar. Bazıları yanmış ciğerleri miskle karıştırırken, bir kısmı kalemdeki mürekkep damlası veya karabiber tanesi büyüklüğüne göre miske kalay tanecikleri karıştırırlar. Bu hilelerin tümü, ancak miski ovalamak, ufalamak ve içini karıştırmakla ortaya çıkardı (el-Şeyzeri, 1993: 88-89; Kavak, 2018: 216).

Bir kısım attarlar amberi denizköpüğü, siyah zamk, beyaz iç yağı, senderus⁴¹, ûd ve sümbülden yaparlar, sonra sirkenin içine gömerlerdi. Bir süre sonra, oradan çıkararak bir dirhem miskle bir dirhem bu yapılan bileşimden karıştırırlardı. Bazıları da miski; misk, mum ve amber karışımından imal ederlerdi. Bazen onlar amber ağacıyla senderus zamkını karıştırarak hile yaparlardı. Bu hileleri ortaya çıkarmak için, yapılan miskten bir miktarı ateşe atılır, yayılan kokudan hileli olup olmadığı anlaşılırdı. Bu konuda önemli bir şeyde, senderus zamkı bulunan miskin, asla donmadığı, ufalanmadığı ve kırılmadığıdır (al-Ukhuwwa, 1938: 124-125; el-Şeyzeri, 1993: 89-90).

Bazen misk keseleri büyük olmasına rağmen içinde az miktarda misk bulunurdu. Bu keseyi diğer eksik keselerden aldığı kanla dolduran satıcılar, boşluk kısımlarına da erimiş kurşun dökerek tamamlar ve hile yaparlardı. Daha sonra bu keseler hurma yapraklarıyla kaplanır ve istirahathânedede kırk gün bekletilirdi. Buradan çıkarılarak kuruyup olgunlaşınca kadar başka bir yere asılırdı. Bu arada kokusu da keskinleşirdi. Ardından misk keseleri küçük torbalara konulur ve satışa hazır hale getirilirdi (Kalkaşendî, 1331: 114; Kavak, 2018: 216)

⁴⁰ Enzürüt: Fars ülkesinde biten yumuşakça bir ağaçtan elde edilen zamktır. Küçük parlak sarı veya kırmızımsı renktedir (el-Şeyzeri, 1993: 88).

⁴¹ Bir çeşit ağaç zamkıdır. Kalayla küçük ve katı olarak ağaçtan akar. Kokusu çam zamkına benzer (el-Şeyzeri, 1993: 89).

İbn Cezle, ayrıca miske Kurbağa Kaşığı Otu⁴² kamışının talaşı, sazrevân otu⁴³, sümbül, safran, zerâvent⁴⁴, râmek, ûd, kardeşkanı ve demir tozu gibi maddeler eklenerek yapılan bir hileden bahsetmiştir. Bîrûnî de aloe, emblic⁴⁵, şahtere otu, meşe palamudu, ravend, Suriye elması, Hint sümbülü ve karanfil gibi bitkiler kullanılmak suretiyle miske hile karıştırıldığını söylemiştir. Ayrıca Dilam bölgesinde miskraş adlı bir ot bulunduğunu ve kokusunun miski andırdığını belirtilmiştir (Kavak, 2018: 215).

Câhız'ın et-Tebessur bi't-Ticâre adlı risâlesinde; gerçek miskin hafif kokulu olduğunu, sahte miskin ise; kurşun, kunduz guddelerinden çıkarılan koku, bakam ağacı (kızılağaç) ve siyah Şam Cevizi reçinesi karıştırılarak yapıldığı yazılıdır (Söylemez, 2001: 313-314).

İbn Mendeveyh'de misk kesesi açıldığında, bazen içinde arpa veya buğday kalıntıları görülen hileli bir miskten bahsetmiştir. Bazen misk; hileli gibi görünse de aslında hileli olmayabiliyordu. Bu, misk kesesi henüz olgunlaşmadan elde edilen miskler için geçerliydi. Bu durumdaki kesedeki miskin üzerinden bir sene geçmemiş ve kanlar henüz kurumamıştır. Bu bir misk olmadığı gibi, hileli de değildir. Bu durumda, alıcı miski iade edebilir, satıcı da bu iadeyi gerçekleştirmek zorunda kalırdı (İbn Mendeveyh, 1347: 228; Kavak, 2018: 217).

Misk üzerine yapılan hileler bulunduğu gibi bunları ortaya çıkarmak için çeşitli deneyler gerçekleştirilmiştir. Bu deneylerin birisinde bu madde camdan bir kap ateşe konarak ısıtılır ve üzerine misk dökülürdü. Bu işlem sonucunda eğer misk güzel kokarsa iyi ve kaliteli olduğu anlaşılırdı. Bir başka işlemde bir bez parçasının üzerinde bir miktar misk çiğnenir ve sonra elle iyice ovulurdu. Eğer bez üzerinde misk artığı kalırsa iyi olduğuna karar verilirdi. Üçüncü işlemde ise bir iğne sarımsağa batırılır sonra da miskin gövdesine sokulurdu. Bu işlem sonucunda misk kokusu duyulursa hilesiz olduğu aksi durumda sarımsak kokusu yayılırsa hileli olduğu anlaşılırdı (İbn Mendeveyh, 1347: 228-229; Kâşânî, 2007:251-252; Bakır, 2000: 62; Kavak, 2018: 217).

Bir başka yöntemde, yapılan miskten ve diğerlerinden bir miktarı ağza alınır ve beyaz bir kumaşın üzerine tükürülür ve yok etmeye çalışılırdı. Eğer yok olur ve kumaşı boyamaz ise, kan ve benzeri şeylerle miske hile yapılmadığı anlaşılırdı. Eğer kumaşı boyar, ortadan

⁴² Bilimsel adı *Alisma Plantago*'dur (Kavak, 2018: 215).

⁴³ Şadurân ile aynı olduğu düşünülmektedir (Kavak, 2018: 215).

⁴⁴ Diğer adıyla, Loğusa otudur. Yaprağı güzel kokan bir bitki olup ilaçların oluşmasında kullanılır (el-Şeyzeri, 1993: 89).

⁴⁵ Emblic veya Amla şeklinde kullanımları vardır. Latince Emblic myrobalan olarak bilinmektedir (Kavak, 2018: 215).

kaybolmazsa, miskin hileli olduğuna karar verilirdi (el-Şeyzeri, 1993: 89; Bakır, 2000: 63; Kavak, 2018: 215).

1.5. Miskin Elde Edildiği Coğrafyalar

Bugün varlığı koruma altına alınan Misk Ceylanı Tibet'te⁴⁶, Moğolistan'da, Tonkin Dağları'nda, bazı Çin şehirlerinde, Baykal Gölü, Argun ve Yenisey Nehirleri civarında 60 ile 45 enlemlerinde bulunur.⁴⁷ Soğd ve Türklerin yaşadığı coğrafyalarda da bu ceylanlara rastlamak mümkündür (Levey, 1961: 399; Baytop ve Bozkurt, 2005: 181, Kavak, 2018:195). Parfüm yapımının olmazsa olmaz beş maddesi içinde yer alan misk (el-Mas'udi, 1841: 376) Orta Çağ müelliflerinin verdiği bilgiye göre Hindistan, Çin, Tibet ve Güney Doğu Asya ülkeleri ile Mâverâünnehir'de özellikle Kırgız ülkesinde bulunurdu.

Soğdi Misk adıyla bilinen misk türü Tibet ve Soğd ülkesinde bulunurdu (Levey, 1961: 399). Marco Polo; eserinde Tibet'in batısında bulunan Kandu⁴⁸ adlı bir şehirde oldukça fazla misk hayvanı dolayısı ile misk bulunduğundan bahsetmiştir (Marco Polo, 1903: 2/54, 1979: 185).

Hind ve Çin ülkelerinde ve denizlerinde bulunan cevherler arasında pek çok güzel kokular ve baharatlar ve değerli madenler bulunurdu. İnci, altın madenleri, fildişi, ormanlarında abanos, boya ağacı (bakkam)⁴⁹, bambu, ûd, parfüm cevizi (cevzbeva), karanfil, sandal, diğer güzel baharatlar, papağanlar, tavuslar, avcı kuşlar, Misk Kedileri ve Ceylanları bunlardan bazılarıdır (Süleyman el-Tâcir, 2012: 66-67; el-Gırnâti, 2018: 73-74). Bu denizin etrafında bulunan adalarda; büyük domuzlar, beyaz keçiler, konuşan papağanlar, tavûslar, beyaz kartallar, şahinler, kertenkeleler ve bir fili bile yutabilecek kadar büyükte olduğu söylenen balinaların yanında Misk Faresi'nden ve Misk Kedisi'nden (Zebâd) de bahsetmiştir (Mustawfi of Qazwin, 1919: 222; Hamza, 2008: 232).

Hudûdü'l-Âlem'de Hindistan ülkeleri konusu bahsedilirken buradaki nimetler arasında misk de sayılmıştır (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 40). Hindistan memleketlerinden olan Mûsa'da ve Horâsân, Hindistan ve Irak tüccarlarının durak yeri olan Belhârî'de misk

⁴⁶ Doğu coğrafyacılarının verdiği bilgilere göre Tibet, 30-40 derece enleminde ve yüz ve yüz on derece boylamında ve Türk-Hindi adı verilen bir coğrafyada yer alır. Burası hem Türkistan hem de Hindistan'ın bir parçasıdır. Burası kırmızı sülfürün, en iyi kaplan derisinin ve çoğu zaman Tibet Miski olarak adlandırılan miskin getirildiği ülkedir (Pétis, 1722: 58-59).

⁴⁷ İbn Batûtâ, Karacil dağlarından, üç aylık bir mesafe sonrası Misk Ceylanı'nın bulunduğu Tibet'e varılır demiştir (İbn Batûtâ, 2004: 1/753).

⁴⁸ Bugün bu şehir; Kin-sha/Kiang Nehri veya daha iyi bilinen adı ile Jinsha Jiang'dır. Yule, Kanduyu Jinsha Jiang Nehri'nin güneyinden Chengdu'ya uzanan engebeli bir alanı kapsadığını, ancak bugün tam olarak yerinin bilinmediğini ifade eder (Marco Polo, 1903: 2/59).

⁴⁹ Odunundan kırmızı renkte boya çıkarılan ağaçtır (Parlaz, 2017: 1294).

bulunurdu (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 41-42). Dünyanın her tarafından gelen tüccarların yeri olan Baytâl⁵⁰ şehrinde de bol miktarda misk üretilirdi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 45).

Bugün Sri Lanka olarak bilinen Güney Doğu Asya ülkesi Seylan, Orta Çağ müellifleri tarafından Serendib⁵¹ olarak adlandırılmıştır. Hudûdü'l-Âlemde dağlar bahsinde ikinci olarak bahsedilen dağ, burada bulunan Serendib Dağı'dır. Bu dağ oldukça zengin olup çok kıymetli madenler; farklı renklerde yakutlar, dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen mücevherler, denizinde pahalı inciler çıkarılırdı. Ayrıca burada Misk Ceylanı ve Misk Kedisi de bolca bulunmaktaydı (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 14).

Kitabü'l Buldan'da bahsedilen denizlerin en büyüğü Serendip'tekidir (Güllü, 2007: 44, 83). Burası, Hz. Âdem Peygamberin cennetten indiğinde, onun ayak izinin olduğuna inanılan ada veya dağın⁵² bulunduğu yerdir (Mustawfi of Qazwin, 1919: 187; al-Qazwini, 1868: 229; el-Gırnâtî, 2018: 146; Arslan, 2014: 19; İbnü'l-Verdî, 2008: 209). Burası bölgenin (Serendib) en yüksek yeridir. Bu adada kaya kristali, elmadan daha sert bulunan korondum elementi, aloe, üd, reyhan gibi çeşitli kokulu ağaçlar, çeşitli bitkiler (Mustawfi of Qazwin, 1919: 187; İbn Hurdazbih, 2008: 61; İbnü'l Verdî, 2008: 209; Ada, 2010: 151; Güllü, 2007: 44,83) Misk Faresi, Misk Kedisi ve Misk Ceylanı da bulunuyordu (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 14; Mustawfi of Qazwin, 1919: 187; İbn Hurdazbih, 2008: 61; Güllü, 2007: 44,83).

Serendib Adası'ndan bin fersah kadar sonra, güney bölgesinde Râmî, Râmîni⁵³ Adaları bulunmaktaydı. Burası, Hudûdü'l-Âlem'de bahsedilen Büyük Deniz'de yer alan üçüncü büyük adadır (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 10). Bu adalar, oldukça bereketli olup ılıman bir iklime sahip olup burada Civet Kedisi bulunurdu (Güllü, 2007: 47).

⁵⁰ Minorsky, bu şehrin Nepal olduğunu düşünmektedir (Hudüd al-'Âlam, 1937: 91).

⁵¹ Hindistan'ın güneyindeki Seylân (Sri Lanka) adasına Orta Çağ İslâm coğrafyacılarının verdiği isim bkz (Göksoy, 2009b: 425). Doğu Afrika ve Güney Asya arasında tüccarlar için doğal bir liman vazifesi görmüş bir adadır. Adanın tarihi M.Ö. 3 binli yıllara dayanır. Adanın ilk ismi, Yunanca "bakır renkli" anlamında toprobane idi. Arap fetihlerinden sonra, buraya "beklenmedik şeylerin ülkesi" anlamına gelen Serendip denildi (el-Gırnâtî, 2018:74, 146). Burası Birûnî tarafından Firdevs Adası olarak adlandırılmıştı (Birûnî, 2011:155; Özdal, 2018: 130).

⁵² Gırnâtî, bu adayı Rahun Dağı olarak adlandırırken (el-Gırnâtî, 2018: 146). Kudâme Bin Cafer; Uhbut Dağı olarak adlandırmıştır (Ada, 2010: 151). O; Hz. Âdem'in ayak izinin üzerine her gece ve gündüz bir nur doğa ve o nurla yıkandığı Serendib Adası hakkında Hz. Muhammed'in şu sözünü paylaşmıştır: "Dünyada deve ile yolculuk yapılacak en güzel yer Mekke ve benim mescidimdir. Daha sonra Mescid-i Aksâ gelir. Bu ikisinin ardında seyahat edilecek en güzel yer Serendib Adası'dır. Burası babamız Hz. Âdem'in yeryüzüne indiği yerdir. Hz. Âdem buradaki Uhbut dağının üzerine inmiştir." (Ada, 2010: 151).

⁵³ İslâm coğrafya eserlerinde Râmî, Râmîni, Lamari, Andalus adlarıyla geçmektedir. Sumatra'nın kuzey sahili, Açe yakınındaki bir liman olan Lâmuri, Lambri'dir. bkz. Abu Zayd al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 155. Marco Polo, Lambri ve Fansur krallıklarının Küçük Cava (Lesser Java) adasında bulunduğunu söylemiştir (Marco Polo, 1903: 299, 302).

Sanûf Denizi (Güney Çin Denizi)'nde yer alan adalarda çeşitli baharatların ticareti yapılmaktaydı. Bu denizin sahil bölgesinde *Mihrâc*⁵⁴ denen hükümdara tabi adaları olan, ticaret yapılan zengin bir ülkeden bahsedilmiştir (Idrisi, 1836: 89; Sarıp, 2018: 47). Verdî, bu adada Civet Kedisi'nin ve Misk Ceylanı'nın bulunduğunu kaydetmiştir (İbnu'l-Verdî, 2008: 199).

Türk ülkelerinde çok çeşitli meşhur kürk hayvanlarının yanında misk de bulunurdu (İbnu'l-Verdî, 2008: 377; Şeşen, 2001: 149). Türklerin bütün şehirleri surlarla güçlendirilmiş kaleleri bulunan, hepsi sarp dağların üzerinde kurulmuş on altı mamur şehirdir. Bunlar, Dokuz Oğuzlar'a ki bunların içinde en geniş olduğu söylenir; Çin'e, Tibet'e Karluklara, Kimeklere, Oğuzlara, el-Cifr'e (Çağrılar veya Çakırlar), Peçeneklere, Türgişlere, Ezgişlere (Özkeş), Kıpçaklara ve Kırgızlara komşuydular. Bu ülkelerden Kırgızlarda misk bulunurdu. Çok çeşitli hayvan derisi ve kürklerinin ihracatı yanında misk de dışarı satılan önemli ürünler arasındaydı (İbn Hurdazbih, 2008: 39; Idrisi, 1836: 499; Şeşen, 2001: 101; Şeşen, 2001: 186; Şeşen 2010: 49; Şan, 2015: 204). Küseym (Kesîm) adlı Kırgız kavmi, kürk, misk ve hutüvv temin etmek için avlanırlardı (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 51; Şeşen, 2001: 64; Taşağıl, 2013: 83; 2015: 229; Omorov, 2008: 8). Mâverâünnehir'e Tibet ve Kırgızlardan misk getirilirdi. Bu miskler diğerlerine göre daha güzel ve daha pahalıydılar. Bütün bunlar hükümdarların elde etmek için uğraştıkları, ihtiyaç duydukları, hediyeleştikleri ürünlerdi (Ebn Haukal, 1800: 233; İbn Havkal, 2014: 348-349; Idrisi, 1840: 224; Opçin, 2015: 350; Şeşen, 2001: 110,145, 163, 213; Şan, 2015: 206).

Gerdizî, Dokuz Oğuzlardan Kırgızlara giden yolu tarif etmiş ve burada bulunan çok çeşitli av hayvanları içerisinde Misk Ceylanı'nı da saymıştır (Şeşen, 2001: 77-78). Ebû Dülef, Kırgızların ülkesinde az miktarda misk bulunduğundan bahsetmiştir (İbn Fazlan, 1975: 88; Şeşen, 2010: 66). Yakut el-Hamavi ve İdrîsî; Kimek sahillerinde çok sayıda Misk Ceylanı'nın varlığından bahsetmişlerdir. Lakin Tibet Miski, Hind, Çin ve diğer yerlerin

⁵⁴ Şerif el-İdrîsî'nin Mihrac ülkesi, günümüzde Endonezya, Singapur ve Malezya'yı kapsayan Güneydoğu Asya'da onyedinci ve onbirinci yüzyıllar arasında Srivijaya hânedanlığı tarafından kontrol altında tutulan toprakları kapsar (Sarıp, 2018: 89). Süleyman El-Tâcir eserinde Mihrâc'ı ülke olarak değil fakat Zâbic/Zâbac şehrinin bir kralı olduğunu söylemiştir (Süleyman El-Tâcir, 2012: 49,84; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 89). Bu bilgi Mervezî tarafından da verilmiştir (Marvazi, 1942: 50). Mesudî'de de Mihrâc'ın altıncı denizin kralı olduğu ve ülkesinin Sanûf (Sanf) Denizi ile çevrili olduğu yazılıdır (el-Mas'udi, 1841: 355; Sarıp, 2018: 88). Hamdullah Müstevfi Kazvîni; Çin ve Maçin Denizi hakkında bilgi verirken bu bölgedeki en kârlı ticaretin Zabaj adalarında yapılan ticaret olduğunu söylemiştir. Hint Okyanusu'nda olan bu adaların hükümdarını Nührac (Maharaj) olarak adlandırmıştır (Mustawfi of Qazwin, 1919: 222; Hamza, 2008: 231). Verdî, eserinde Zâbic Adası'nın Mihrac adlı krala bağlı olduğunu söylemiştir (İbnu'l-Verdî, 2008: 199).

miskinden daha üstün kabul edilmiştir (Idrisi, 1840: 224; Şeşen, 2001: 110,145; Şan, 2015: 206).

Mâverâünnehir bölgesinde çok sayıda dağ silsilesi vardır. Issıg-göl civarında Dokuz Oğuzların sınırının başlangıcından itibaren görülen, Tuhsilerin ülkesinin sonuna ve Karluk sınırına kadar devam eden ve Kırgız memleketinde doğru uzanan bu dağa Tûlâs denilirdi. Burada pek çok samur ve gri sincap'ın yanında Misk Ceylanı de bolca bulunurdu. Aynı şekilde Kırgız ülkesine uzanan kolunda da Misk Ceylanı vardı (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 15; Şeşen, 2001: 59).

Dokuz Oğuzlar, doğusunda Çin ülkesi, güneyinde Tibet ve Karluk ülkesinin bazı kısımları, batısında Kırgız ve yine kuzeyi boyunca Kırgız ülkesi ile komşuydular. Burası Türk ülkelerinin en büyüğü ve en kalabalık olanıydı. Buradan başta misk olmak üzere çok çeşitli ürün başka yerlere satılırdı (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 48; Şeşen, 2001: 62). Tuhsi Ülkesi'nin kuzeyinde ve doğusunda Çiğiller, güneyinde Karluklar, batısında ise Kırgızlar bulunurdu. Buradan çeşitli kürklerin yanında misk de ihraç edilirdi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 53; Şeşen, 2001: 66). Dokuz Oğuz ülkesi ile komşu topraklardaki Çin arasında misk ticareti yapılırdı (Idrisi, 1836: 500; Şeşen, 2001: 101).

Yukarı Yenisey Irmağı'nın Sayan Dağı ve Tannula Tepesi arasında kalan bölgede Türk boyu olan Tobalar yaşardı. Burası genellikle dağlık ve karlar altındaydı. Burada Misk Ceylanı bolca bulunurdu (Grousset, 2001: 165). Ebû Dülef; Hitayların (Kitâyânlar) ülkesinde çok güzel kokulu bir misk çeşiti bulunduğunu, bu miskin başka ülkeye taşındığında kokusunun kaybolduğunu aktarmıştır (İbn Fazlan, 1975: 92; Şeşen, 2010: 68).

Mâverâünnehir'de Ceyhun Nehri üzerinde bulunan ilk küredeki Huttal arazisi oldukça verimli, genişçe bir ovardı. Buradaki Vahân şehrinden Tibet Miski getirilirdi (İbn Havkal, 2014: 340, 358; Opçin, 2015: 339, 358; Strange, 1905: 437; 2015: 529; Şeşen, 2001: 221). Ayrıca Bedahşân'a⁵⁵ Tibet'ten misk gelirdi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 67).

Semerkant'tan dört günlük bir yolculukla misk ormanlarının bulunduğu Tibet'e gidilirdi (Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, 2009: 94,102; Benjamin of Tudela, 1840: 119,129; Ateş, 2015: 19,68). Büyük bir şehir olan Tibet de bir Türk ülkesidir. Tibet halkı Fergana, Büttem, Vahan halklarıyla iyi ilişkiler geliştirmişti. Tibet ülkesi, Çin'e ve bazı Hint ülkeleri ile Türk ülkelerine komşu olup burada Tibet Miski ticareti yapılırdı (İbnu'l-Verdî, 2008: 126-127). Tibet'ten bu bölgelere giden tüccarlar, kıymetli madenlerin yanında

⁵⁵ Tohâristân'ın doğusunda yer almaktaydı. Bedehşân Bölgesi; Kuzeyde Ceyhun Nehri, güneyde Hindukuş Dağları, doğusunda Türkistan ve batısında Kunduz Nehri ile çevrili bölgenin adıydı (Şahin, 2013: 39).

Tibet Miski de getirirlerdi. Yine buradan Fergana ve Hind ülkelerine çok miktarda misk ihraç edilirdi.

Tibet şehirlerinden olan Tabgaç, orta büyüklükte bir şehir olup, sarp bir dağın üzerine kurulmuştu. Buraya Kabul, Vahan, Huttal, Vahş ve Râşt üzerinden gelen tüccarlar, giderken demir ve Tibet Miski alırlardı. Tabgaç dağlarında çokça güzel sümbül yetişirdi. Buranın ormanlarında ise çok sayıda Misk Ceylanları bulunur, bu Misk Ceylanları, bu sümbüllerden otlar ve buranın suyundan içerlerdi. Yiyip içtikleri bu gıdalar, bize Tibet Miski'ni sunardı (Idrisi, 1836: 492-493; Şeşen, 2001: 99). Hindistan'da yetişen birçok ürün Tibet'e getirilir ve buradan Müslüman ülkelerine gönderilirdi. Burada bulunan ürünlerin başında misk gelmekteydi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 46). Vahan, Tibet'e on sekiz günlük yol mesafesinde olup, miskleri ile ünlüydü (Idrisi, 1836: 483; Şeşen, 2001: 97).

İbnü'l-Verdi, Tibet'in doğusunda, Dokuz Oğuz ülkesinin bulunduğunu ve buranın Büyük Okyanus'a bitişik olduğunu kaydetmiştir. Burada bulunan Bâhvân Dağları'nda misk hayvanı bulunurdu (Idrisi, 1836: 491-492; Şeşen, 2001: 98).

Dünya ülkeleri bahsinde bahsedilen Çinistânda⁵⁶ yer alan Sûkcû (Su-chou) Tibet'in sınırında bulunur ve burada Misk Ceylanı yetişirdi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 38). Shigatse (Nepal ve Butan sınırı) şehrinde, çok değerli, aranan ve nadir bulunan ve Misk Faresi'nin göbeğinden üretilen misk bulunurdu. Burada aynı zamanda oldukça değerli olan Misk Kedisi (Civet) yetişirdi (Pétis, 1722: 58-59).

Babür hatıratlarında Kûhistan'da bulunan Nicrav şehrinde Misk Faresi bulunduğunu "Nicrav'da, Misk Faresi dedikleri, bir sıçan varmış ve misk kokusu ondan geliyormuş. Kendim görmedim" şeklinde söyleyerek haber vermiştir (Babür, 2000: 207). O ayrıca Keşmir'den geçince, tepelerinde karın eksik olmadığı bir dağ çıkar, bu dağda sonsuz iller, milletlerin bulunduğunu kaydetmiştir. Bengal'e hatta Hind Denizi sahiline kadar burada insanlar yaşardı. Buranın ticaret yaptığı ürünleri arasında yer alan misk önemli bir yer tutardı demiştir (Babür, 2000: 438).

1.6. Miskin Kullanım Alanları

1.6.1. Tedavide Kullanılması

Koku sektörünün olmazsa olmaz maddesi olan miskin kullanımı yalnızca parfümeri ile sınırlı olmamış tıp alanında oldukça kullanılan bir malzeme olmuştur. Öyle ki, Mevlânâ

⁵⁶ Doğusu, Doğu Okyanusu, güneyi Vak-Vak sınırları, Serendip Dağı ve Büyük Deniz, batısı Hindistan ve Tibet'tir (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 37).

Abdurrahman Câmî; miskin faydalarının anlatmakla bitmeyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Miskin faziletinden bahsetmek cehaletin alametlerindendir” (Devletşah, 1977: 4/571). Yunan hekimleri, bugün geleneksel tıp olarak bilinen Asya ilaçları ve onun etkileri hakkında bilgi sahibi olmuşlardı. Bu konuda Simeon Seth “*de Alimentorum Facultatibus*” adlı kitabında miskin de aralarında bulunduğu pek çok bitki ve baharatın etkilerinden bahsetmiştir (Heyd, 2000: 59). Orta Çağ’ın Müslüman hekimleri ve benzer konularda eser yazan müellifler, misk, amber ve kâfurun tıp ve ecza alanında kullanımı konusunda detaylı bilgiler vermişlerdir.

Misk, rezin, kollerlerin, sabit yağ ve uçucu yağ taşıır. Uçucu yağda başlıca kokulu bileşik olarak muskon⁵⁷ bulunur. Bu maddenin yatıştırıcı özelliği bulunmaktadır. Bu nedenle, tedavilerde kullanılmak üzere toz, hap veya tentürleri yapılmıştır (Kavak, 2018: 217).

Miskin yapısı ile ilgili olarak müellifler çeşitli bilgiler vermişlerdir. Bunlardan Ebû Mansûr el-Herevî; miskin üçüncü dereceden sıcak ve kuru yapıda olduğunu aktarmıştır (King, 2017: 305; Kavak, 2018: 222). Mâseveyh ise miskin sıcak ve yumuşak yapıldığını belirtmiştir (Levey, 1961: 398-399; King, 2017: 303). Râzî⁵⁸; miskin ikinci derece sıcaklıkta, üçüncü derecede kurulu yapıda olduğunu; İbn-i Sînâ da miskin yapı olarak ikinci dereceden sıcak ve kuru olduğunu gözlemlemiştir. O, miskin yumuşatıcı ve kuvvetlendirici özelliğinin bulunduğunu belirtmiştir (İbn-i Sînâ, 2014: 378). Cevziyye, ikinci dereceden sıcak ve kuru bir maddedir demiştir (el-Cevziyye, 2013: 376; el-Jozeyah, 2003: 613).

İbn Sînâ ve el-Bedâyûni, miskin sıcak mizaçlı insanlarda yan ekli olarak baş ağrısı şeklinde görülebilmekteyken kâfur ve safran ile kullanıldığında soğuk mizaçtan kaynaklanan baş ağrılarına iyi geldiği konusunda Ebû Mansûr el-Herevî ile aynı görüştedir (İbn-i Sînâ, 2014: 378; King, 2017: 305; Kavak, 2018: 222). Bu konuda Demîrî, en kaliteli olarak gösterdiği Soğdî Miski’nin bazı durumlara beyne zarar verebileceğini, ancak kâfur ile karıştırıldığında bu zararı önleyeceğini belirtmiştir (ad-Damîri, 1908: 271). İbn Sînâ ayrıca şakakların misk ile ovulmasının da baş ağrısına iyi geldiğini söylemiştir (İbn-i Sînâ, 2014: 378). Ancak genelde baştaki soğuklara iyi geldiği söylenmiştir (Nasrallah, 2007: 138).

⁵⁷ Misk kokusu, miskte bulunan muscone/muskone adı verilen bir bileşikten elde edilir. Son derece hoş kokulu olup, seyretildiğinde bile keskin kokusu hissedilir (King, 2017: 16).

⁵⁸ Künyesi, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî şeklindedir. Hayatı ile ilgili pek bilgi yoktur Pokrat ve Câlînüs’tan (Galen) sonra tıp bilimine yaptığı önemli katkılardan dolayı “Araplar’ın Galeni” olarak anılmıştır (ö. 313/925) (Kaya, 2007: 479).

Miskin ban yağıyla karıştırılıp başa sürülmesi halinde nezleye iyi geldiği ve zihni kuvvetlendirdiği söylenmiştir (Kavak, 2018: 217).

Mâseveyh, miskin Hintliler tarafından uzunca yıllar uyarıcı, spazm önleyici, afyonla karıştırıldığı zaman hazımsızlığa karşı, tifüs, dizanteri gibi bakterilerin neden olduğu pek çok hastalığa reçete olarak verildiğini aktarmıştır (Levey, 1961: 398-399; King, 2017: 303). Bu konuda el-Bedâyûni, tek başına veya hint yağı gibi diğer bazı ilaçlarla karıştırılıp koklandığında uyarıcı etki yaptığını, felce, beyindeki diğer rahatsızlıklara, iltihaplara etkili olduğunu belirtmiştir (al Badaoni, 1973: 172). Ebû Mansûr el-Herevî; başta gelişen diğer rahatsızlıklara, beden zayıflığına, dirençsizliğine ve yüz felcine karşı faydalı olduğunu aktarmıştır (King, 2017: 305; Kavak, 2018: 222). Demîrî, miskin beynin hararetine ve hummadan zarar görmüş olan bölgesine faydalı olduğunu belirtmiştir (Kavak, 2018: 218).

Miskin kalp hastalıklarına faydalı olduğuna dair müelliflerde çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan; Mâseveyh, miskin kalp hastalıklarına iyi geldiği ve kanamayı durdurucu özelliği olduğunu belirtmiştir (Levey, 1961: 398-399; King, 2017: 303). Ayrıca miskin sevdavî mizacın⁵⁹ etkisinde olanlara cesaret verdiği, çarpıntıya ve ağrılara iyi geldiğine inanılıyordu (Kavak, 2018: 217). Ebû Mansûr el-Herevî, İbn-i Sînâ ve Râzî; kalbi ve diğer organları güçlendirdiğini kaydetmişlerdir (King, 2017: 305; Kavak, 2018: 222; İbn-i Sînâ, 2014: 378; Kahl, 2015: 366). Ayrıca kalbe ferahlık verdiği, (Nasrallah, 2007: 138) çarpıntıya ve kalpteki sıkıntıya faydalı olduğu aktarılmıştır (İbn-i Sînâ, 2014: 378). Cevziyye ise miskin kalplere rahatlık ve neşe getirdiğine, kalp çarpıntısı ve kuvvetsizliğe faydalı olduğuna dair bilgiler paylaşmıştır (el-Cevziyye, 2013: 376; el-Jozeyah, 2003: 613).

Miskin göze ve göz hastalıklarına tedavi edici etkisi bulunmaktaydı. Miskin görüşü güçlendirdiğine, göz kuruluğunu giderdiğine, göz akını parlatıp temizlediğine bunların dışında göz damlası olarak kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır (İbn-i Sînâ, 2014: 378; al-Badaoni, 1973: 172; el-Cevziyye, 2013: 376; el-Jozeyah, 2003:613; ad-Damîri, 1908:271).

Cevziyye miskin koklandığında veya merhem olarak kullanıldığında organları kuvvetlendirdiğini ve onlara güç ve rahatlık getirdiğini kaydetmiştir. O ayrıca; kısım,

⁵⁹ Hipokrat, Galen ve İbn Sînâ gibi Orta Çağ'ın önde gelen hekimleri tarafından ortaya atılan "Humoral Patoloji Teorisi"ne göre insan bedenini oluşturan ve hastalıkların ilişkilendirildiği dört unsur bulunur. Bunlar; toprak, su, ateş ve havadır. İnsanda ise 4 unsur (öz suyu) bulunur ki, bunlar; kan, balgam, sarı safra ve kara safradır (Arapça sevdâ). Kara Safra sıvısı melankoli ile ilişkilendirilmiştir ki bu Yunancadaki melas(kara) ve (khole) safra kelimelerinden türemiştir. Melankoli; derin üzüntü ve kötümserlik halidir. Bu teoriye göre insanda dört mizaç hali vardır ki; bunlar, demevî, balgamî, safravî ve sevdavidir. Sevdavî mizaç tipi kara safra sıvısının yoğun olduğu kişilerde görüldüğü iddia edilmiştir (Ergür, 2017).

özellikle yaşlılar ve üşüyen kişiler için faydalı olduğunu, vücuttaki şişkinliği dağıttığını ve yılan sokması gibi, bazı zehirlerde panzehir görevi gördüğünü aktarmıştır (el-Cevziyye, 2013:376; el-Jozeyah, 2003: 613). Bu konuda Demîrî miskin panzehir olarak kullanıldığını söylemiş (ad-Damîri, 1908: 271). İbn-i Sînâ ve el-Bedâyûni, kurtboğan zehrinin vücuttan atılmasında miskin etkili olduğunu kaydetmişlerdir (İbn-i Sînâ, 2014: 378; al-Badaoni, 1973: 172).

İbn-i Sînâ ayrıca, miskin kaynatılarak kullanıldığında cildi güzelleştirdiğini belirtmiştir (İbn-i Sînâ, 2014: 378). Bu konuda Cevziyye miskin cilt kuruluğunu giderdiğini ve faydalı bir nemlendirici olduğunu işaret etmiştir (el-Cevziyye, 2013: 376; el-Jozeyah, 2003: 613).

Miskin yine bu dönemde ter kokusunu giderdiğine safra hastalıklarına iyi geldiğine (King, 2017: 307) mideyi güçlendirdiğine, baygınlık ve iştahsızlığa iyi geldiğine de inanılmaktaydı (Nasrallah, 2007: 138). Ayrıca gebe kalmayı kolaylaştırdığı söylenmiştir (Kavak, 2018: 217).

Demîrî, bütün bu faydalarının yanında bazı yan etkilerinin de olduğunu; miskin insan çehresinde sarılığa neden olduğunu, eğer yemekle kullanılırsa ağız kokusuna yol açtığını kaydetmiştir. Ona göre Misk Ceylanı'nın eti kolik ve felç hastalıklarına faydası vardır ama kuru yapısı nedeniyle ciğerleri kurutabilecek yan etkiye de sahiptir (ad-Damîri, 1908: 271; Kavak, 2018: 223). Öte yandan Orta Çağ'da ağız kokusunu giderecek reçetelerde bulunmaktaydı. Bunlardan birisinde her biri on dirhem olmak üzere dikensiz kırmızı gül, sandal ağacı ve kırkboğum; her biri beş dirhem olmak üzere tarçın kabuğu, Hint sümbülü, Seylan tarçını, kuru karanfil, küçük Hindistan Cevizi, deve otu ve beyaz "sikoz"; onar dirhem olmak üzere kurutulmuş limon kabuğu ve limon çiçeği; her biri iki dirhem olmak üzere misk, gerçek sarısabır ağacı odunu, mastik ve küçük hindistancevizi çiçeği; yarım dirhem kâfur ve yarım dânik⁶⁰ Türk miski birlikte iyice öğütülüp limon çiçeği suyu ile yoğrulduktan sonra nohut büyüklüğünde biçimlendirilirdi. Bu şekilde ağız kokusunu giderici pastil elde edilirdi (Tez, 2010: 141).

Ömer Hayyam'ın (ö. 1131) Nevruz Nâme eserinde miskin faydalarına dair bilgiler vardır. Ona göre, altın testi ile su içilmesi gönle neşe verirdi. Bu sebepten hekimler inci, altın ve gümüşün içine ûd, misk ve ibrişim gibi ferahlatıcı şeyler atarlardı. Kabızlığa yakalanan kimse; misk, ûd ve ibrişim ile sağlığına kavuşabilirdi (Öztürk, 2017: 159).

⁶⁰ Dirhem altıda biridir (Hinz, 1990: 13).

Bazı araştırmacılar eski Türk tıp metinlerinde miskin bazı hastalıklarda tedavi amaçlı kullandığını kaydetmişlerdir. Hunlarda bir kişi hastalandığında, misk otu ile dağlama yapılırdı (Bayat, 2002: 449). Misk, baş ağrısı, kulak ağrısı ve diş ağrısına karşı hazırlanan ilaçlar arasında sayılmıştır (Gürgen, 2013: 92). Uygurlar, her ne kadar bitkisel ilaçları tercih ediyorlarsa da onların yanı sıra bazı hayvansal maddeleri de ilaç olarak kullanmışlardır. Bunlar arasında süt ve süt ürünleri, bal, bazı hayvanların safraları ve misk yer alırdı (Kahya, 2002: 417). Bazı araştırmalar Uygur metinlerinde ölü kediden (miskiç)⁶¹ elde edilen yağın kulak yolunu açmak amacıyla kullanıldığını bahsetmektedir (Gürgen, 2013: 90).

Turfan Tatarlarında, tedavi için miskten faydalandığı görölmektedir. Örneğin çocuğu olmayan bir kadın; misk, karanfil, kurdun, karganın ve bir koyunun ödünden hazırlanmış bir karışımı içerse çocuğunun olacağına inanılırdı (N.F.Katanov, 1998: 44). Geleneksel Hint tıbbında Misk hayvanının salgı bezi alınarak ilaç yapımında kullanılırdı. Misk kedisinden elde edilen misk yağı bu amaçla kullanılmıştı (Dutt, 1877: 280-281) Bunun dışında çeşitli bitkisel alkoller ve bazı karışımlar içerisinde sinir sistemini uyarıcı, afrodisyak olarak, düşük ateş, kronik öksürük, genel halsizlik, empotans ve ses kısıklığı gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır (Dutt, 1877: 279-280).

Orta Çağ'da kara ölüm adıyla bilinen veba⁶² çok büyük yıkımlara sebep olmuştu. Bu dönemin çok büyük bir sağlık problemiydi. Bu hastalıktan korunmak için birçok tavsiye ve bilimsel anlamda açıklamalar içeren broşürler günümüze kadar gelmiştir. Genç, "John of Burgundy'in Treatise of Epidemic" adlı esere göre hastalıktan korunmak için şu şekilde önlemler bulunduğunu kaydetmiştir: "Soğukta ya da yağmurlu havada şöminede hafif ateş yanmalıdır, sisli ya da rüzgârlı havada evden ayrılmadan önce her sabah güzel kokular solunmalıdır. Zenginseniz amber, misk, biberiye gibi pahalı ürünleri, fakirsenez limon, renkli zerdeçal, karanfil, Hindistan Cevizi gibi daha ucuz ürünleri koklayın. Amberden ya da diğer kokulardan bir demet elde taşınmalıdır. Yatağa gidince pencereler kapatılmalı, dumanı ve güzel kokusu odayı doldursun diye ardıç dalları yakılmalıdır. Hava kötüyse ya da sisliyse evden ayrılmadan önce güller, menekşeler, zambaklar, beyaz ve kırmızı sandal ağacı dalı, misk ya da kâfur koklanmalıdır" (Genç, 2011: 129; Wallis, 2010: 424).

⁶¹ Uygur metinlerinde adı geçen "miskiç" sözcüğünün açıklama kısmında "şimdiye kadar bilinmeyen kedi adı" olarak geçmektedir. Gürge, Uygur metinlerinde geçen "miskiç"ın misk kedisi olduğunu düşünmektedir (Gürgen, 2013: 90).

⁶² Kâtibi vebanın yıkıcılığı hakkında şu kıt'ayı söylemişti: "Toprağı miskten daha güzel kokan Esterâbâd veba hastalığının kaır ateşiyle birdenbire harap oldu, içinde genç ve ihtiyardan kimse kalmadı. Evet, ormana ateş düştüğu vakit ne kuru kalır ne de yaş" (Devletşah, 1977: 3/456).

Misk Kedisi'nin çeşiti olan Zebâd'ın yararlarına dair bilgiyi veren Hacı Çiçek; nezneli kimse Zebâd Miski'ni kokladığında iyileştiğini, iltihap ve yarası olan sürdüğünde ağrılarının hafiflediğini; doğum yapacak kadın, eğer bir dirhem safran ile beraber içerse doğumu kolaylaştırdığını söylemiştir (Çiçek, 2018: 154-155). Bununla beraber, misk ve amber karışımı olan gâliye; çok güzel kokulu bir parfüm olmakla birlikte ilâç olarak eski tıpta kullanılıyordu. Zihni ve kalbi güçlendirir, baş ağrısı ve ağız çarpılmasını tedavi ederdi. Ayrıca bazı hastalıklara karşı ve zehirlenmelerde panzehir olarak kullanılırdı (Merçil, 2000: 119).

1.6.2. Tütsü Olarak Kullanılması

Tarih boyunca tıbbî, dinî, törensel ve onursal amaçlarla, çeşitli kültürler, milletler semavî dinler veya diğer inançlar tarafından uygulanan tütsü ve tütsü yakma geleneği, oldukça önemli yere sahip olmuştur. Tütsü, içinde koku barındıran çeşitli bitkilerin, özsuyu ve reçinesinden, bitkinin kendisinden veya kabuğundan hazırlanan, ısıtılması veya yanması ile etkisi görülen, yukarıda söylenen uygulama alanlarında gerçekleştirilecek işlemin sağlanmasında ve arttırılmasında güçlü bir araç olarak kullanılmıştır (Uzunkaya, 2020: 166).

Tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren tütsü ve buhurun kullanılmış ve özellikle dinî ritüellerin şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Çin, Hint, İran, Mısır, Roma, Mezopotamya ve Anadolu gibi eski medeniyetlerde tütsü kullanıldığı arkeolojik buluntularla desteklenmiştir (Erdem, 1992: 383). Herodot, Antik Çağ'ın koku başkenti olarak Güney Arabistan'ı tütsü çıkarılan tek ülke olarak tarif ederken, Strabon burayı güzel kokular ve ıtriyat ülkesi olarak tanıtmıştır (Aybala, 2005: 14)

İsrailoğulları, kokuları dinsel amaçla kullanmışlardır. Tevrat'ın çıkış bölümünde anlatıldığına göre Tanrı, Hz. Musa'ya üzerinde sabah akşam tütsü yakacağı akasya ağacından yapılmış bir sunak inşa etmesini emretmiştir. Daha sonra zeytin yağında mür, tarçın, kokulu kamış gibi maddeler ile yapılacak olan kutsal yağın ve tütsünün ayrıntılı tarifi verilmiştir. Bu yağın ve tütsünün kutsal amaçlar dışında başka bir gaye için kullanılması yasaklanmıştır. İbraniler de özellikle dinî ve resmî törenlerde tütsüler kullanmışlardır. Hristiyanlar da tıpkı Musevilikte ya da çoktanrılı dinlerde olduğu gibi, kokulu yağları ve tütsüleri dinî törenlerde, kutsal emânetlerin yağlanmasında ve mekanların kokulandırılmasında kullanıyorlardı (Aybala, 2005: 14).

Yukarıda görüldüğü üzere çeşitli millet ve kültürler tarafından dinî törenlerde tütsü yakıldığı, bu işlemin ritüellerin olmazsa olmaz bir parçası haline dönüştüğü görülmektedir.

Kaynakların verdiği bilgiye göre, Türkler tarafından da tütsünün kullanım alanı bulunduğunu söyleyebiliriz. Hunlar adak sırasında kömür olmuş ateşin üzerine misk ve çeşitli baharatlar atarlardı (Zachariah of Mitylene, 1899: 151-152). Ayrıca Orhun Abidelerinde, cenazelerde miskin tütsü olarak kullanıldığına dair bilgiye rast gelinmiştir (Tekin, 1988: 54-55; Gürkan, 2013: 92).⁶³

Orta Çağ hükümdarları nidd denen bir esans kullanırlardı. Bu esans, beş miskal amber, yedi miskal ûd alınarak her birinin üzerine bir dânik kömür eklenerek arduvaz taşında dövülerek yumuşatılırdı. Daha sonra bu bileşim üzerine yarım dânik misk bileşimi (buna müselles denir) eklenerek tekrar arduvaz taşında ezilir, sonra bu bileşimden kandiller yapıp, yakılırdı (Bakır, 2000: 98). Abbâsî Halîfesi Müsta'in'in (862-866) yüz elli miskal amber, elli miskal aloe ve elli miskal misk ve az miktarda kâfur ile yapılan bir nidd tütsüsü kullandığı söylenmektedir (King, 2017: 278).

Abbâsîler; misk, amber gibi yağ ve kokuları değerli metallere çok değişik biçimli her biri bir sanat eseri olan tütsü kaplarında yakılırdı. Büyük şölenlerde insanlar yemeğe doyardı. Elbiselere, yiyeceklere, evlere, her şeye çok değişik, çok güzel kokular sinerdi. Sarayın odaları adeta kokuya doymuş haldeydi. Salonda günlük, aselbent ve parfümler tütüyordu, misafirlerin üstüne serpmek için de gül ve portakal çiçeği suları kullanılırdı. Bu arada diğer kokulu esanslar ve kokulu su dolu gümüş buhurdanlıklar da mevcuttu (Clot, 2007: 49).

Misk, amber ve ûd ağacından yapılan, güzel kokulu en-nadü'l-esved tütsüsü Medine'den diğer memleketlere gönderilen ürünlerden birisiydi (Kavak, 2018: 212). Demîrî'de miskin çeşitli amaçlarla tütsü olarak kullanıldığına dair haberler vardır. Misk geyiğinin boynuzu kazılır, parçaları ile ev tütsülenirse, haşeratlar oradan uzaklaşacağına inanılıyordu. Kesin dilinden şikâyet olunan kadına misk hayvanının dili gölgede kurutulup yedirilirse, kadının sivri dilinden kurtulacağına inanılırdı. Hayvanın safrasının kulaktaki ağrıyı aldığı; gübresinin hayvanın derisi ile birlikte yakıldığında ve iyice ovalanıp yemek ile

⁶³ Tengri Kağan Yazıtı'nın Güney yüzünde, Çinli General Li Ts'üan (Lisün Tay Sengün) Bilge Kağan'ın cenaze töreni amacıyla geldiğinde pek çok altın gümüş, "kokuluk" yog y1 (p)ar(1)g getirir. Y1 (p)ar(1)g kelimesi Talat Tekin tarafından cenaze mumu olarak çevrilmiştir (Tekin, 1988:54-55). Ancak yıpar eski Türkçe de misk olduğundan, Thomsen tarafından misk mumu olarak açıklanmıştır. Öte yandan Uzunkaya'nın ifade ettiğine göre Türkçede kullanılan "yıpar" kelimesi, daha genel anlamda koku olarak kullanılırken, "kin" ifadesi misk geyiği veya sıçanından elde edilen misk anlamında kullanılmıştır. Tekin, "kok" kökünün yanan bir şey veya koku vermek anlamına geldiğini söylemektedir (Tekin, 1988:112). Uygur metinlerinde kullanılan "y1d yıpar" kelimesinin Çinçe karşılığı tütsü olarak geçmektedir. O zaman burada hediye olarak getirilen ürün muhtemelen kokulu bir tütsüdür (Uzunkaya, 2020: 181,185).

karıştırıldığında, onu yiyen çocuğun güçlü, hitabı ve hafızası kuvvetli ve keskin bir şekilde büyüdüğünü kaydetmiştir (ad-Damîri, 1908: 271).

Tütsü âdeti Moğollarda da yaygın olarak kullanılırdı. Örneğin Rubruk, Moğol Hanı'nın sarayında misk kökü yandığını kaydetmiştir (Lamb, 2006: 246).⁶⁴ Moğol âdetlerine göre yılbaşı günü prensler, beyaz giydirilir ve kendilerine devlet makamlarından atamalar yapılırdı. Yapılan törenden sonra sarayın ortasında bir salonda Kubilay'ın ismi bulunan bir levha etrafında ot ve sair güzel kokulu şeyler yakmaya giderlerdi (d'Ohsson, 2008: 236). Keza Cengiz'in dört ordası (ikametgâhı) Moğol âdeti gereğince kapatılarak, yanlarına kimse yaklaştırılmazdı. Cengiz Han'ın soyundan birçoğu onunla defnenilmiştir. Bu hükümdarların tasvirleri karşısında üd ve benzeri kokular yakılarak her tarafı güzel dumanlar bürünürdü (d'Ohsson, 2008: 145).

1.6.3. Yiyecek ve İçeceklerde Kullanılması

Orta Çağ'ın renkli ülkelerinden biri olan Abbâsî mutfağında yemeklere aroma vermesi için pahalı baharatlar kullanılırdı. Bunlar arasında; karabiber, Hindistan Cevizi, tarçın, safran gibi ürünler yer alırdı ayrıca misk gibi kokulu ya da tatlandırıcılar, gül suyu, amber, bu dönemin vazgeçilmezlerindendi (Nasrallah, 2007: 91; Clot, 2007: 190). Öyleki Muktedir-Billâh (908-932) döneminde mutfak bütçesinden ayda üç yüz dinar sadece misk için harcanıyordu (Mez, 2014: 22,178). Tatlıların çoğu badem, şeker, tahin, süt, meyve özü, gül kokulu, misk ve tarçın özlü şeylerdi (Clot, 2007: 191). İçecekler arasında şarap yer almazdı. Bunun yerine buzlu, şekerli, miskle ya da gülle kokulandırılmış su yani şerbet içilirdi (Clot, 2007: 193). Abbâsî Halîfeleri için hazırlanan puding benzeri bir karışım, misk, gül suyu ve kâfur ile tatlandırılmıştı (Nasrallah, 2007: 382-383). Abbâsî mutfağında yapılan başka bir tatlı (bir çeşit baklava) tarifinde istenilen miktarda dövülmüş badem ve ceviz, gül suyu ile karıştırılır, içine misk, amber ve damla sakızı eklenerek, ince yufka içine sıkıştırılır, daha sonra badem ve cevizin yağları çıkarılarak bunların üzerine sürülürdü (Nasrallah, 2007: 411). Misk ve amber yalnızca tatlılarda değil, et yemeklerinde de tütsülendirme işlemlerinde

⁶⁴ Rubruk, Moğol Hanı'nın sarayına girişini şöyle anlatmıştır: “Önce üstümüzü aradılar, tercümanın kemer ve bıçağı muhafıza teslim edildi. Daha sonra içeriye girdiğimizde üstü katır sütü dolu bir masaya götürüldü ve bizi de hatunların önünde bir yere oturtular. Her tarafta altın işlemeli kumaşlar gerilmişti ve ortadaki ocakta biraz diken, misk kökü ve tezek yanıyordu (Lamb, 2006: 246). Bu bilgi Rubruk'un çevirisinde “ortada küçük bir ocakta, dikenlikler, kökler ve orada çok miktarda bulunan öküz tezekleri ile beslenen ateş yanmaktaydı” şeklinde verilmiş, misk kökünden bahsedilmemiştir (Wilhem Von Rubruk, 2001: 85).

kullanılmıştır. Hârûn Reşid'e atfedilen bir et yemeğinde de misk ve safran kullanıldığı görülmektedir (Nasrallah, 2007: 255).

Selçuklu sultanları için hazırlanan mâcunlar içinde misk, amber gibi çok pahalı ürünler bulunuyordu (Taneri, 1978: 94). Osmanlı sarayında, kokuların ruh ve beden sağlığında tedavi edici özelliği bilindiğinden çokça kullanılmıştır. Sarayda en çok hissedilen koku ise misk ve amberdi (Gülgün, 2017: 71). Bu dönemde en çok tüketilen ürünler arasında misk ve amber yer alıyordu. Deva-i Misk adı altında bilinen macun saray tatlıları arasında yerini almıştır (Kızıldemir, Öztürk ve Sarıışık, 2014: 199). Osmanlı sarayında hekimbaşı; amber, misk, türlü baharat ve kokulu otlar ile yaptığı macunu, porselen kapaklı kaseler içinde padişaha akşam vakti takdim eder ve kendisine hil'at giydirilirdi. Nevruziye Mâcunu kadın efendilere, sultanlara ve önemli şahsiyetlere de verilir ve bu mâcundan yemenin kuvvet ve şifâ verici bir tesiri olduğuna inanılırdı (Karaman, 2008: 131). Osmanlı sarayında hazırlanan şerbetlere koku ve tat vermesi için şekerin yanı sıra misk, amber, meyve parçaları gülsuyu ve menekşe gibi maddeler konurdu (d'Ohsson, 1980: 38-39; Haydaroglu, 2003: 8; Özdoğan ve Işık, 2007: 1063). Bu dönemde misk ve amberin tatlı olarak kullanıldığına dair Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde: “Galata şehrinin Şekerciler Çarşısı'nda katremiz şişeler içinde nice bin renkte miskli, amberli padişaha layık şekerleri bir diyarda yoktur” bilgisi yer almıştır (Evliya Çelebi, 2013: 394). Öte yandan kalemisk (yağ) bu dönemde şifa yağları esnafında mevcuttu (Evliya Çelebi, 2013: 488).

1.6.4. Giyim-Kuşamda Kullanılması

Kıyafetlerin misk kokulu olması veya kokulu kıyafetlerin varlığına dair bilgiyi Orhun Âbideleri Bilge Kağan Yazıtı'nın kuzey bölümünde yer alan “...kenarları ipek kumaşları ve kokulu ipeklileri ben halkıma kazandırdım” cümlesinde bulmak mümkündür⁶⁵ (Tekin, 1988: 32-33, 98).

Misk saçların güzel kokması için kullanılan süs ürünlerindendi (Çetinkaya, 2010: 119; Özer ve Baluken, 2018: 68). Hz. Peygamber saç bakımında yağ, sdir (Arabistan Kirazı) sabunu ve misk kullanıyordu. Peygamber, saçını zeytinyağ ile yağlar ve saçlarına güzel kokması için misk sürerdi. Hatta saçlarındaki az olan beyazlıkların, kullandığı koku ve yağdan dolayı fark edilmediği ve sürdüğü koku ve yağın üç gün sonra bile etkisini devam

⁶⁵ Kinl(i)ğ (e)şg(i)tisin, “kin” veya “kin yıpar” kelimesinin misk anlamında kullanımı söz konusudur (Tekin, 1988: 98).

ettirdiği rivayet edilmiştir (Keskin, 2015: 141). O, aynı zamanda elbiselerine de bu kokulardan sürüyordu. Hz. Peygamber yanında “sükke” tabir edilen bir koku kutusu bulundurur ve gerektiğinde ondan sürünürdü. Yolculuk sırasında koku şişesi yanında taşırdı (Tuzcu, 2015: 175).

Clot, Bağdat’ta giyim kuşamla ilgili bilgi verirken Binbir Gece Masalları’nda 656. gecede bahsedilen “Zeyn el-Mevasif”in üzerine ve saçlarına misk kokusu sürüldüğünü kaydetmiştir (Clot, 2007: 188-189). Bu dönemde kadınlar arasında sahte ben⁶⁶ yapımı da oldukça meşhurdur. Misk, laden zamkıyla karıştırıldığında koyu bir renk halini alır, kadınlar bunu sahte ben yapımında kullanırlardı (Çetinkaya, 2010: 114).

Halife Mütevekkil’in (847-861) cariyelerinden birisi, miskle yanağına onun ismini yazmıştı. Halife Mu’tezz’in (866-869) annesi; yorganını, misk ve amber parçaları ve samur tüyü ile doldurmuştu (King, 2017: 296). Bu dönemde çarıklar bile misk batırılmış kumaşlar ile yapılırdı (King, 2017: 296).

Türklerin gerdanlıkları genelde murassa altın ve gümüş veya yuvarlak hale getirilmiş misk ağacından veya misk ile râmekten yapılan boncuklardan yapılırdı (Kaşgarlı Mahmud, 1985:3/121; Köymen, 2001: 457). 1058’de Halife Kaim-Biemrillâh, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063)’e “Emîrû’l-Ümera” unvanı yanı sıra ona hil’at, başına ipek kumaştan misk kokulu sarık bir de sırlamalı bir tac giydirmişti (İbnü’l-Esîr, 1985: 9/480-481; al-Bundârî, 1999: 11; Metin, 2011: 233; Kolbaşı, 2002: 207; Korobeinikov, 2013: 70).

1.6.5. Cenaze İşlerinde Kullanılması

Orta Çağ’da güzel kokuların cenaze işlemlerinde kullanılması, sıklıkla rastadığımız bir uygulama olmuştur. Bu uygulamada misk ve amber güzel kokması için, kâfur ise hem koku hem yapısı itibarıyla tercih edilmiştir (Saltan, 2015: 76).

Sâsânî hükümdarı II. Yezdicerd (438-447), Nihavend yenilgisinden sonra yanındaki soylular ile birlikte Horâsân’a kaçmış ve burada üzerindeki mücevheratı ele geçirmek isteyen soyguncu tarafından yay kirişi ile boğularak öldürülmüş ve Merv Nehri’ne atılmıştı. Daha sonra bir piskopos tarafından su kanalında bulunduğu, piskopos onu taşımış ve

⁶⁶ Selmanı Sâvecî’ ye ait bir kaside’de genç kızların benlerinde amberi kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda Devletşah şu bilgiyi vermiştir: “Tanrı genç kızların kâkülleri gibi olan bu karanlık geceyi hayırlı kılsın. Bu öyle bir gece ki benleri amber ve saçları misk gibi samanın her tarafı gevherlerle örtülmüş” (Devletşah, 1977: 2/314). Selmân-ı Sâvecî, onüç ve ondördüncü yüzyılda İlhanlıların son dönemi ve Celâyirîlilerin ilk döneminde yaşamış önemli bir şairdir. Daha çok kasideleri ile şöhret kazanmıştır. Bunun yanında yazdığı Cemşid ü Hurşid mesnevisiyle de Anadolu’da yazılan birçok mesnevinin altyapısını oluşturmuştur. Bu mesnevilerin başında Cemşid-ü Hurşid gelmektedir (Ördek, 2018: 379).

misk kokulu bir pelerine sararak onu tabuta koymuştu (al-Tabari, 1990a: 15/87; İbnü'l-Esîr, 1985: 3/127-128). Basra'da "eş-Şakîk Tepesi" diye bilinen bir yerden kopan bir kayanın nehre yuvarlanması üzerine kayanın bulunduğu yerde yedi tane hiç yıpranmamış, olduğu gibi duran ceset bulunmuştu. Cesedin üzerinde sarılı olan kefenlerden misk kokusu duyuluyordu (İbnü'l-Esîr, 1985: 7/366; Abû'l Farac, 1999: 1/241).

Hız Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib vefat edince, cenazesi su ve sidr ağacının yaprağı ile yıkanmıştı. Bu o zamanlar için bilinen bir uygulama değildi. Güzel bir hülle⁶⁷ giydirilmiş, kefenine de misk sürülmüştü (Köksal, 2011: 44). Sahabîlerden Ebû Zer (el Gıfârî): "ölen insan etrafa biraz koku yayar. Beni defnetmek üzere gelecek olanlar bu kokuyu duyarlarsa yemek yiyemezler. Ben öldüğümde suyun içine biraz misk koy, üzerime ve çadıra sür" şeklinde tavsiyede bulunmuştu (İbnü'l-Esîr, 1985: 3/139).

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (661-680) zamanında Abdullah bin Kilâbe adlı bir kişi devesini aramaya çıktığında Şeddad'ın cesedinin bulunduğu yeri keşfetmiş, buradan birkaç eşya ve cevahir olarak geri dönmüştü. Daha sonra bu eşyalar yakıldığında bunlardan misk ve amber kokusu ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine buranın Kûr'ân'da adı geçen İrem Bağlarına⁶⁸ ait olduğu kanısına varmışlardı. Rivayete göre, Âd kavminden Mürsed babasından gizli olarak iman etmiş O, Şeddad öldüğü zaman kâfur, misk ve sabr ağacı ile onun mumyasını yapmıştı (Taberî, 1991: 66-68)

Abbâsîler, Binbir Gece Masallarında anlatıldığı gibi lüks içinde yaşıyorlardı. Yiyecekleri, giyecekleri başta olmak üzere her şeyde mücevher kullanılıyorlardı. Aloe, karanfil ve gülsuyu, toz halinde getirilmiş misk karıştırılıp, elde edilen sıvı ya da krem vücuda sürülürdü. Yerlerde Bahreyn Amberi, gülyağı kullanılırdı. Bu yağlar güzel kokmaları için ölümlere de sürülürdü (Clot, 2007: 49). Halîfe Mu'tez-Billâh'ın kardeşi el-Müeyyed'in cenazesi samurdan ve misk sürülmüş bir yorgana sarılmış ve defnedilene kadar böyle bırakılmıştı (İbnü'l-Esîr, 1985: 7/146).

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddîn Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) şehit olduğunda onu misk ve gül suyuyla yıkayıp temizlemişlerdi (İbn Bibi, 2014: 140). Mevlânâ, 1273 yılında vefat ettiğinde gülsuyu, misk ve amber sürülerek Mevlânâ'nın medresesinde, medresenin mimarı emîr Rükneddîn'in yanına gömmüşlerdi (Ahmet Eflâkî, 1973: 138).

⁶⁷ İzar (bedenin alt kısmını özellikle göbek ile baldırlar arasını örten) ve Ridâ (bedenin üst tarafını örten) dikişsiz elbiselerin birlikte kullanımına hülle denirdi. Ayrıca tek tip ve boydan boya olan kıyafetlere de hülle ismi verilmiştir (Güngör, 2016: 50-51).

⁶⁸ "İrem Bağ, Hüd Aleyhisselâm zamanında Âd Kavminin lideri olan ve ona inanmayan Şeddâd b. Âd'ın, "Yâ Hüd! Senin ilahın o dünyada yaptığı Cennetle öğünürse, ben de bu dünyada bir cennet yapayım ki, onun Cennetinden daha şâhâne olsun!" diyerek dünya malını dökerek yaptırdığı bir bahçedir (Akyüz, 2018: 803).

Emîr Timur (ö. 1405) öldükten sonraki gün, asilzâdeler ve sarayın ileri gelenleri, yası bırakıp cenaze törenine başlamışlardı. Başında Kûr'ân okunduktan sonra, torunu Halil Sultan, onu kâfur, misk, amber ve gülsuyu ile yıkayıp, mumyalattırmıştı. Cenazesi ketenden bir kefene sarılarak, abanoz ağacından yapılmış tabuta koyulmuştu (Cherefeddin Ali Yezd, 1723: 388; Marozzi, 2006: 429).

1.6.6. Kutsal Mekânların Temizliğinde Kullanılması

İslam kültüründe kümbet ve türbe gibi yapılara önem verildiği, onları madenlerle, güzel kumaşlarla ve benzeri malzemelerle süsledikleri gözlemlenmiştir. İbn Batûtâ kendisinin Necef'te Hadra kapısındaki türbe ve kabirleri ziyareti sırasında orada gül suyu, misk gibi çeşitli kokuların ziyaretçiler tarafından kullanıldığını kaydetmiştir. Oradakiler, ziyaretçilere gümüşten yapılmış eşik ile kapının kenarlarının öpülmesini emrederdi. Ziyaretçiler kümbete girdiklerinde onları ipek ve diğer kumaşlardan imal edilmiş çeşitli halılar, çevrede altın veya gümüşten yapılmış küçük büyük kandiller karşılamaktaydı. Ortada kare şeklinde nakışlı bir tahtdan, altın levhalar ve gümüş çivilerle tutturulmuş üzeri tamamen örtülmüş bir sedir bulunurdu. Burada Âdem ve Nuh peygamber ile Hz. Ali'ye ait kabirlerin bulunduğu inanılır ve içinde gül suyu, misk ve çeşitli kokular bulunan altın ve gümüş leğenler mevcut bulunurdu. Ziyaretçiler, bunlara ellerini batırır ve bereket getirmesi için yüzüne sürerdi (İbn Batûtâ, 2004: 1/252).

Kâhire'de bulunan Ezher Camii⁶⁹ envanterinde; abadan hasırları, örgü hasırlar Ramazan ve bayramlarda yakılmak üzere Hint sarı sabırı, mumlar, avize, avize lambaları için üstüğü, buhurdanlar için kömürün yanı sıra kâfur ve misk yer almıştı (Mez, 2014: 378-379).

Kubbetü's-sahrâ'nın içinde de yıllar boyunca çeşitli mücevherler asılmış, kubbenin üstüne üç kat örtü örtülmüş, sahra taşının üzerine ipekten perde asılmış, pazartesi ve cuma geceleri ise misk, amber kokulu tütsüler, kutsal emânetlerin parfümlenmesi amacıyla da "halûk" ya da "hulûk" denen sarı safran parfümü kullanılmıştır (Göllü, 2018: 140; Hafız Ibn Katheer, 2012: 239; Tez, 2010: 233; Elad, 1995: 55).

Halûk'un kullanılması erken İslâm döneminde yaygın bir uygulamaydı. Fâtîmi Halîfesi Ubeydullah el-Mehdi (909-934), Kâbe'nin safranlı yağlarla güzel kokulu hale

⁶⁹ Kahire'de bulunan, İslâm dünyasının en eski dinî eğitim kurumu durumundaki cami ve etrafındaki külliye'dir. (Uzun, 1995: 53).

getirilmesini emretmişti. İbn Cübeyr'in Medine'yi ziyareti sırasında Medine'deki camiye çevreleyen duvarın üst kısmına güzel kokulu misk merhemi ve başkaca parfümlerin sürüldüğü belirtilmiştir (Tez, 2010: 233). Selâhaddîn Eyyûbî (1171-1193), 1187 yılında Kudüs'ü işgalden kurtardığında, Mescid-i Aksa gül suyu ve misk saçılarak temizlenmişti (İbn Kesîr, 2004: 13/26-28). Hacerü'l-esved Fâtımî Halîfesi Hâkim-Biemrillâh (996-1021) döneminde bir Mısırlı tarafından topuzla paramparça edilmiş daha sonra misk ve zamk ile tekrar birleştirilmişti (Mez, 2014: 353).

Bağdat'ta Abbâsî Halîfelerinin önemli emîrlerinden olan Kudbeddîn Kaymaz'ın evinin yağmalanması neticesinde, evinin tuvaletinin misk koktuğu farkedilmişti. Bu tuvalette tavandan yüz hizasına ulaşan altın zincirin ucunda büyük bir altın yuvarlak vardı. Oturunca misk ve amber koksun diye her tarafına misk ve amber sürülmüştü (İbnü'l-Esîr, 1985: 11/340).

1.6.7. Parfüm ve Terkiblerinde Misk Kullanımı

1.6.7.1. Gâliye Kokusu

Gâliyeler gavâli olarak adlandırılan, Orta Çağ'ın soylu kimseleri ve zenginleri tarafından kullanılan esansların başında gelmektedir. Arapça bir kelime olan gâliye “çok, pahalı” anlamlarını taşır, çoğulu gavâlî'dir. Gâliye, bir çeşit parfüm olup, genellikle misk ve amber karışımından elde edilen, güzel kokulu kâfur ve ban yağı gibi çeşitli ıtırli bitkilerin kaynatılması (buhur) ile yapılan macun kıvamında siyah renkli maddeye denir. Siyah renkli bir madde olmasından dolayı saça ve kaşa sürülür ve sahte ben yapımında kullanılırdı (Tabari, 1990b: 23-226; Ibn al-Sa'i, 2015: 194; al-Ya'qubi, 2018: 213; Şükûn, 1984: 1380; Şemseddin Sami, 2009: 961; Devellioğlu, 2006: 275; Merçil, 2000: 119; Çetinkaya, 2010: 115). “Gâliye-misk” yine aynı macunun adı olup yaygın söyleyişte “kalemis” tabir edilen kelimenin özüdür (Şemseddin Sami, 2009: 961; Devellioğlu, 2006: 275; Çetinkaya, 2010: 120).

Bu şekilde adlandırılan parfümler zenginlerin ve soyluların sıklıkla kullandıkları ve önemli günlerde birbirlerine hediye ettikleri parfümlerin başında yer almaktaydı. Bir defasında Hz. Ca'fer'in oğlu Abdullah, Emevî hükümdarı Muaviye'ye, içinde parfüm bulunan bir şişe hediye etmiş, fiyatı sorulduğunda, o da çok yüksek bir parayla satın alındığını söylemiştir. Bunu duyan Muaviye, “bu gâliye'dir” yani çok pahalı bir şeydir

demıştır. İşte o günden beri bu parfüm türüne gâliye adı verilmiştir (Bakır, 2000: 92; Bakır, 2005: 45; Eker, 2010: 236).

Orta Çağ'da en bilindik gâliye kokusu şu şekilde yapılırdı: Her iki dirhem katrana en iyisinden bir dirhem misk, bir dirhem öğütülmüş ûd, bir dirhem ateşte eritilmiş lâden sakızı ve yarım miskal amber konur ve bu nesnelere dört miskal sorgun ağacının yağından karıştırılırdı. Bu dönemde daha az masraflı ve genelde kadınlar tarafından kullanılan gâliye türü şu şekilde imal edilirdi: iki miskal sümbül, iki miskal ûd ayrı ayrı öğütülür, elenmiş ve ve ıslatılmış karanfil, iki miskal misk sukk'u ve turunç, hoş kokulu meyveler ve ayva kavutları ezilip elenirdi. Daha sonra bu nesnelere hamur haline getirildikten sonra kumaş içine konurdu. Bu kumaş, keklik otu, merzencûş ve nergis çiçeği ile kapatılır ve mayalanması için bekletilirdi. Sonra arduvaz taşında reyhanla ezdirilir ve kuruması için rüzgâr önüne konulurdu. Arkasından, elenerek üstü süzölmüş zambak yağıyla kapatılırdı. Üç defa kâfur ve ûd ile tütöülendikten sonra; amber ve kâfurla hazırlanırdı. Bu karışıma, son olarak bir miktar ban yağı da eklendikten sonra çok güzel, temiz ve son derece hoş kokulu bir esans elde edililirdi (Bakır, 2000: 97; Bakır, 2005: 46).

1.6.7.2. Misk Gâliyesi

İslam dünyasında misk gâliyesi, amber gâliyesi kadar önemli bir yer tutmaktaydı. Bu koku türü, daha çok mermer ve billur kaplarda yapılırdı. Bu koku şöyle hazırlanmaktaydı: on miskal neşâ, yarım miskal ezilmiş sümbül, yarım miskal ilaçlanmış ve ezilmiş kurşiyeye ezfarı⁷⁰; iki miskal saf beyaz mum veya yarım miskal tütöülenmiş sevâd bânı⁷¹ karıştırarak dövöülürdü. Bu bileşim elenir ve daha eleme işleminden sonra, ona bir miskal da misk eklerlerdi (Bakır, 2000: 93).

Mısır menşeli bir misk gâliyesi ise şöyle hazırlanmmaktaydı: On miskal sıkı dokulu bir bez parçasında elenmiş, ezilmiş mermer tozu, iki miskal seyâdaverân⁷², bir dirhem ilaçlanmış ezfar, bir dirhem dövöülmüş ve bir ipek parçasında elenmiş sümbüle yıldız bir kapta yanmış kâğıt, iki dirhem yıkanmış mumla birlikte eritilirdi. Bu misk esansının kaliteli olması için, önce mum bân ile eritilir ve yumuşak şekilde elenen önceden bahsedilen malzemelerin üzerine atılırdı. Eğer hızlı bir şekilde imal edilmesi gerekiyorsa, bu yapılan

⁷⁰ Ezfâr, tırnağa benzeyen çok güzel kokulu ve midye kaynaklı bir nesnedir. Hint Okyanusu'ndaki bir adadan getirilirdi. "Kulzumi" türü kurşiyeye olarak adlandırılırdı. Et ve deri parçacıklarıyla birleşik durumda olan bu nesne esansların imalinde kullanılırdı (İbn Sînâ, 2014: 349; Bakır, 2000: 68).

⁷¹ Bân ağacı, Baytop tarafından Söğüt olarak açıklanmıştır (Baytop, 2007: 44).

⁷² Pis kokulu bir ağaç olmasına rağmen kûmâri ûd ile karıştırılarak çok güzel bir esans yapılırdı (Bakır, 2000: 68).

esansın her biri için bir miskal Tibet Miski, bir dânik mavi amber eklenirdi. Böylece güçlü ve güzel kokulu bir misk gâliyesi elde edilirdi (Bakır, 2000: 94).

1.6.7.3. Hükümdar Nidd'i

Orta Çağ'daki hükümdarlar tarafından kullanılan en kaliteli niddlerden birisi şu şekilde üretilirdi: Beş miskal amber, yedi miskal ûd alınarak her biri üzerine bir dânik ayva atılırdı. Sonra bu bileşime dört dânik kömür eklenir arduvaz taşında ezilerek yumuşatılırdı. Daha sonra yarım dânik misk bileşimi (müselles) eklenerek tekrar ezilirdi. Bu bileşimden kandiller yapıp yakılırdı. Bir başka nidd çeşitinde Hindistan ûd'u iyice dövülür, toz haline gelince elenirdi. Sonra bir okka elenmiş ve ezilmiş misk hazırlanır iki okka eritilmiş mor amber, elenmiş ud miskin üzerine konurdu. Bütün bu hammaddeler harman hale getirilir ve bunlardan fındık tanesi büyüklüğünde tabletler yapılırdı. Bu nidd türü cam kavanozlarda saklanırdı (Bakır, 2000: 99).

1.6.7.4. Müsellesât Esansı

Bu esans; bir okka öğütülmüş ve elenmiş Hindistan ûd'u, bir okka öğütülmüş ve elenmiş mor amber, bir okka Kamçu Miski birbirine karıştırılarak bir sandıkta bekletilirdi. Kullanımı sırasında hoş kokulu gül suyu ile ıslatılır ve bir kumaşa sarılırdı. Sonra, hazırlanan karışımdan birazı temiz kaşıkla alınarak ılık bir ateş üzerine konurdu. Bu şekilde yapılan esans son derece iyi ve keskin kokulu olurdu. Daha az masraflı olan esans türü için, bir okka Hindistan ûdu, bir okka misk sukk'u, yarım okka benek, iki miskal misk ve iki miskal amber birbirine karıştırılarak dövülür ve elendikten sonra da kaldırılırdı (Bakır, 2000: 100).

1.6.7.5. Zerîre Esansı

Mâcun şeklinde imal edilen hoş kokulu esanslardan birine de zerîre denmekteydi. Orta Çağ İslâm dünyasında yaygın şekilde üretilen zerîrelerin pek çok türü vardır. Bunlardan birisi olan Misk zerîresi şu şekilde imal edilirdi: On miskal misk (kabuklu veya kabuksuz), iyice dövülerek ipek bir bezde elenirdi. Beş miskal ezilmiş taze misk ve beş miskal Hindistan ûd'u, yarım miskal amberin üzerine dökülerek iyice çalkalanırdı. Sonra bu malzeme bir taş üzerinde iyice ufaltılır, kurutulur, ipek parçasına dökülerek camdan bir kapta kokusu çıkmaması için üstü iyice örtülürdü. Bu esans zamanla eskiyip ve kokusu azaldığında tekrar baharatlarla karıştırılırdı. Sonra üzerine on miskal ud, beş miskal misk ve yarım dânik amber eklenerek yeniden karıştırılırdı (Bakır, 2000: 111).

II. BÖLÜM

2. AMBER

Hemen hemen bütün dillerde ambra ve amber şeklinde kullanımları bulunan amber kelimesinin Arapça “anber” kelimesinden türediği ve İspanyolca aracılığıyla Avrupa dillerine geçtiği kabul görmektedir. Ayrıca tanrıların yiyeceği olarak bilinen Grek ve Latin kaynaklarında sıklıkla rastlanan “ambrosia” kelimesinin bozularak, Pehlevice aracılığıyla Arapçaya geçtiği iddia edilmiştir. Büyük İskender’den sonra Doğu’ya ulaşan Helenizm etkisi ile Doğu’nun âlimleri; ihtiyarlıktaki rahatsızlıkları tedavi eden ve onları gençleştirdiğine inanılan ve içeriği de gizemli olan bu güzel kokulu okyanus ürününü, ölümsüzlerin yiyeceği efsanevî ambrosiaya benzettiler. Amber, Avrupa’ya onüçüncü yüzyılda Endülüs Emevîleri tarafından tanıtılmış ve ambra/amber kelimesi de o devirden itibaren Latince’ye girmiştir (Erdem, 1991: 7). Bîrûnî, ambere Romalılar tarafından zazaşiyen denildiğini kaydetmiştir (el-Beyrunî, 2011: 272).

Reçine fosili olan kehribar; içinde hazmedilememiş sinek, böcek gibi hayvan parçacıklarının bulunması ve ısıtılınca güzel kokması sebepleriyle ambere benzetilmiş ve bu şekilde sözlüğe yerleşmiştir. Birbirlerine karıştırılmamaları için de ambere “ambre gris”, “ambergris”, yani “gri amber”, kehribara da “amber jaune”, “yellow amber” yani “sarı amber” denilmiştir (Erdem, 1991: 7).

Amberin kimyası en basit şekilde şöyledir: Amber, İspemeçet Balinası’nın⁷³ bağırsak yolunda ambrein⁷⁴ alkolü oluşan bir çeşit moleküldür. Bu materyalin yapısı veya balinanın neden bunu ürettiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Muhtemelen bazı tahrişlere tepki olarak

⁷³ Kaynaklarda “Ban”, “Uvâl”, “Kaşalot” ve “Ada Balinası” olarak da geçmektedir. Lat. “Physeter Catodon Macrocephalus”, Fr. “Cachalot”, İng. “Sperm Whale” şeklinde kullanımları vardır. Boyu dört yüz veya beşyüz arşın olarak bilinen İspemeçet Balinası; genel olarak kafadanbacaklılar, bunun dışında, bentik, yengeç, ahtapot, kedibalgı ve hatta üç buçuk metre boylarında bulunan köpek balıkları dâhil beslendikleri geniş bir diyet listesine sahiptir. Bu konuda seçicilikleri yoktur. Bilim insanları, nasıl iletişim kurduklarına dair zayıf bilgileri olsa da oldukça organize bir tür olduklarını ve çıkardığı ani hareketler ve sesler ile sualtı sessizliğini bozduklarını söylemektedirler (Kemp, 2012: 23). Amber Balinası’nın resmi için bkz. Resim 5.

⁷⁴ Ambrein, ambergrisin ana bileşeni olan, sperm balinasının sindirim sisteminden bir salgı olan ve ambergrisin varsayılan afrodizyak etkilerini üreten olası aktif bileşen olarak önerilmiş bir triterpen alkoldür <https://en.wikipedia.org/wiki/Ambrein>. (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

yüz kilo ağırlığına kadar ulaşan ambrein toprakları denize atılır ve burada tuzlu su güneş vs. etkenlerle bozulma göstererek bir karışım ortaya çıkar (Sell, 2006: 90).

Orta Çağ'ın koku ve ilaç sanayisinin en önemli hammaddelerinden birisi olan amberin yapısı, nasıl oluştuğu bugünkü bilgilerle daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde sıklıkla kullanılan amber hazinesi, o günün dünyasına denizciler tarafından tanıtılmış ve hakkında pek çok efsane uydurulmuştur. Öte yandan, Anadolu Sığıla Ağacı⁷⁵ ve Amber Çiçeği⁷⁶ gibi güzel kokan çeşitli bitkilere de bu isim verildiği için bu ikisinin birbirlerine karıştırılmasına yol açılmıştır.⁷⁷ Dolayısı ile bu maddenin kaynağı ve oluşumu hakkında Orta Çağ kaynaklarında çelişkili görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre: Amber bitkisel kökenli olup, beyaz, siyah ve diğer renklerdeki mantarlar gibi deniz dibinde bitmektedir (Süleyman el-Tâcir, 2012: 17; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 25, 29; al-Ya'qubi, 2018: 211; el-Mas'udi, 1841: 350; Levey, 1961: 400; Qazwini, 1868: 236). Diğer bilgiye göre: Amber, denize inen çığdır ve adalara düşer. Deniz de onu sahile atar (el-Cevziyye, 2013: 326). Üçüncü bir görüşe göre: O, zamk gibi deniz dibinde bulunan bazı ağaçlardan akarak kütleler haline gelmektedir (Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât, 2019: 291).⁷⁸ Dördüncü görüşe göre: O, denizde yaşayan balina gibi bazı hayvanların dışkılarının başkalaşım geçirmesi sonucunda oluşmuştur (Idrisi, 1836: 64; Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât, 2019: 291; el-Cevziyye, 2013: 326; Levey, 1961: 400; Bakır, 2000: 65). Kâşânî, amberin petrol gibi denizin dibinde bulunduğunu, gelgit esnasında kırılarak denizin yüzeyine çıktığını kaydetmiştir. Amber Balinası; amberi bazen denizin dibine götürür, bazen de sağlam bir şekilde denizin yüzeyine çıkardı. Eğer bu balina amberi denizin dibine götürürse onun ölümüne sebep olur ve zamanla denizin yüzeyine çıkarak çürürdü. İlk başta beyaz renkte olan amber, birkaç yıl sonra bulunduğu güneşin etkisi ile rengi koyulaşır (Kâşânî, 2007: 254). Demîrî, amberin denizin dibinde bittiği görüşünü desteklemiş; amberin bazı canlılar tarafından yendiğini, yağlı yapısından dolayı canlıların bunu yutamayıp

⁷⁵ Türkiye'nin endemik tür ağaçlarından. Liquidambar, Amber ağacı şeklinde kullanılır. Odunu güzel kokuludur. Ayrıca gövdesinden elde edilen yağ, parazit düşürücü olarak ve deri hastalıklarında ve parfüm endüstrisinde sıklıkla kullanılır (Arslan & Şahin, 2016: 112).

⁷⁶ 20 m kadar yükselen, kışın yapraklarını döken, çınar görünüşünde bir ağaçtır (Baytop, 2007: 125).

⁷⁷ Babür Hindistana özgü nebatlar ve çiçekleri anlattığı sırada kiyûrâ denen oldukça hoş kokulu bir çiçekten bahseder. Ona göre miskin kusuru kuru olmasındandır. Buna taze misk denilebilir. Kendisinin garip bir görünüşü vardır. Çiçeğinin uzunluğu bir buçuk iki karıştır. Yaprığının şekli, kamış gibi uzun ve dikenlidir. Dış yaprakları goncaya benzer, yeşil ve dikenlidir. İç yaprakları ise yumuşak ve beyaz renktedir. İç yaprığının aralarında, çiçeğin ortasındaki gibi şeyler bulunur ve güzel koku buradan gelir. Yeni açılan erkek kamış başağına benzer. Bunun yaprağı daha yassıdır (Babür, 2000: 463).

⁷⁸ Amber zamk gibi yapışkan bir maddedir bu yüzden kuş vs yırtıcı hayvanlar ambere düşerse oradan kurtulamaz. Bu yüzden amberde tırnak ve pençe çok olurdu (Bakır, 2000: 67).

kustuğunu ve bu kusmuğun sonunda taş gibi bir kütle haline geldiğini belirtmiştir.⁷⁹ Ona göre amber; büyük kütleler halinde denizin yüzeyinde yüzer ve rüzgâr vasıtasıyla sahillere vururdu (ad-Damîrî, 1908: 390). Demîrî, ayrıca amberin denizin dibinde biten kokulu bir bitki olduğunu söylemiştir. Bu bitki denizde yaşayan bir canlı tarafından yenir, ama yediği bitki onu öldürürdü. Bunun sonunda hayvanın denizin yüzeyine çıkarak, karnından da amber elde edilirdi (ad-Damîrî, 1908: 391). Yine aynı müellif tarafından verilen bilgiye göre; bazıları sahilde bir keçinin boynu kadar ağaç gördüklerini, bu ağacın meyvesinin de amber olduğunu iddia etmişlerdir. Ağacı görenler büyümesi ve onu almaları umudu ile beklemiş ancak kuvvetli bir rüzgâr onu denize sürüklemiştir. Denize sürüklenen bu amber meyvesi, denizde yaşayan canlı tarafından yutulmuş ve bu durum onun ölümüne yol açmıştır. Onun bir ağacın meyvesi olduğundan habersiz olan balıkçı ise bunu balığın kendi parçası sanardı (ad-Damîrî, 1908: 391-392). Bazıları deniz artığı olduğunu, bazıları ise denizin kaynağından yüzeye çıktığını, kuşların bunu yemek için geldiğini ve orada öldüklerini söylemiştir (ad-Damîrî, 1908: 392).

Amberin kaynağı ile ilgili olarak bir araştırma kokulara düşkünlüğü ile tanınan Abbâsî Halîfesi Hârûn Reşîd tarafından yaptırılmıştır. O, Yemen'e bir heyet göndererek amber konusunda araştırma yapmalarını emretmiş; inceleme yapmak için Aden, Şerme ve Hâsek limanlarından bilgi alınmış, bu araştırma sonucunda amberin deniz dibindeki bazı kaynaklardan çıkarak dalgalar vasıtasıyla küçük ve büyük kütleler halinde sahillere ulaştığı sonucuna varılmıştır (Idrisi, 1836: 64; Dannenfeldt, 1982: 384; Söylemez, 2001: 313-314; Bakır, 2000: 65). Kalkaşendî de yukarıdaki bilgiyi destekleyerek, amberin yeryüzündeki kayalardan ve su kaynaklarından elde edildiğini kaydetmiştir (Kalkaşendî, 1331: 116).

İbn Sînâ amberin denizde bir çeşme olduğunu ve bu çeşmeden aktığını söylentisinin gerçek olmadığını, amberin aslında denizköpüğü veya denizde yaşayan bir hayvanın dışkısı olduğunu kaydetmiştir. Ona göre amber, denizin dibinden çıkar ve sürekli olarak hareket eder, hatta ülkeleri bile gezerdi. Bu kadar çok yer değiştirmesinden dolayı ona “behah” denilmiştir. Nehir ağzına gelen amber daha sonra sahilde dalgalarla vasıtasıyla yükselirdi. Denizde parçalanmış halde bulunan amber farklı renklerde olabiliyordu (İbn-i Sinâ, 2014: 472-473). Cezviyye, amber hakkında çeşitli görüşler aktarmıştır. Bunlardan birine göre amber, deniz yatağında yetişen ve deniz sürünenleri tarafından yenen bir maddedir. Bunu yiyen sürünenler, sarhoş olup amberi dışkı olarak atarlardı. Bu madde böylece sahillere

⁷⁹ Taş kütlelerinde amberin görüştüğü için bkz. Bkz. Resim 6.

ulaşırdı. Diğeri; İbn Sînâ'nın aktardığı deniz köpüğü veya denizde yaşayan hayvanların artığı olduğu görüşüdür (el-Jozeyah, 2003: 441; el-Cevziyye, 2013: 326).

Amber, farklı kaynaklarda farklı şekillerde açıklanmıştır. Mütercim Asım'a göre amber; denizin dibinde kaynayan ve yüzeye çıkarak donan yağlı bir maddedir; bir başka anlatıma göre amber, bu donan yağlı maddeyi balıkların yiyip ölmesi sonucunda karnlarından çıkarılan bir maddedir. Mütercim Asım; ayrıca, amberin Hint adalarındaki arıların güzel kokulu bitkilerden yaptıkları bir bal türü olduğunu söylemiştir. Şiddetli yağmurlar sonucu biriken sel suları neticesinde denize dökülen bal burada erir ve geri kalan mumsu maddeye de amber denirdi (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 2207-2208). Pakalın'ın verdiği bilgiye göre amber: Kaşalot denilen büyük balığın karnından çıkararak denizlere bıraktığı güzel kokulu, fakat pek temiz sayılmayacak bir maddedir. Pakalın nasıl oluştuğunu ise şöyle açıklamıştır: Bu balıkta da tıpkı insanlar gibi onun da safra yolunda kum oluşurdu. Bu kumların bir araya gelmesiyle de amber oluşurdu (Pakalın, 1993: 61). Şemseddin Sami, Ada Balığı'nın midesinden çıkardığı, güzel kokulu siyah bir maddedir demiştir (Şemseddin Sami, 2006: 953; Devellioğlu, 2006: 33; Çetinkaya, 2010: 118).

Günümüzde artık kesin olarak amber, denizlerde yaşayan memeli hayvanlardan bazılarının özellikle İ Spermeçet Balinaları gibi dişli balinalarının, bağırsaklarında oluşan (King, 2017:61; Ibn al-Sa'i, 2015:191) ve henüz kendiliğinden mi yoksa bir hastalık sonucu mu olduğu tespit edilemeyen bir sindirim artığıdır. Bu salgı bağırsaklarındaki çökeltilerin taşlaşmasıyla oluşur ve bu hayvanların yediği mürekkep balığı gibi kafadanbacaklı yumuşakçaların salgıladıkları siyah maddeleri içerir (Erdem, 1991: 7). Suyun üzerinde kitleler halinde yüzen bu salgıya okyanus kıyılarında rastlanır. Amber ilk salgılandığındaki siyahımsı rengi deniz suyu ile teması sonucu açılıp grileşir ve zamanla hoş bir koku kazanır (Başer, 2005: 123).

Deniz yüzeyinde, İ Spermeçet Balinalarının dışkılarıyla birlikte tıkız, mumsu, yapışkan gri, siyah, kirlili sarı, bej veya bunların karışımından oluşan damarlı renklerde, nadiren birkaç yüz kilograma varan birikmiş kütleler halinde bulunur. Denizde durdukça sertleşir. Miske benzeyen ve oldukça ağır olan kokusu, uzun süreli bir kurutma işleminden geçtikten sonra keskin ve hoş bir nitelik kazanır. Isıtıldığında ve alkole konulduğunda kolaylıkla erir. Çok pahalı bir hammadde olan amber, parfümleri yumuşatıp, kalıcı duruma getirerek onlara doğal ve canlı bir yapı kazandırır (Bakır, 2000: 65; Erdem, 1991: 7).

2.1. Amberin Elde Edilmesi

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere amberin kaynağı ve onun ne olduğu hakkında müellifler tarafından çelişkili bilgiler verilmiştir. Amberin bitkisel kökenli olduğu veya balık kusmuğu olup bunların birikip taş kütle haline geldiği iddiaları günümüzde elde edilen bilgilerle kesin olarak açıklanmıştır. Kanatimizce amber, İspemeçet Balinası'nın midesinde oluşan bir sindirim artığı olup hayvanın kusmasına sebep olan ve bunun da zamanla kütle boyutuna gelerek denizin yüzeyine çıkan, zamanla gri, siyah, mor renklerini alan yapışkan bir maddedir.

Amberin elde edilmesinde iki belirgin yöntem vardır. Amber topaklar halinde, bir deve veya büyük kaya parçası büyüklüğünde bir deniz artığıdır. Bu amber tortularının büyüklüğü kafatası kadar ağırlığı bin miskal olabiliyordu (ad-Damîrî, 1908: 391). Şiddetli rüzgârlar ve dalgalar amberin deniz kenarına vurmasına neden olurdu. Sahil yüzeyine çıkan amber ilk başta kaynar vaziyette olduğu için toplanması mümkün olmaz ancak birkaç gün sonra katı form haline gelmesi beklenirdi (al-Ya'qubi, 2018: 210; Kalkaşendî, 1331: 117). Amber sahil kesiminde oturan yerliler tarafından özellikle geceleri ay ışığından yararlanarak toplanırdı. Bu işlem için "hecin"⁸⁰ olarak tarif edilen geceleri amber bulunan yerleri tanıyan eğitimli develere binerler, develer, amberi görünce yere çöker ve avcılar bulunan amberi toplarlardı (el-Mas'udi, 1841: 348-349; Süleyman el-Tâcir, 2012: 81; Bakır, 2000: 65).

Bazen İspemeçet Balinası çiçek tacı veya daha küçük olan bu amber tortularını görünce yutardı. Ancak bu İspemeçet Balinası'nın ölümüne sebep olurdu. Ölen balina ise su yüzeyine çıktığında bunu gören avcılar kayıklara binip, onun üzerine ipe bağlı çengeller atar, balinanın karnı yarmak suretiyle amberi çıkarırlardı. İşte bu amberin balığın midesine yapışan kısmına "mond" denirdi. Bu kısım kötü kokulu olup, bu kokunun ulaşmadığı kısımları ise çok temiz kabul edilmiştir (Süleyman el-Tâcir, 2012: 67, 81; el-Mas'udi, 1841: 349; al-Ya'qubi, 2018: 210; Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât, 2019: 291; Qazwini, 1868: 236-237, 251; Bakır, 2000: 66).

2.2. Amberin Kalitesi ve Çeşitleri

Amberin kalitesi, rengi, pahası ve kıymeti çıkarıldığı denizlere göre farklılık arz ederdi. Çok fazla çeşiti ve kalitesi vardı. Amberin elde edildiği yere ve esansına bağlı olarak değişiklik gösterdiği dönem kaynaklarında bahsedilmiştir. İspemeçet Balinası'nın deniz

⁸⁰ Mesudî'de "mehre" olarak geçer. Yemen'in Şihr bölgesinde yaşayan Mehre kabilesi mensupları, gece vakti hızlı koşmasıyla tanınan mehre develerine binerek sahil boyunca dolaşırlardı (el-Mas'udi, 1841: 348-349).

yüzeyinde biriken amberi yiyip ölmesi ve balığın karnından kesilip alınması şeklinde elde edilen ambere “semekî” adı verilirdi (Kâşânî, 2007: 255). Çirkin bir kokusu bulunan bu amberi, Irak ve İran’daki attarlar “nidd” veya “mand” olarak adlandırırlardı. Balının üzerinden çıkarılan amber, karnından çıkarılardan daha güzel kokulu ve daha temiz varsayılmıştır (Süleyman el-Tâcir, 2012: 67; Abu Zayd Al-Sirafi&Ahmad İbn Fadlan, 2014: 127; al-Ya’qubi, 2018: 210; el-Mas’udi, 1841: 349; İbn Mendeveyh, 1967: 231; el-Kalkaşendî, 1331: 117; Bakır, 2000: 66). Daha sonra bu amber zamk gibi bir sıvıya dönüştü. Aroma ve koku açısından kalitesizdi (Levey, 1961: 400).

Diğer çeşit amber türü “menâkirî”dir. Bu amber çeşiti amberin sahile vurunca deniz üzerinden gelen kırlangıca benzeyen siyah bir kuşun, kanatları ile havada süzülerek ve onu almak için yaklaştığı ancak gagasının ve pençelerinin ambere yapışması ve oracıkta ölüp çürümesi ile oluşurdu. Ancak hayvanın gagaları ve pençeleri de amberin içinde kalırdı (al-Ya’qubi, 2018: 210; el-Kalkaşendî, 1331: 117; Kâşânî, 2007: 256; Bakır, 2000: 67).

Bu dönemde bilinen en değerli ve kazançlı amber, renk ve esans açısından en mükemmel olanı Hind Okyanusu’nun Yemen topraklarında yer alan Şihr sahiline çıkarılan deve kuşu yumurtası büyüklüğündeki beyaz renkli, yuvarlak Şihrî Amber’dir (el-Beyrunî, 2011: 272; Kalkaşendî, 1331: 117; al-Ya’qubi, 2018: 210). “Eşheb” olarak da adlandırılan bu amber çeşidi ağırlık yönünden hafif olup kokusu miske göre daha azdı. Açık havada siyah, kırıldığında ise, kırmızımsı siyah bir renkteydi (Süleyman el-Tâcir, 2012:81; el-Mas’udi, 1841: 348-349; İbn Mendeveyh, 1347/1967: 229; Kâşânî, 2007: 254; Söylemez, 2001: 313-314; Bakır, 2000: 66; Özdal, 2019: 41). Bu amberin en iyisi kül renginde ve yağlı yapıda olanıydı. En kötüsü ise kırmızı renkteydi (ad-Damîrî, 1908:392). Mâseveyh, Şihrî Amberi’ni mand türleri içinde saymıştır. Ona göre bu amber türü içi sarı dışı siyah renkli olmasından ayırt edilirdi. Dokunulduğunda elleri boyayan yapıya sahipti. Kokusu kuru amber gibi ama suda kalmayan yapıya sahipti. Bu tür merhem olarak en iyisiydi. Selâhitî Amberi’nin bulması güç olduğunda tercih edilmekteydi (Levey, 1961: 400).

Bir başka çeşidine “Zencî” adı verilmiştir. Bu ise, beyaz renkli olup, zencilerin ülkesi Afrika’dan Aden’e getirilmekteydi. Bu amber kalite olarak Şihrî Amber’den sonra gelmekteydi (al-Ya’qubi, 2018: 211; Kalkaşendî, 1331: 118; Söylemez, 2001: 313-314). Mendeveyh’e göre gâliye yapımında tercih edilen de bu amber türüydü (İbn Mendeveyh, 1967: 230). Mâseveyh, Zencî Amberi Mand türünden saymış ve Şihrî gibi olduğunu söylemiştir. Sarı rengi bulunmayıp sadece siyah renklidir. Koku olarak diğerine göre

kalitesizdi (Levey, 1961: 400). Kâşânî ise bu amberin siyah renkli olduğunu, gavâlî ve elhâlic gibi içeceklerin yapımında kullanıldığını kaydetmiştir (Kâşânî, 2007: 254).

Mâseveyh ve Kâşânî'nin sıralamasında ilk olarak yer alan Selâhitî Amber, mavi renkli ve aşırı derecede yağlı olup daha çok parfümeride kullanılırdı (Levey, 1961: 400; Kâşânî, 2007: 254; Bakır, 2000: 67). Bu amber türü Hindistan'nın Sofala bölgesinden gelmekteydi (Levey, 1961: 400). Selâhitî Amber'in kendi içinde çeşitleri vardı. En kaliteli olanı mavi ve aşırı derecede olup daha çok gâliye yapımında tercih edilirdi. Selâhitî Amber'den sonra Kakulî Amber türü gelir ki, bu amber güzel görünümlü, parlak gri renkli, diğerlerine göre daha hafif ve kuru yapıya sahipti (Levey, 1961: 400). Ancak bu amber gâliye yapımında tercih edilmez hatta temizlikte bile mecbur olmadıkça kullanılmazdı. Fakat bir çeşit koku olan zerîre ile kireç ve alçıdan yapılan süs eşyaları için uygun bir hammadde olarak kullanılırdı. Bu amber, Kâkule Denizi'nden⁸¹ Aden'e getirilmekteydi. Mâseveyh'e göre Hindistan'nın Sofala bölgesinden gelmekteydi (Levey, 1961: 400). Kâkule Amberi'nden sonra Hindî Amber çeşidi gelir ki bu amber Hindistan sahillerinden Basra şehrine getiriliyordu. Bundan başka yine Hindistan'dan, Kerek Balûs bölgesinden Kerekî adıyla bilinen başka bir amber çeşidi gelirdi. Bu amber, Umman yakınlarına getirilir ve gemilere satılırdı. Son olarak Mağribî olarak bilinen amber türü Endülüs sahillerinden çıkarılırdı. Tüccarlar tarafından Mısır'a getirilerek satılırdı. Bu amber çeşiti çok kalitesiz ve ucuz olmasına rağmen, rengi Şihri Amber'e benzediğinden dolayı bazen onunla karıştırıldığı da olurdu (al-Ya'qubi, 2018: 211; İbn Mendeveyh, 1967: 230; el-Kalkaşendî, 1331: 117-118; Bakır, 2000:67). Mâseveyh mand türlerinden mor-kırmızı renkli olan amber türünün elleri boyadığını, aromatik merhem olarak yalnızca nadiren kullanıldığını kaydetmiştir (Levey, 1961: 400; Bakır, 2000: 67).

Amberin pek çok çeşidi olduğu gibi pek çok rengi de vardır. Beyaz, gri, kırmızı, sarı, yeşil, mavi, siyah ve çok renkli. En iyi amber türü kül rengi olanıydı. Sonra mavi ve sonra sarı renkte olanlar gelirdi, siyah amber ise en az kıymetli olandı (ad- Damîrî, 1908: 390-391; el-Jozeyah, 2003: 441; el-Cevziyye, 2013: 326). Mum, alçıtaşı ve ladin karıştırılarak hileyle elde edilen amber bu siyah amberden sayılırdı (İbn-i Sînâ, 2014: 472-473). Cevziyye, amberin tıpkı altın gibi bozulmayan bir madde olduğunu, bazılarının amberin bu özelliğinden dolayı miskten daha iyi olduğu iddia ettiklerini kaydetmiştir. Ancak ona göre

⁸¹ Maleyza Körfezi'nde yer alan bir liman olduğu tahmin edilmektedir (al-Ya'qubi, 2018:211).

misk cennet kokusu olduğu için bu onu üstün kılmayacaktır (el-Cevziyye, 2013: 326; el-Jozeyah, 2003:441).⁸²

2.3. Hileli Amber Yapımı

Orta Çağ'da doğal amberlerin yanı sıra, sünî amberler de üretilmiş ve bunun için pek çok yöntem geliştirilmiştir. Bunlardan biri beşer dirhem ufaltılıp un haline getirilmiş deniz köpüğü, dövülmüş mermer taşı, ince ipek üzerinde elenmiş kuraşiyeye ezfarı, üç dirhem beyaz mumu iyice birbirine karıştırılarak yapılırdı. Daha sonra gül yağı ve bân ağacı ile birlikte ateşte eritilir bunlar daha sonra bir değirmende öğütülürdü. Sonra da bütün bunların birbirine iyice yapışması ve merhem gibi olması için üzerine birkaç damla ağaç zamkı dökerlerdi. Ardından hazırlanan bu maddeyi ikiye ayırarak bir kısmından tabletler yapılırdı. Diğerine de safran mayası eklenerek yeniden değirmende dövülürdü. Bu ikinci kısımdan da sarı tablet yapılırdı. Geri kalanı yeniden el değirmeninde dövülüp ufaltılıp, saf seyâdaveran eklerlerdi. Bu maddelerin birbirine karışması için iyice döverlerdi. Sonra da hamurundan tablet yapılıp önceki iki tablet üzerine yapıştırılırdı. Arkasından laden çiçeğini kavurarak üzerine serperlerdi. Sonra hurma ağacının ucundan yarım dirhem, ondan da bir dirhem alarak yarım dirhemlik beyaz mumla birlikte ban yağında kavururlardı. Üzerine laden çiçeğinin tozu serpildikten sonra da bütün maddeler havanda dövülerek harman edilirdi. Son işlem olarak da ondan tabletler yapar ve diğer tabletlere katarlardı. Eğer kabuğu kül rengi bir lâden olması isteniyorsa ona yeterli miktarda beyaza çalan siyah bir şey verilir, sonra da kurutularak ondan ceviz büyüklüğünde tabletler yapılırdı. Kokusunun olması için de bir miktar amberle karıştırılırdı (Kâşânî, 2007: 256-257; Bakır, 2000: 68-69)

Bu maddenin hileli olup olmadığını anlamak için koku üzerinde uzman olan kişiler tarafından bazı deneyler geliştirilmiştir. Amber, yapı olarak yağlı bir madde olduğundan kolayca erirdi. Bunu bilen uzmanlar, bir cam parçasını alır onu güneşte ısıtırlar ve üzerine amber serperlerdi. Bu işlem sonucunda eğer çevreye halis amber kokusu yayılırsa bu amberin doğal olduğuna, aksi meydana gelirse bunun sahte olduğuna karar verilirdi. Bir başka yöntem ise, amberin renk verip vermediğini anlamak için yapılırdı. Bu testte beyaz bir kumaş parçasına amber sürülür, eğer sarı renk verirse amberin halis amber olduğu anlaşılırdı (İbn Mendeveyh, 1347/1967: 231; Kâşânî, 2007: 256-257; Bakır, 2000: 68).

⁸² Bu konuda es-Suyûfî'nin şu beyiti paylaşmak uygun olacaktır. "Ey amber! Sen, fazilet ve üstünlük noktasında miskten sonra gelirsin. Ama bilinmelidir ki miskten gayrı diğer bütün güzel kokuların en üstünüsün!" (Çiçek, 2018:152).

2.4. Amberin Elde Edildiği Coğrafyalar

Hind ve Çin ülkelerinde bu ülkeleri çevreleyen denizlerde ve adalarında bulunan cevherler arasında çok çeşitli değerli madenler, çeşitli baharatlar, güzel kokular ve amber de yer almaktaydı (Süleyman el-Tâcir, 2012: 66-67; el-Gırnâtî, 2018: 73-74). Hindistan ülkeleri bahsinde anlatıldığına göre, bu ülkede bol miktarda nimet; kartal ağacı, esmer amber ve kâfur gibi parfüm yapımında kullanılan ürünler, inci, yakut, elmas ve mercan gibi değerli mücevherat, türlü ilaçlar, tekstil ürünleri envai çeşit hayvanlar bulunurdu (Hudûdü'l-Âlem, 2008:40). Hint ülkelerinden göçebe *Leşemir*'de ve *Tenlunc* adlı kralın ülkesinde çok sayıda amber, fildişi ve karabiber bulunurdu (Süleyman el-Tâcir, 2012: 26,93).

Amber en çok Zenci ülkelerinde, Yemen'in Şihr bölgesinde ve Arap Yarımadası'nın sahillerinde bulunurdu. En makbul amber Şihr bölgesi ile Zenc adalarına kadar olan sahilde bulunurdu (Süleyman el-Tâcir, 2012: 81; el-Mas'udi, 1841: 348-349; Bakır, 2000: 65) Aden sahilleri ve devamında (İbn Havkal, 2014: 33), genel olarak Afrika sahillerinde çok kaliteli amberler bulunurdu (Idrisi, 1836: 105). Aden Körfezi'nde yer alan ve Şihr'e bağlı Hartan ve Martan⁸³ Adaları'nda çok iyi amber bulunurdu. Halk bunları Aden'e ve Umman'a gelen tacirlere, bazen kendileri Yemen'e taşıyıp iyi fiyata satardı (Idrisi, 1836: 48-49).

Amber bulunan başka bir coğrafya ise Akdeniz'dir⁸⁴. Amber, Hint Okyanusu'ndan Akdeniz'e ulaşmış olmalıdır (Süleyman el-Tâcir, 2012: 49; el-Mas'udi, 1841: 373; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 87). Deniz Kızıldeniz'den Berberî diyarına⁸⁵, oradan Yemen karşısındaki Afrika sahiline, oradan Habeş diyarına uğradı. Bu bölgeden Berberiyeye denen kaplan postları getirilirdi. Bunlar çok makbul olarak kabul edilirdi, sahil sonra amber ve timsah derisi elde edilen Zeyla ülkesine uzanırdı (Süleyman el-Tâcir, 2012: 66; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014:125).

Kızıldeniz sahillerinde görülen amber, Hind Denizi'nden dalgalar tarafından getirilirdi (Idrisi, 1836: 135). Yalnız, bu deniz sahillerinde en makbul amberler Berberi, Sudan, Şihr ve devamındaki sahillerde görülürdü ve beyaz, mavi ve yuvarlak görünümündeydi (Süleyman el-Tâcir, 2012: 67; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 127).

⁸³ Bugün bilinen adı ile Kuria Muria Adaları. Umman Denizi'nde, Güneydoğu sahilinde yer alır (Carter, 1848: 365).

⁸⁴ Amberin Aden Körfezi'nden veya Kızıldeniz üzerinden Akdeniz'e gelme ihtimali bu dönem için bulunmamaktadır. Çünkü Kızıldeniz ile Akdeniz arasında kara engeli bulunmaktadır. Kûr'ân'da "İşte Allah'ın "İki deniz arasında berzah (engel) kıldı" dediği yer burasıdır. Bu olay Kûr'ân'da şu ayetle açıklanmıştır: Bbirbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. Ama aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? Onlardan inci ve mercan çıkar" (Kûr'ân, 55:19-22).

⁸⁵ Mağrib, Tunus, Cezayir, Fas, Moritanya sahilleri gibi bütün Kuzey Afrika'ya yayılmış bir alanı kapsamaktadır (Yıldız, 1992: 478-483)

Harkand Denizi⁸⁶ rüzgârın tersi yönden ve çok şiddetli eser ateşe benzetilen dalgalar kıyıya çok miktarda amber bırakırdı. Deniz ne kadar derin ve büyük olursa, amber de o kadar güzel olurdu. Ayrıca, bu denizle Larvi Denizi⁸⁷ arasında çok sayıda ada olduğu, bu adaların sayısının bin dokuz yüz olduğu söylenilmiştir. Bu adalar Larvi Denizi ile Harkand Denizi'ni birbirinden ayırırlardı. Bu adaların hâkimi ise bir kadındı. Bu adalarda denizin dibinde biten, bazılarının boyutu ev büyüklüğünde olan çok amber bulunduğu, denizde âdeta kaya parçaları gibi amber parçaları görüldüğü bildirilmiştir (Süleyman el-Tâcir, 2012: 17; Abu Zayd Al-Sirafi&Ahmad İbn Fadlan, 2014: 25,29). Bu amberler denizde dalga çıktığı zaman tıpkı mantarlar gibi yüzeye çıkardı. Denizin yüzeyinde bulunan amberler, beyaz, siyah, mantar renginde, bülbül renginde olabilirdi (el-Mas'udi, 1841: 350).

Râmî adaları oldukça bereketli olup ılıman bir iklime sahiptir (Mas'udi, 1841: 352), ada; çeşitli mineraller, inci ve parfümlerle zengin olup, (Idrisi, 1836: 74-75) burada esmer amber bulunurdu (Hudûdü'l-Âlem, 2008:10). Bunları demir ve kıyafet ile değiştirdiler (Mas'udi, 1841:353). Bütün zehirlerin panzehiri olan kızılağaç kökü (bakkam veya boya ağacı) burada yetişirdi⁸⁸ (İbn Hurdazbih, 2008:62; Hudûdü'l-Âlem, 2008:10; Idrisi, 1836: 75-76; Mas'udi, 1841: 353). Râmî Adası'nın yerlileri, -ki, fili devirecek kadar güçlü oldukları söylenir- fırtınada ortaya çıkıp “dudakları ile taşıdıkları demirin içerisinde muhafaza edilen” amberi demir karşılığında takas ederlerdi (İbn Hurdazbih, 2008: 62; İbnu'l-Verdî, 2008: 199).

Beşinci olarak bahsedilen Câba (Java)⁸⁹ ve Selâhit (Sumatra)⁹⁰ adalarında bol miktarda esmer amber, Hint Biberi tohumu, sandal ağacı, Hint Sümbülü ve karanfil bulunurdu (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 10). Onuncu yüzyılda yaşayan İranlı denizci Büzürg b. Şehriyâr, *Zebec* (Jabaj?) adasında Murkavend denen büyük bir şehirde bol miltarda amber bulunduğunu söylemiştir. Bu amberi gemisine yükleyip ülkesinden ayrılan herkes onu geri getirirlerdi. Adanın yerli halkı da bu ürünü satmak için her türlü numarayı yapardı (Büzürg bin Şehriyâr, 2009: 119). Büzürg, Vakvak Adası yerlilerinin, Çin'de ticarî açıdan para eden

⁸⁶ Bengal Körfezi olduğu tahmin edilmektedir (Süleyman el-Tâcir, 2012: 16).

⁸⁷ Bugün Laccadive, Lakkadiv olarak geçmektedir. Mesudî'nin eserinde Ladiwa şeklinde geçmekte olup, bu deniz Hindistan ile Maldivler arasında kalan Hint Okyanusu'nda bulunan bir denizdir. Amindivi, Maldivler vs. buradaki adaların başlıcalarıdır (https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Laccadive_Denizi). Erişim Tarihi: 15.07.2021

⁸⁸ İbn Hurdazbih, bu kızılağaç kökünü (battam), denizciler tarafından engerek yılanı ısırığına karşı kullandıldığını söylüyor. Bkz. (İbn Hurdazbih, 2008: 62). İdrisî'de zakkum olarak geçiyor Lat. laurier-rose, Oleander (Idrisi, 1836: 75-76).

⁸⁹ Cava Adası, Endonezya'nın başkenti Cakarta'nın da üzerinde bulunduğu adadır (Erinç, 1993: 170).

⁹⁰ İbn Battûta 1345 yılında Çin'e gidiş ve dönüşünde adanın kuzeydoğusunda yer alan Samudra'ya uğradığını söylemiştir. Samutera yerliler tarafından Bugünkü Sumatra'ya verilen addır. Sumatra adının ilk defa XIV. yüzyılda bütün ada için kullanıldığı tahmin edilmektedir (Göksoy, 2009a: 525).

fildişi, kaplumbağa kabuğu, kaplan derisi ve amber bulundurması sebebiyle buraya sahip olmak istediklerini kaydetmiştir (Büzürg bin Şehriyâr, 2009: 136-137).

İdrisî, bugün Shetland⁹¹ olarak tahmin edilen bir adada eskiden tüccarların uğrayıp amber ve renkli taşlar aldığından bahsetmiştir (Idisi, 1836: 201). Amber bulunan bu yerlere ilaveten Endülüs'ün en uzak şehirlerinden Şanterîn (Santarem)'de çok miktarda hoş kokulu esmer amber bulunurdu (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 116).⁹²

Nesli tükenme riski altında olan amber balinaları, bugün koruma altında olup, avlanması da kısıtlanmıştır. Amber Balinası; Tropikal adaların, Çin, Japonya, Hindistan, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ile İrlanda'nın bazı sahillerinde veya çevre denizlerinde görülür. En çok da Bahama Adaları'nın sahil ve açıklarında bulunur (Erdem, 1991: 7; Çiçek, 2018: 153).

2.5. Amberin Kullanım Alanları

2.5.1. Tedavide Kullanılması

Amber kimyasal olarak sıcak ve kuru yapıya sahiptir (İbn-i Sinâ, 2014: 472; ad-Damîrî, 1908: 2/392).⁹³ Yumuşatıcı ve ısıtıcı özellikleri, yaşlı insanların ruhlarına çok iyi geldiğinden onlar için reçete edilen ilaçların içine konurdu (Levey, 1961: 400; İbn-i Sinâ, 2014: 472-473). Genel olarak kalbe ve beyine iyi geldiği, zihni kuvvetlendirdiği, duygulara faydalı olduğu kaydedilmiştir (İbn-i Sinâ, 2014: 472-473; ad-Damîrî, 1908: 2/392; Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât, 2019: 291; Çiçek, 2018: 153). Ayrıca mide ağrılarını azalttığı ve mide şişkinliğini gidermeye yardımcı olduğunu söylenmiştir (el-Cevziyye, 2013: 326; el-Jozeyah, 2003: 441; Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât, 2019: 291; Çiçek, 2018: 153). Amber, vücudu güçlendirir bunun yanı sıra felce, yüz felcine, balgam rahatsızlıklarına iyi gelirdi. Ayrıca, merhem veya içecek olarak kullanıldığında çeşitli tıkanıkların açılmasına yardımcı olurdu. Solunduğunda ise soğuk algınlığı belirtilerini, baş ağrısını ve migreni hafifletirdi (el-Cevziyye, 2013: 326; el-Jozeyah, 2003: 441; ad-Damîrî, 1908: 2/392). Sinir akışkanını arttırdığına ve insana cesaret verdiğine inanılırdı. Demîrî, amberin basur hastalığından muzdarip kimselere zararlı yan etkiler gösterebileceğini, eğer kâfur ve salatalık koklanırsa bu zararından kaçınılabileceğini iddia etmiştir. Ona göre; amber, soğuk mizaçlı kimseler için uygundur. Özellikle kışın kullanılması tavsiye edilmiştir (ad-Damîrî, 1908: 2/392). Amber;

⁹¹ İskoçyada bir adadır (Rubinacci, 1980: 276).

⁹² Burası Akdeniz ve Atlantik'te olup, amber bulunan tek coğrafyadır (Hudud al-'Alam, 1937: 418).

⁹³ Razî, soğuk yapıda olduğunu aktarmıştır (Kahl, 2015: 261).

akut tümör rahatsızlığı olanlara, çarpıntıya, kan tükürülmesine ve burun kanamalarına faydalıdır (Kahl, 2015: 261). Vücuttaki sıcaklık ve kan miktarı arttığında baygınlık ihtimali de artardı, bu durumda eğer hasta soğuk mizaçlı ise nabızı sabit olup bu hastalara misk ve amber tedavileri uygulanırdı (Kahl, 2015: 184). Amberin pişmiş yemeklerde kullanıldığında beyni ve kalbi güçlendireceği söylenirdi (Nasrallah, 2007: 138).

Kaynakların bahsettiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere; bazı önemli ihtiyarlık hastalıklarına iyi geldiği, kan yapıcı ve hararet verici olduğu, hafızayı ve sinirleri güçlendirdiği özellikle felç hastalarını iyileştirdiği söylenebilir (Erdem, 1991: 7; Maranki, 2016:158). Bütün bu bilgiler dışında sünî amberlerin boyayıcı özelliği bulunurdu ve Orta Çağ'da elleri ve saç boyamakta kullanılırdı (İbn-i Sinâ, 2014: 472-473).

2.5.2. Tütsü Olarak Kullanılması

Orta Çağ hükümdarları nidd denen bir esans kullanırlardı. Bu esans, beş miskal amber, yedi miskal üd alınarak her birinin üzerine bir dânik kömür eklenerek arduvaz taşında dövülerek yumuşatılırdı. Daha sonra bu bileşim üzerine yarım dânik misk bileşimi eklenerek tekrar arduvaz taşında ezilir, sonra bu bileşimden kandiller yapıp, yakılırdı (Bakır, 2000: 98). Abbâsî Halîfesi Müsta'in'in yüz elli miskal amber, elli miskal aloe ve aynı miktarda misk ve az miktarda kâfur ile yapılan bir nidd tütsüsü kullandığı söylenmektedir (King, 2017: 278).

Abbâsî Halîfelerinin eşlerini anlattığı kitapta amberin tütsü olarak kullanıldığı yazılıdır. Abbâsî Halîfesi Me'mûn'un düğününde altından yapılmış şamdanın içine yerleştirilen yetmiş kilo ağırlığında amberin yakıldığından bahsedilmiştir (Ibn al-Sa'i, 2015: 39, 191) Misk, amber ve üd ile yapılan, güzel kokulu en-nadü'l-esved tütsüsü Medine'den diğer memleketlere gönderilen ürünlerden birisiydi (Kavak, 2018: 212)

Hârun Reşid, yazın sıcak günlerinde gümüş bir kaba safran, buhur ve gül suyu hazırlattırır, cariyeler bu karışımla yıkanmış elbiseleri giyer, elbiseleri kuruyana kadar bir kürsünün altında üd ve amber karışımından meydana gelen bir buhur kaynatılırdı. Böylece bütün ev bu esanstan kokardı (Bakır, 2000: 124).

2.5.3. Yiyecek ve İçeceklerde Kullanılması

Abbâsî mutfağında yemeklere aroma vermesi amacıyla kullanılan ürünler arasında, gül suyu, tarçın gibi ürünlerin yanı sıra misk ve amber de yer alıyordu (Nasrallah, 2007: 91;

Clot, 2007: 190). Bu dönemde yapılan bir baklava tarifinde amber kullanılmıştı (Nasrallah, 2007: 411). Amber pişmiş yemeklerde tütsü edilerek kullanılırdı (Nasrallah, 2007: 250). Binbir Gece Masallarında anlatılana göre; yemekten sonra bakır ibrikle kokulu sular ellere dökülür, daha sonra gümüş bir gülabdan ile gülsuyu serpilirdi. Yine gülsuyu ile yapılmış şerbet ikram edilirdi (Binbir Gece Masalları, 1992: 343-344).

Osmanlı Sarayı'nda, kokuların sağlığa faydaları bilindiğinden diğer kokularla birlikte amber de sıkça kullanılmıştır. Hatta sarayda en çok hissedilen misk ve amber kokusuydu (Gülgün, 2017: 71). Amber, Osmanlı saray mutfağında ve zengin kesimin sofralarında helvalarda ve şerbetlerde kullanılırdı (Sezgin ve Durmaz, 2019: 1510). Hekimbaşı: Misk, amber, türlü baharat ve kokulu otlar ilavesi ile yaptığı mâcunu, porselenden imal edilmiş kapaklı kaseler içinde padişaha akşam vakti sunar bu takdim sırasında kendisine hil'at giydirilirdi. Bu dönemde hazırlanan şerbetlere koku ve tat vermesi için şekerin yanı sıra amber de konurdu (d'Ohsson, 1980: 38-39; Haydaroglu, 2003: 8; Özdoğan ve Işık, 2007: 1063). Misk ve amberin şekerciler çarşısında bolca bulunduğu Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde verilen bilgiyle desteklenmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 394).

2.5.4. Giyim-Kuşamda Kullanılması

Orta Çağ'da kadınlar arasında sahte ben yapımı oldukça meşhurdu; tıpkı sürme, çivit, misk gibi amber de laden zamkıyla karıştırıldığında bu amaçla kullanılırdı (Çetinkaya, 2010:114). Amber, kadınların saçlarının güzel kokması için kullandığı süs ürünlerinden olmuştur (Çetinkaya, 2010: 119; Özer ve Baluken, 2018: 68). Binbir Gece Masallarında Zeyn el-Mevasif'in üzerine ve saçlarına miskden başka amber kokusu da sürülmüştü (Clot, 2007: 188-189).

Abbâsîler döneminde, renkli çizgili Nişabur yaşmaklarının yanı sıra, amber kokulu gömleklerin de kullanıldığı bilinmektedir (Üçok, 1968: 141). Halife Mu'tezz'in annesinin yorganında amber parçaları da bulunuyordu (King, 2017: 296). Bu dönemde çarıklar bile amber batırılmış kumaşlarla yapılırdı (King, 2017: 296).

Hârun Reşid'in eşi Zübeyde⁹⁴, değerli taşlarla murassa pabuç giyerdi. Bu pabuç öylesine ağırdı ki ayakta durabilmesi için iki köle koluna girerdi. Kendisi, abanoz ve sandal

⁹⁴ Hârun Reşid'in eşi ve Halife Emîn'in annesi Zübeyde bt. Câfer hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Uyar, 2013: 517-519).

ağacından yapılmış sapları altından, içi ipek ve samurdan gri amber parıltılı bir tahtirevanla taşınırdı (Clot, 2007: 48).

Hârûn Reşid yazın sıcak günlerde gümüş kaba safran, buhur ve gül suyu konulmasını emreder, sonra da öğle vakti dinlenmesi için ayrılan evine giderek reşidî denilen kumaştan yapılmış yedi kadın elbisesini hazırlanan bu karışımla yıkadıktan sonra yedi cariyeye giydirdi. Sonra da bu cariyeler, birer kürsü üzerine oturtulur ve üzerlerindeki entariler kuruyana kadar kürsülerin altında ûd ve amber karışımından meydana gelen bir nevi buhur kaynatılır. Böylece sarayın her tarafında bu koku yayılırdı. Mütevekkil de benzer bir uygulamayı gül ile yaptırmıştı (Bakır, 2005: 44).

2.5.5. Cenaze İşlerinde Kullanılması

Orta Çağ'da güzel kokuların cenaze işlemlerinde kullanılması, sıklıkla rastadığımız bir uygulama olmuştur. Bu uygulamada misk ve amber güzel kokması için, kâfur ise hem koku hem yapısı itibarıyla tercih edilmiştir (Saltan, 2015: 76). İran tarihinde meşhur olan Rüstem, İsfendiyâr⁹⁵ ile kavgası sonucu öldüğünde, İsfendiyâr için çelikten bir tabut yapılmış ve içi amber ve mumla sıvanmıştı. İsfendiyâr'ı ise gülapla yıkanmış, sırmalı kumaştan kefene sardıktan sonra onu o tabutun içine koymuşlardı (Taberî, 1991: 2/159).

Abbâsîler, sarı sabır, karanfil, gül suyu ve toz haline getirilmiş miski vucütlerine sürerlerdi. Yerlere de Bahreyn Amberi kullanılırdı. Bu bahsedilen karışımlar ayrıca güzel kokmaları için ölülere de sürülürdü (Clot, 2007: 49).

Şîî Hamdânîlerin (905-1004) Halep kolunun kurucusu ve ilk emîri Seyfû'd-devle Hamdânî, 967 yılında öldüğünde cenazesi sırasıyla, saf su, nilüfer ruhu, sandal, derire, amber, kâfur, gülsuyu ve nihayet son iki defa damıtılmış su ile olmak üzere tam dokuz defa yıkanmış, daha sonra mumyalanmıştı (Mez, 2014: 443). Mevlânâ'nın cenaze işlemlerinde amber de kullanılmıştı (Ahmet Eflâkî, 1973: 138).

Emîr Timur'un cenazesinde, asilzâdelere ve sarayın ileri gelenleri, yası bırakıp cenaze törenine başlamışlardı. Başında Kûr'ân okunduktan sonra, Halil Sultan, onu gül suyu, kâfur, misk, amber ile yıkattırarak mumyalattırmıştı (Cherefeddin Ali Yezd, 1723: 388; Marozzi, 2006: 429).

⁹⁵ İran tarihinde hak, güç ve lutuf sembolü olarak yer alan efsanevi kahramandır. İran'da İslâm öncesi hüküm süren Keyânîler hânedanının hükümdarı Güştâsb'ın en büyük oğludur. Rüstem-i Zâl ile mücadelesiyle şöhret bulmuş ve trajedik ölümüyle bilinmiştir (Albayrak, 2000: 511).

2.5.6. Kutsal Mekânların Temizliğinde Kullanılması

Kubbetü's-sahrâ, pazartesi ve cuma geceleri amberin de dahil olduğu çeşitli kokularla tütsülenirdi (Göllü, 2018: 140; Hafız Ibn Katheer, 2012: 239; Tez, 2010: 233; Elad, 1995: 55). Bağdat'ta Abbasi Halifelerinin önemli emîrlerinden olan Kudbeddîn Kaymaz'ın evinde bulunan tuvaletinde misk ve amber kokularına rast gelinmişti (İbnü'l-Esîr, 1985: 11/340).

Bizans İmparatoru VIII. Mikhail 1261'de İstanbul'u Latinlerden geri aldıktan sonra, Memlûk Sultanı Baybars ile ilişkiler kurmak istemişti. Bu maksatla Baybars'tan İstanbul'a elçi göndermesini istemiş ve gelen elçiyle bizzat kendisi alakadar olmuştu. Burada bulunan caminin idaresini de Baybars'a bırakmıştı. Bu gelişmeler üzerine Sultan Baybars, Bizans'taki camiye halılar, kandiller, buhurdanlıklar, misk, ûd ağacı ve gülsuyu gibi kokular göndermişti (Karakuş, 2020: 191-192). Böylece, güzel kokunun insanlara huzur vermesi istenmişti.

2.5.7. Parfüm ve Terkiblerinde Amber Kullanımı

2.5.7.1. Amber Esansı

Orta Çağ İslam dünyasının itriyat endüstrisinin önemli hammaddelerinden olan amber pek çok parfüm ve terkiblerinde kullanılmıştır. Bunlardan birisi olan macun türünden amber esansı şöyle yapılıyordu: En iyi amber türünden üçte biri alınır, arduvaz taşında biraz dövüldükten sonra gül suyu ile beraber yumuşayana kadar kaynatılırdı. Bu karışım sürekli karıştırılarak, amber miktarında ûd eklenir ve ikisi birlikte tekrar karıştırılırdı. Sonra bu karışım ısıtılmış arduvaz taşında iyice ezilir ve buna karışıma miskten üçte bir kadar eklenirdi. Bu esansta kullanılan hammaddeler eşit miktarda kullanıldığından ona "müselles" (üçgen) adı verilmekteydi. Yeni yöntemde, on miskal amber, iki miskal misk ve amber ile onlarla aynı oranda ûd kullanılıyordu (Bakır, 2000: 91).

Bir başka yöntemde, on ölçek ezilmiş ûd, dört ölçek amber ve yarım miskal misk hazırlanırdı. Öncelikle amber kazanda eritildikten sonra ateşten alınır ve soğuduğunda ûd ve misk üzerine serptirilirdi. Sonra bu karışım tokmakla arduvaz taşında dövülürdü (Bakır, 2000: 91). Bir diğer amber esansının yapımı da şu şekildeydi; bir miktar kum elenir ve ince kum tanelerini gül suyuna sürerek silindire iyice ezerlerdi. Sonra onu bir kabın içinde sıvazlatarak gece gündüz beş altı sefer ve on gün boyunca ûd ve niddle tütsülerlerdi. Tütsüleme işlemi bittikten sonra kabın ağzı kapatılarak malzeme kurumaya bırakılırdı. On gün geçtikten sonra bileşim alınarak iyice dövülür ve elenirdi. Elde edilen malzemenin

üzerine beşte bir oranında ûd ve onda biri kadar misk eklerlerdi. Bu şekilde hazırlanan amber esansı bazen bir kâğıt üzerine konarak cebe ve koltuk altına yerleştirilir, bazen üflemek suretiyle de kullanılırdı. Orta Çağ'da bu esans İslâm dünyasının en kaliteli esansı unvanına sahipti (Bakır, 2000: 92).

2.5.7.2. Gâliye Esansları

Orta Çağ'da sünî gâliye türü de dâhil bu parfümün misk gâliyesi, bân gâliyesi, karma gâliye, az masraflı kadın gâliyesi şeklinde beş çeşidi bulunmaktadır. Bu çeşitler arasında en çok bilineni karma gâliyedir. Abbâsî halîfeleri için yapılan bu türün yüzer miskal amber ve miskin birbirine karıştırılarak hazırlandığı bilinmektedir (Bakır, 2000: 93, Bakır, 2005: 46)

Orta Çağ'da imal edilen ve siyah esans olarak adlandırılan ban gâliyesi şu şekilde yapılırdı: Tibet Miski'nin gövdesi küçük parçalar haline getirilir, değirmende dövülerek, sürtünmesi kolaylaşsın diye kireç eklenerek bir bez parçasında elenirdi. Sonra bu karışıma ban yağı eklenerek macun haline gelmesi sağlanırdı. Daha sonra iki miskal sevâd, iki dirhem mumla eritilip bân yağı ve öğütülmüş miskle karıştırılırdı. Daha sonra bu karışım el değirmeninde tekrar merhem haline getirilir, bu bileşimden yüz miskali cilalanmış üç miskal misk ile yoğurularak eskimeye bırakılırdı. Sonra, bu son bileşimin her yüz miskaline sekiz miskal yağlı amber karıştırılarak bân yağıyla camdan yapılmış bir kapta korumaya alınırdı (Bakır, 2000: 94).

Orta Çağ'da masrafsız bir gâliye türü de şöyle yapılmaktaydı: İki miskal sümbül ve aynı miktar ûd ayrı ayrı öğütüldükten sonra sık dokulu bir bez parçasında elenirdi. Cam kavanozda zambak suyu ile ıslatılmış iki miskal karanfil (eğer zambak suyunun bulunması mümkün değilse eski şarap kullanılabilir), iki miskal tuz haline getirilmiş misk ve birazcık turunç, elma ve hoş kokulu ayva kabukları ezilip elenirdi. Sonra bu nesnelere, bir yerde birbirine karıştırılarak hamur haline getirilir ve bir kumaş içine konurdu. Sonra bu kumaş, keklik otu, merzengûş ve nergis çiçeği ile üstü kapatılırdı. Mayalanması için bekletilirdi. Sonra arduvaz taşında reyhan ile ezdirilir ve kurumaması için rüzgâr önüne konulurdu. Arkasından, sık dokunmuş bir bez parçasında elenerek üstü süzölmüş zambak yağıyla kapatılırdı. Üç defa ûd ve kâfur dumanıyla tütsülendikten sonra, amber ve kâfurla hazırlanırdı. Bu karışıma, bir ölçek ban yağı da eklendikten sonra, çok güzel, temiz ve son derece hoş kokulu bir kadın parfümü elde edilirdi (Bakır, 2000: 96; Bakır, 2005: 46).

2.5.7.3.Nidd Esansları

Nidd denilen parfümler de bu dönem insanları tarafından yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Bu parfümün üç çeşidi vardı. Birincisi; müselles (üçgen) olarak adlandırılırdı. Nidd çeşitlerinin en kalitelisi, koku bakımından en güçlüsü olarak kabul görmüştür. Bu parfüm, birer ölçek güzel kokulu amber, hoş kokulu Hindistan ûdu ve kaliteli misk birbirine karıştırılarak elde edilirdi. İkincisi daha düşük kalitede olup, on miskal güzel kokulu ham amber ve aynı miktarda kaliteli bekletilmiş nidd ve yirmi miskal iyi ûd birbirine karıştırılmak suretiyle imal edilmekteydi. Üçüncüsü ise, ikinciden daha düşük kalitede olup; on miskal bekletilmiş nidd, on miskal ham amber, otuz miskal ûd ve istenilen miktarda misk konularak üretiliyordu (Bakır, 2000: 98; Bakır, 2005: 47).

III. BÖLÜM

3. KÂFUR

Kâfur kelimesi Arapçaya Sanskritçe “karpuram”, Malayca “kapur”, Hintçe “kapūra”, kelimelerinden geçmiştir. Eski Fransızcada “camphre” Orta Latin dillerinde “camfora”, Farsça “kâfur” şeklinde kullanımları vardır. Wilfred, kâfur kelimesinin nasıl türediği sorusunu: Yunan ve Roma medeniyetlerinde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmadığını, ilk olarak Simeon Seth tarafından yazılıp Bizans İmparatoruna sunulan “*de Alimentorum Facultatibus*” adlı eserde bahsedildiğini daha sonra Ayur-Veda adlı tarihi Miladî 4.yy.a dayanan Sanskritçe bir eserde bahsi geçtiğini, Süryanice “kapur”, Grekçe “kaphoura” veya “kamphora”, Sanskritçe “karpura”, ve Hint dillerinde “kapur veya kappur” olarak kullanıldığını söyleyerek cevaplandırmıştır (Wilfred, 1922: 360-364).

Wilfred, kâfur kelimesinin Arapça saklamak ve kapatmak anlamlarına gelen kfr (كُفِرَ) kökünden türemiş olduğunu bu nedenle dünyevî arzuları bastırmak, saklamak anlamlarına kullanıldığını belirtmiştir. O, ayrıca; İbranice “kopher” (katran, zift), kelimesinin de aynı Nuh’un gemisi ve Musa’nın bulunduğu bot gibi “saklanmış” anlamında kullanıldığını, hatta “Yom Kippur”un bu kökten bağlantılı olarak kullanıldığını söylemiştir. “Henna” (yani kına) kelimesi de aynı şekilde saklamak, gizlemek ve bastırmak anlamlarına gelmektedir. Bütün bu kelimeler birbirini takip eder. Çince ise ejderin beyni anlamında “*lung-nau*” kullanımı vardır (Wilfred, 1922: 362-364). Kâfurun Eski Türkçede kullanımı “kapir” şeklindedir. Uygurca metinlerde “käräşü” şeklinde geçmektedir (Uzunkaya, 2020: 168,180). Şemseddin Sâmî: Hindistan taraflarından defneye benzer ağacın zamkından ibaret olan pek beyaz ve güzel keskin kokulu bir madde olduğunu kaydetmiştir (Şemseddin Sâmî, 2009: 1139). Devellioğlu da buna benzer şekilde: Uzak Doğu’da yetişen bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir madde olduğunu kaydetmiştir (Devellioğlu, 2006: 481).⁹⁶

⁹⁶ Kâfurun beyazlığı ile ilgili olarak, Şahrüh’un yaşlılığı konusunda Şeyh Arif şöyle bir kasîde yazmıştır: “Misk gibi kara saçlarım kâfur gibi ak oldu. Gençlik geçti ihtiyarlık devri geldi.” (Devletşah, 1977: 3/473).

3.1. Kâfur Kokusunun Elde Edilmesi

Orta Çağ'ın deniz ticaretindeki en pahalı ürünlerinden biri olan kâfur o zamanlar yalnızca soylu zümreler tarafından kullanılan, tedariği altından daha zor olan değerli aynı zamanda kıt bir ürün idi. Kâfur ağacı⁹⁷; defnegiller ailesinden oldukça geniş ve uzun olması dışında salkım söğüte benzer. Hatta gölgesinde yüz insanın rahatça barınabileceği söylenmiştir (Hsüan-tsang, 1884: 232; Levey, 1961: 402; İbn Hurdazbih, 2008: 62; Idrisi, 1836: 80; İbnü'l Verdî, 2008: 200). Kâfur ağacı; çam gibi gövdelidir. Fakat farklı yaprakları, çiçekleri ve meyveleri vardır (Hsüan-tsang, 1884: 2/232). Bu ağacın tahtası beyaz renkli ve hafiftir (Idrisi, 1836: 80, Bakır, 2000: 74). Bugün kullanılan kâfur, Güney Çin ve Formosa⁹⁸ da bulunan "Laurus Camphora" veya "Cinnamomum Camphora" olarak bilinen ağaçtan elde edilir. Bu ağacın kırmızı renkli kırılğan yapılı dalların arasında bulunan kâfur bu dal çöpleri parçalanarak aralarından çıkarılır. Daha sonra, bu ağacın yapraklarının, odunlarının ve kabuğunun su buharı ile damıtılması ile elde edilir. Bu madde ayrıştırılabilen pek çok uçucu yağ içerir (Wilfred, 1922: 357). Elde edilen kâfur, renksiz, şeffaf, billûrî yapılı gevrek parçalardır. Kokusu keskin olup lezzeti sonradan serinlik veren acı ve yakıcı bir yapıdadır (Wilfred, 1922: 355, 357; Maranki, 2016: 220). Aslında nâne yağından elde edilen mentolde bir kâfurdur. Ancak kâfur ağacından elde edilen daha fazladır. Kâfur gibi uçucu yağların damıtılması Müslüman Araplar tarafından önceden biliniyordu. Daha önceleri ise bu bitkilerin dalları kaynatılarak buhur olarak kullanıyorlardı (Wilfred, 1922: 357).

Orta Çağ'da sıklıkla kullanılan kâfur ise, Borneo veya Sumatra kâfuru "Dryobalanops Aromatica/Camphora" olarak bilinen hafif ve lifli bir ağaçtan elde edilirdi. Bu ağacın zamkı kokulu bir madde olup, adına kâfur denirdi (Bakır, 2000: 74). Kâfur, kâfur ağacının odunu su buharıyla distile edilerek elde edilir. Orta Çağ insanları için bu ağaca ulaşmanın çeşitli zorlukları vardı. Bunlardan biri ağacın kayalık adalarda ve sık ormanlardan oluşan karanlık alanlarda bulunmasıydı (Wilfred, 1922: 358). Ayrıca kışın ağacın yapraklarını dökmesi ile birlikte, ağacın tanınması zor bir hale gelirdi. Neyse ki yaz mevsiminin gelmesi, ağacın yapraklarının ortaya çıkması ile bu durum ortadan kalkıyordu. Kâfur ağacına ulaşmanın zorluklarından bir diğeri ise, aşırı sıcaktan bunalan ve serinlemek amacıyla bu ağaçlara dolanan yılanları barındırmasıydı (İbn Hurdazbih, 2008: 62; Hudûdü'l-Âlem, 2008: 10).

⁹⁷ Bkz. Kâfur ağacının resmi için bkz. Resim 7.

⁹⁸ 1517 yılında Tayvan Boğazı'ndan Japonya'ya doğru seyreden bir Portekiz gemisinin mürettebatı Tayvan'ı uzaktan görmüş ve gemi kaptanı seyir defterine burayı "Ilha Formosa" (Güzel Ada) şeklinde tasvir etmiştir. Bundan böyle Batılılar tarafından Tayvan, "Formosa" olarak da anılmaya başlanmıştır (Dündar, 2018:3).

Ancak kâfur ağacını iyi tanıyan toplayıcılar, bu durumu fırsata çevirmişlerdir. Bu toplayıcılar yaz geldiğinde yüksek tepelere çıkarak kâfur ağaçlarına isim yazılı olan oklardan fırlatırlardı. Kış mevsiminde bu ağacın yanına gelir, yılanlar da kış uykusunda olduğu için kolaylıkla kâfur ağacına ulaşırlardı (Levey, 1961: 402; İbnu'l-Verdî, 2008: 200; Kâşânî, 2007: 263; Bakır, 2000: 74). Çok gür ormanlık alanlarda bulunduğu için başta kaplan olmak üzere yabani hayvanlar bulunurdu. Kaplanlar yılın belirli bir zamanında ağacı terk ettikleri için kâfur toplayıcıları onların bu terk ettikleri zamanı takip ederek ağaca yaklaşırlardı (ad-Damîri, 1908: 1/238).

Kâfur ağacından hışırtılı sesler geldiğinde ve çatlaklar oluştuğunda içindeki kâfur gözükdü (ad-Damîri, 1908: 1/854). Kâfur gözükmeye başlayınca, ağacın üst kısmına bir kesik açılırdı (Idrisi, 1836: 80; İbn Hurdazbih, 2008: 62). Bu kesik sıcaklığın artmasıyla birlikte, ağacın içindeki zamk maddesi kolayca dışarı akar, bir müddet sonra havanın etkisi ile donarak katı hale gelirdi (Bakır, 2000: 74). Bu kesikten sonra ağacın alt kısmından yani orta gövdesinden damlalar akmaya devam eder, ancak bu işlemin sonunda eğer bu sıvı ağacın içinde birikirse artık vasfını kaybeder ve başka ağaca geçilir, daha sonra ağaç kururdu (Idrisi, 1836: 80; Sarıp, 2018: 33, 46). Bu ağacın içinden ancak birkaç kavanoz doldurulacak kadar reçine elde edilebilirdi (Al Qazwini, 1868: 220; Idrisi, 1836: 80; İbn Hurdazbih, 2008: 62). En görkemli ağaçtan bile dört ila yedi kilo arasında verim alınırdı (Wilfred, 1922: 358). Orta Çağ insanları, kâfur ağacından kasırga, deprem gibi felaketler olduğu zaman daha fazla verim alındığına inanıyorlardı⁹⁹ (el-Mas'udi, 1841: 352; Idrisi, 1836: 80; Bakır, 2000: 74; Sarıp, 2018: 33, 46).

Hsüan-tsang Seyahatnâmesinde kâfur ağacının kışın yılanların uykuda olduğu zaman kesildiğini, ilk kesildiği zaman yani yaşken kokulu olmadığını ancak ağacın damarlarının kuruyup çatlaklar oluştuğunda güzel kokulu hale geldiğini kaydetmiştir. Ona göre; bu donmuş kan renginin kokusu, mika gibi görünürdü. Bu, Çince “long nao-hiang”, yani “ejderha-beyin kokusu” olarak adlandırılırdı (Hsüan-tsang, 1884: 2/232).

Dönemin bazı kaynakları kâfurun misk kedisinden elde edildiğini kaydetmişlerdir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Zaten kâfurun kelime anlamı da Hindistan'da yetişen bir ağacın içinde bulunan reçine anlamına gelmektedir (ad-Damîri, 1908: I/ 854).

⁹⁹ Kâfur, kasırgaların, fırtınaların, su baskınlarının, depremlerin çok olduğu zamanlar, sıklıkla bulunurken, bu felaketlerin olmadığı zaman daha seyrek bulunurdu (el-Mas'udi, 1841: 352; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 25).

3.2. Kâfurun Kalite ve Çeşitleri

Kâfur ağacının kırmızı dallarının arasında bulunan çöplerinin parçalanarak, aralarından dışarı çıkarılarak elde edilen kâfura “fensûrî” denilmekteydi. Bütün kâfurların ana maddesini oluşturan toz halindeki kâfura ise “rubâhî” adı verilirdi¹⁰⁰ (Kâşânî, 2007: 263). Demîrî'nin eserinde rubâhî çeşidi olduğu yazılıdır. Ancak yeterince bilgi paylaşılmamıştır ad-Damîrî, 1908: 1/854). Bu zamkın “azad” ve “esferekü'l-azrak (mavi esferek) adında iki çeşidi bulunurdu (İbn-i Sînâ, 2014: 336; Bakır, 2000: 74). Mâseveyh'in eserinde “zabacî” olarak verilen türü, tuzu anımsatan beyaz bir renkteydi. Kalite olarak “sarbûî”, “dumûb”, “irâr”, “isfaril” ve “naht” daha sonra gelen çeşitleridir. Naht, çoğu zaman isfaril ile karıştırılırdı. Musa'ad bu diğer kâfurlardan türetilmiş olup orijinal değildir. Bunların hepsi Hindistan'ın Sofala şehrinden gelmekteydi. “Kâsûrî”, “riyâhî”, “azâd” ve “isfarnak” şeklinde türleri vardır (Levey, 1961: 402). Mendeveyh, “kîsûrî”, “riyâhî”, “mihršân” ve “sûhân” şeklinde çeşitleri olduğu bahsetmiştir (İbn Mendeveyh, 1347/1967: 236).

Kâfurun en kalitelisi tadı ve kokusu güzel, hafif ve içinde nefit (petrol) gibi bir madde bulunmayan kâfurdur. Bu kâfur türüne “el-cedid” (yeni, taze) denirdi. Taze kâfur bir miktar arpa ile karıştırılır, cam kavanozda ağzı iyice kapatılarak, dış etkenlere ve ısıcağa karşı muhafaza edilirdi. Bu madde açık havada çürüyerek yok olurdu (Bakır, 2000: 75; Özdal, 2019: 44).

Kâfur ağacının çöpleri kaynatılmak suretiyle elde edilen sudan da normal kâfur elde edilebilirdi. Bu yöntemle elde edilen kâfurun sarıya çalan beyaz rengi olurdu. Bu ürün dışarı çıkarıldığında siyahlaşırdı. Ancak yıkandığında beyaz haline geri gelirdi. Yıkama işlemi şöyle yapılmaktaydı: Bir miktar taze süt cam kâsenin içine konur, kâfurun iri olanları süütün içine atılarak burada yumuşaması sağlanır, kâfur süttten ince bir elek yardımı ile elenir, beyaz ve parlak hale gelene kadar bu işlem tekrarlanırdı. Bu işlemde başka olarak, kâfur keten parçası üzerine dökülür ve ağzı bağlanır, sonra da taze süütün içine atılırdı. Defaatle yapılan ovma işleminden sonra beyazlaşırdı. En sonunda ipek bir beze sarılarak alınırdı (İbn Mendeveyh, 1347/1967: 237; Kâşânî, 2007: 263; Bakır, 2000: 75).

¹⁰⁰ 14. yüzyılın başlarında fansûrî ve rubâhî kâfurların bir menn'i üçyüz Tebriz dinarına satılmaktaydı. Normal kâfurun bir menni ise, 5 dinara alıcı bulmaktaydı (Bakır, 2000: 75). Antik devrin mine'si olan menn, her biri yüz otuz dirhem olan iki ritl'a eşitti (Hinz, 1990: 19). Bu dönemde Mekke'de bir ritl bir bir buçuk kilograma denk geliyordu (Hinz, 1990: 34).

3.3. Hileli Kâfur Yapımı

Orta Çağ'da bazı itriyatçılar kâfuru torna talaşından imal ederdi. Bir kısmı beyaz sakızın (zank) suyuyla kâfuru yoğurup hamur haline getirir ve bu hamuru kalburda buharlaştırırlardı. Bir kısım attarlar da kâfuru nişadından yaparlardı. Sonra küçük parçalar halindeki kâfur ile karıştırırlardı (Bakır, 2000: 75). Diğerleri ise kâfuru öğütülmemiş göz otu, söndürülmemiş kireç tozu ve beyaz zank karışımından yaparlardı. Bazıları da kâfuru parçalanmış, ufaltılmış keçi boynuzu, terbiye edilmiş iyileştirilmiş pirinç ile karıştırarak yaparlardı. Bir kısmı ise onu yaş hurma çekirdeği ile birlikte köpük haline gelene dek döverler sonra onu incecik döşerlerdi (el-Şeyzeri, 1993: 90; Bakır, 2000: 75-76). Öte yandan kömür katranından elde edilen sentetik kâfur da vardır (Wilfred, 1922: 355).

Kâfurda hileli olup olmadığını tespit etmek için bu kokudan birazı suya atılırdı. Atılan şey suyun dibine çökerse hileli, çökmez de suyun yüzünde dönerse gerçek kâfur olduğu anlaşılırdı. Bir başka yöntem olarak; biraz kâfur alınır ve bez parçasına konularak ateşe yaklaştırılırdı. Bu işlem sırasında eğer kâfur uçarsa gerçek, ateşte kül bırakırsa hileli olduğuna karar verilirdi (el-Şeyzeri, 1993: 90; İbn Mendeveyh, 1347/1967: 236; Bakır, 2000: 76).

3.4. Kâfurun Elde Edildiği Coğrafyalar

Bugün kullanılan kâfur, Güney Çin ve Formosa'da bulunan "Laurus Camphora" veya "Cinnamomum Camphora" olarak bilinen ağaçtan elde edilir. Orta Çağ'da sıklıkla kullanılan kâfur ise Borneo veya Sumatra Kâfuru "Dryobalanops Aromatica/Camphora" olarak bilinen hafif ve lifli bir ağaçtan elde edilirdi (Bakır, 2000: 74).

Hind ve Çin ülkelerinde bulunan kıymetli baharat ve kokuların içinde kâfur da yer alırdı (Süleyman el-Tâcir, 2012: 66-67; el-Gırnâti, 2018: 73-74). Kâfur Hindistan'daki önemli kaynaklardan biriydi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 40). Mesudî'de Kerda adıyla anılan beşinci denizde kâfur bulunurdu. Burası oldukça sığ ama dağlık adalardan oluşurdu. Kerda, kâfur ve kâfur esansının üretildiği yer idi. Kâfur esansı hem az hem de elde edilmesi güç olup ancak çeşitli araçlar vasıtasıyla elde edilmesi mümkün olurdu (Mas'udi, 1841: 354).

Hudûdü'l-Âlem'de bahsedilen Büyük Deniz'de yer alan üçüncü büyük ada olan Râmini Adaları'nda oldukça iyi cins kâfur elde edilirdi. Burada *funsur* denen kâfur yatakları

bulunan Fensûr¹⁰¹ veya Kansur Ülkesi bulunmaktaydı (Süleyman el-Tâcir, 2012: 18,83; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 25; el-Mas'udi, 1841: 352; Hudûdü'l-Âlem, 2008: 40; Idrisi, 1836: 76; Marco Polo, 1903: 2/299).

Serendib'in batısında bulunan Sarîh (Zabaj) Adası'nda kâfur yetişirdi (Hudûdü'l-Âlem, 2008:10; Idrisi, 1836: 80). Zengistân (Zengibar)'a sınır olan Zabec (Zabaj, Zanj)'de (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 164) ve Zenc Denizi'nde kâfur yetişirdi (Idrisi, 1836: 59). Kazvîni, Çin ve Maçin denizi hakkında bilgi verirken bu bölgedeki en kârlı ticaretin, *Zabaj* adalarında yapıldığını kaydetmiştir (Mustawfi of Qazwin, 1919: 222; Hamza, 2008: 231). Bu denizin etrafında bulunan adalarda bin adama gölge olacak büyüklükte kâfur ağaçlarının bulunduğu bahsetmiştir (Hamza, 2008: 232). Bu adada kâfur olduğuna dair bilgiyi Zekeriyya Muhammed Kazvîni'de vermiştir (al Qazwini, 1868: 220).

Sanûf Denizi'nde¹⁰² Mihrâce denen hükümdara tabi adaları geniş bir bitki örtüsüne sahipti. Burada bir çok kıymetli tarım ürününün yanında kâfur ağaçları da vardı (Idrisi, 1836: 89; Sarıp, 2018: 47). Dârlârûmî Denizi'nde yer alan Mûcah (el Mûca)'dan Sabûma adasına iki günlük yol vardı. Bu adanın dağlarında diğer herhangi bir ülkeden daha fazla ve iyi kalitede kâfur ağacı yetişirdi (Idrisi, 1836: 88; Sarıp, 2018: 47).

Java Adası'nın batısında bulunan Balûs Adası'nda da¹⁰³ çok güzel kâfur ağaçları yetişirdi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 10). Balûs'un güneyindeki Kalah'a¹⁰⁴ ise beş günde gidilirdi. Burası Hint Câba adlı bir kralın yaşadığı büyük bir adaydı. Adada diğer bir çok hoş kokulu bitkinin yanında iyi cins kâfur ağaçları yetişirdi (Süleyman el-Tâcir, 2012: 50; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 89; Ya'qubi, 2018:485; Idrisi, 1836: 80; Sarıp, 2018: 33, 46). Kâfur ağacının yetiştiği yerlerden birisi de Sindân yakınlarındaki Herenc (Haranj) adasıydı (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 10).

¹⁰¹ Fasur, Fantsur şeklinde kullanımı vardır. Bugün Sumatra adasının kuzeybatı sahilinde yer alan Barus'un Antik ismi olduğu iddia ediliyor (Drakard, 1989: 54; Marco Polo, 1903: 302; Hudud al-'Alam, 1937: 228,240; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 150).

¹⁰² Burası bazen ada, bazen deniz olarak nitelendirilmiştir. Hudûdü'l-Âlem'de Hindistan ülkeleri bahsinde anlatıldığından buraya atfedilmiştir. Kâmerûn şehrinin melikliği olarak gösterilmiştir (Hudûdü'l-Âlem, 2008:40). Minorsky tarafından Champa olarak konumlandırılmıştır (Hudud al-'Alam, 1937:240). Champa ise bugün Vietnamın güney bölümüdür (Sarıp, 2018: 95).

¹⁰³ Bâlus Adası Sumatra'nın güneydoğu sahilinde bulunur (Hudud al-'Alam, 1937:187).

¹⁰⁴ Mackintosh-Smith Kalah'ın (veya Kalah-Bar), Malezya Kedah devleti olma ihtimali bulunan Malay Yarımadası'nın batı sahilinde yer aldığını tespit etmiştir (Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 8). Mesudî'de Kilah-Bar şeklinde geçer (el-Mas'udi, 1841: 354).

3.5. Kâfurun Kullanım Alanları

Orta Çağ'da kâfur koku, tütsü, yiyecek içecek, tedavi ve cenaze başta olmak üzere çok çeşitli alanda kullanıldı. Bu kullanım alanlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz

3.5.1. Tedavide Kullanımı

Kâfur, üçüncü derecede sıcak (bazen soğuk) ve kuru yapıdadır. Yaraların iyileşmesinde ve iltihabı önlemede etkilidir (Levey, 1961: 402). Kâfur, taze yaraların üzerine sürülerek antibiyotik merhem olarak kullanılmıştır (İbn Miskawaihi, 1921: 437).¹⁰⁵ Ancak insana ciddi manada yan etkileri vardır. Eğer birisi çok az bir miktar soğuk bir karışımın içinde alırsa, sinirleri zayıflatır, tat hissini bastırır, kalpteki -ıcaklığı alır, sindirim sistemine zarar verirdi. Ayrıca, nefes almayı güçleştirir, ciğerleri etkiler ve insanın rengini soldururdu (Levey, 1961: 402). Orta Çağ'da kâfur uyarıcı olarak da kullanılırdı (Tez, 2010: 115). Bu dönemde hazırlanan ağız kokusunu giderici pastil yapımında kâfur da kullanılmıştı (Tez, 2010: 141).

Orta Çağ'da kâfur, safradaki ateşte ve akciğer iltihabında ateş düşürücü olarak, damla hastalığında, romatizmada ve kulak rahatsızlıklarında merhem olarak kullanılırdı. Buna rağmen, kâfur yalnızca kas romatizmasında haricen ve üst solunum rahatsızlıklarında dâhilî olarak kullanımını uygun görülmüştür (Tez, 2010: 67). Günümüzde kâfur; kasıcı ve sıkılaştırıcı özelliğe sahiptir. Mide rahatsızlıklarında, ağır ateşli hastalıklarda, öksürüğü yumuşatmada, idrar söktürmede ve geciken adet kanamalarında düzenleyici olarak kullanılması tavsiye edilmiştir. Kan dolaşımını kuvvetlendirir beyin ve sinirleri uyandırır. Balgam söktürücü özelliğiyle birlikte akciğer hastalıklarına faydalıdır. Kokusu beynin ısınısını giderir, baş ağrısına faydalıdır (Maranki, 2016: 220).

3.5.2. Tütsü Olarak Kullanılması

Erken Orta Çağ kültüründe tütsü işlemi yanan ateşin, kömürün üzerinde yapılırdı. Bu dönemde yaygın olarak kullanılan tütsü şu şekilde imal edilirdi. Bir okka ûd, bir okka sukk'u, bir okka benek, yarım okka sandal, bir okka yaş kust, üç dirhem yıkanmış kurşiyeye ezfârı, üç dirhem laden, iki dirhem zaruv, bir dirhem Rum sakızı, bir miktar kuru süt ve bir miktar

¹⁰⁵ Abbâsi Vezîri İbn Mukle'nin sağ eli Halife Kâhir-Billâh (929, 932-934)'ın emriyle kesilmişti. Daha sonra Halife onu tedavi etmeleri için hekim gönderdi. Yaralı bir şekilde bulduklarında ön kolu şişmiş, kaba mavi bir bezle kenevir kordonuyla bağlanmış ve kesiğe ince tabaka halinde at gübresi sürülmüştü. Onun yerine kâfur, gül suyu ve sandal ağacı yağından bir karışım yapıldı (İbn Miskawaihi, 1921: 437).

nar suyu alınır, mercimek taneleri gibi parçalara ayrıldıktan sonra birbirine karıştırılırdı. Sonra bu karışım, bir miskal safran, üçtebir miskal kâfur, iki miskal bal ve bir miskal sıvı mey'a ile hazırlanarak buhur yapılırdı (Bakır, 2000: 103).

Orta Çağ hükümdarları nidd denen bir esans kullanırlardı. Bu esans, beş miskal amber, yedi miskal ûd alınarak her birinin üzerine bir dânik kömür katılarak arduvaz taşında dövülerek yumuşak bir kıvam haline getirilirdi. Daha sonra bu bileşim üzerine yarım dânik misk bileşimi eklenerek tekrar arduvaz taşında ezillir, sonra bu bileşimden kandiller yapıp, yakılırdı (Bakır, 2000: 98). Abbâsî Halîfesi Müstâîn'in, içeriğinde kâfur da olan bir nidd tütsüsünü kullandığı bilinmektedir (King, 2017: 278).

Orta Çağ Müslümanların İslâm öncesi geleneklerinden olan ve çeşitli milletlerin inanç ve kültürlerinden kalma bir ürünü olan tütsü ile cin ve şeytan kovma adetleri de bulunmaktaydı. Bu maksatla çokça tütsü tüketilmekteydi (Bakır, 2000: 104). İslâm kültüründe, tütsünün yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, eskimiş ûd ile kâfuru birbirine karıştırarak her gün tütsülenir ve bunu Hz. Muhammed'in de yaptığını söylerdi (Bakır, 2000: 122; Bakır, 2005: 42).

İslâm'da ibadetler sırasında buhur yakma geleneği bulunmazdı, ancak güzel kokuyu seven ve devamlı güzel koku kullanan Hz. Peygamber, güzel kokmaları için mescidlerde buhur yakılmasını buyurmuştur (Erdem, 1992: 383). Kâhire'deki Ezher Camii envanterinde çeşitli eşyaların yanında kâfurun da aralarında bulunduğu kokular yer almıştı (Mez, 2014: 378-379).

Denizciler, saf beyazlıkta olmayan inciye, ince tabaka kuyruk yağı ile sardıktan sonra bunları yüksek sıcaklıkta fırına verir ve iyice bekledikten sonra bu incinin iyice parladığını, berraklaştığını ve parladığını görürlerdi. Aynı şekilde kâfur ile temizlendiğinde de aynı sonucun elde edildiğini söylemekteydiler (Söylemez, 2001: 309).

3.5.3. Yiyecek ve İçeceklerde Kullanılması

Kâfurun bir tatlandırıcı olarak kullanıldığına dair verebileceğimiz ilk örnek Tang Hânedanı tarafından yapılmış olan bir dondurmadır. Tang dönemini aydınlatan bir buluntuda dondurulmuş tatluya rastlanmıştır. Bu tatlı; inek, keçi veya buffalo sütü, un ve kâfur karışımıyla elde edilmiştir. Bu karışım kaynatılıp, kendiliğinden mayalandırarak yapılmaktaydı. Aroma arttırıcı olarak da ejderha beyni parçaları ve gözleri gibi oldukça ilginç içerikler kullanılmıştır (Clarke, 2012: 5; Öztürk ve Yaman, 2019: 2340).

Kâfurun Müslümanlar tarafından yanlışlıkla da olsa bir yiyecekte kullanılması ise Medâin'in Müslümanlar tarafından fethi sonrasında gerçekleşmiştir. Sâsânî İmparatorluğu'nun başkenti olan Medâin şehrini 636-637'de aldıkları zaman orada büyük miktarda misk, amber, sandal ağacı, bir geminin başlı başına yükünü teşkil edebilecek kadar kâfur bulmuşlardı. Kâfur, yalnız Hindistan'ın ötesindeki adalarda elde edilen bir madde olduğundan ve Arapların daha önce bunu tanımadıklarından dolayı söz konusu maddeyi tuz sanarak, fazla lezzet vermesi için, ekmeğine karıştırmışlardı (İbnü'l-Esîr, 1985: 2/472; Taberî, 1991: 3/441; al-Tabari, 1992a: 12/32; el-Belâzurî, 2013: 300; al-Balâdhuri, 1916: 419; Hitti, 1960: 50; Halîfe b. Hayyât, 2001: 164; Heyd, 2000: 20; Sivrioğlu, 2015: 52).

Arapça yazılan yemek kitaplarında misk, kâfur ve gülsuyu kullanılarak yapılan karışımlar tavsiye edilmiştir. Gülsuyu, misk ve kâfur daha çok şekerlemeler içinde kullanılmıştır (Mez, 2014: 446-447). Abbâsî mutfağında öğütülmüş fındık ve şeker ile doldurulmuş, gül suyu, misk ve kâfur ile tatlandırılmış kadayıf tatlısı meşhurdur (Nasrallah, 2007: 43). Bir başka tarifte; bademler sıcak su yardımı ile kabuğu soyulur ardından gölgede kurutularak ardından toz haline getirilir, daha sonra şeker kamışı dövülüp elenir. Daha önceden yapılan sevikin içerisine dört ölçek şeker ve bir ölçek dövülmüş badem, safran, sakız ve kâfur eklenerek oldukça sağlıklı bir içecek hazırlanırdı (Nasrallah, 2007: 126). Abbâsî Halîfeleri için hazırlanan puding misk, gül suyu ve kâfur ile tatlandırılmıştı (Nasrallah, 2007: 382-383).

3.5.4. Cenaze İşlerinde Kullanılması

Orta Çağ'da kâfurun cenaze işlemlerinde kullanılması, sıklıkla rastlanan bir uygulamaydı. Kıptilerin atası Misrâm'ın oğlu Gıftim'in Cebel'i Kebir'in altına doğru giren bir geçite defnedildiği, cesedinin de mumya, kâfur ve mürsafî¹⁰⁶ ile sıvandığı anlaşılmıştır (Saltan, 2015: 76). Âd kavminden Mürsed, Şeddad öldüğünde misk ve kâfur kullanarak onun mumyasını yaptırmıştı (Taberî, 1991: 66-68). Kâfurun cenazede kullanımı Sâsânî döneminde gelenek haline gelmiştir. Bu dönemde kötü ruhları kovması ve yeniden dirilişe yardımcı olması için ölülerin burun deliklerine kâfur sürerlerdi (Wilfred, 1922: 356).

Süleyman el-Tâcir'in bildirdiğine göre; Çinliler öldüğünde bir yıl geçmeden gömülmezlerdi. Bu süre zarfında evlerinde tabutta bekletilir, cesedin bozulmaması için

¹⁰⁶ Kozmetoloji tarihinde ağaçlardan sızan, havayla temas edince donan, değişik kokuya sahip bir tür reçinedir Uzel, 2011: 48). Mür ağacı, Mirra adı verilen bir ağacın zamkıdır. Lat. Comiphora myrrha olarak kullanılır (Gürlek, 2011: 136).

sönmemiş kireç dökülürdü. Yöneticileri ise kâfur ve aloe ile mumyalanırlardı (Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 47). Serendib (Seylan) ülkesinde bir hükümdar ölürse, onu alçak bir arabaya koyarlar, saçını yerde sürünmesine izin verirlerdi. Elinde süpürge bulunan bir kadın, tozu onun başına doğru süpürür: “Ey insanlar bu kişi dün sizin hükümdarınızdı, size hükmediyordu. Gördüğünüz gibi dünyayı terk etti. Azrail canını aldı. Onun ardından yaşadığınıza aldanmayın” şeklinde sözler söylerdi. Kadın üç gün böyle sözler söyledikten sonra hükümdarın cesedi için sandal, kâfur ve safran tedarik edilir ve bazen onlarla birlikte kendi de yakılırdı (Süleyman el-Tâcir, 2012: 33-73; Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 57; el-Mas’udi, 1841: 185; Wilfred, 1922: 356; Arslan, 2014: 20-21).

Kâfur, Orta Çağ’da Müslümanlar tarafından da kullanılırdı. Bu konuda verilebilecek ilk örnek Hz. Muhammed’in kızı Hz. Zeynep’tir. Hz. Muhammed, Zeyneb’in vefatında da naaşının birkaç defa sidr ile yıkanıp sonuncu suyuna kâfur katılmasını istemişti (Erdem, 1992:383). Kâfur tabiatından dolayı, cenazelerin çabuk bozulmasını engelliyordu. Bunu bilen Endülüs Emevîlerinin kurucusu olan I. Abdurrahman (756-788), Abbasî Halifesi Mansûr’un (754-775) oraya atamış olduğu valiyi öldürerek cesedini kâfur ve tuz ile korunmuş siyah bayrağa sarılı halde Halife’ye hediye olarak göndermişti (Hitti, 1960: 125). Daha önce misk konusunda anlatıldığı üzere Hamdânîlerin Halep kolu hükümdarı Seyfü’l-devle 967’de öldüğünde cenazesinin yıkama işlemlerinde diğer güzel kokuların yanında kâfur da kullanılmıştı (Mez, 2014: 443).

Gazneli Sultan Mahmud (998-1030) 1023 yılındaki Hindistan Seferi sırasında buradaki bir kralı haraca bağlanmıştı. Haraç olarak fil, gümüş, elbiseler ve güzel kokular verilmesi üzerine anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmayı sağlamak adına kral, Hint adeti üzerine sol elinin başparmağının ucunu kesmiş, bu et parçası ise su ile yıkanarak kâfur ile birlikte bir keseye konarak oradaki elçiye verilmişti (Abû’l Farac, 1999: 1/287).

Selçuklularda benzer bir uygulama mevcuttu. Nitekim ölü yıkayıcıların görevleri anlatılırken; yıkayıcıların cesetleri su ile ve kurutulmuş hünnap yaprakları ile yıkayıp ovaladıktan sonra, kâfur sürdükleri kaydedilmiştir (Merçil, 2000: 170). Emîr Timur’un ölümünden sonra yapılan cenaze işlemleri sırasında da diğer hoş kokuların yanında kâfur da kullanılmıştı (Cherefeddin Ali Yezd, 1723: 388; Marozzi, 2006: 429).¹⁰⁷

¹⁰⁷ Türkiye’nin farklı yerlerinde ölünün yıkınışı ve kefenlenişi esnasında misk, amber, kâfur gibi çeşitli uçucu, yağlar ve kokular kullanılmaktadır. Örneğin; Çivril ilçesinde ölü yıkandıktan sonra kefenlenirken kokudan da

3.5.5. Parfüm ve Terkilberinde Kâfur Kullanımı

Mesudî, parfüm yapımında ana madde olarak kokular içerisinde kâfuru da saymıştır (el-Mas'udi, 1841:376). Mesudî'nin bu sözünü doğrulayacak pek çok bilgi Orta Çağ müellifleri tarafından verilmiştir. Bu dönemde yapılan parfümlerin, karışımların, buhur ve tütsülerin içeriğinde misk, amber ve kâfura rastalamak mümkündür. Orta Çağ Müslümanları genellikle damıtılmış gülsuyu ile inceltilmiş misk, kuru karanfille, parfümlenmiş sarısabır, sarısabır-amber-misk karışımından oluşan hükümdar buhuru “nadd” veya “nidd” Bahreyn Amberi, safran ve diğer koku maddelerinden ibaret karışık parfüm ve çeşitli türde zengin kokulu pudralar kullanırdı. Bunların yanı sıra kadınlar “lahlaha” denilen parfümlü krem, sandal ağacı parfümü, banyo parfümü, kuru karanfil, kokulu cilt kremleri, gerçek safran, safrandan üretilen “halûk” parfümü, kâfur, kâfurlu su, amber, sarısabır, misk'ten oluşan “müselles” (üçlü parfüm), menekşe yağı, yasemin yağı, bân ağacı gibi yağlar kullanıyorlardı. Bunların bazıları boya verici olduğundan erkekler tarafından tercih edilmezdi. Gâliye, İslâm'da yaygın kullanıma sahipti (Tez, 2010: 235). Sarı safran parfümü, safran dövülerek toz haline getirilmekte, içine misk, amber ve gülsuyu eklenmekte ve böylece “halûk” ya da “hulûk” diye adlandırılan sarı safran parfümü hazırlanmaktaydı (Tez, 2010: 233). İslam, kadınların parfüm sürülmesini yalnızca evlerinde kullanılması şartıyla izin vermiştir. Eşlerine karşı parfüm kullanmaları ise tavsiye edilmiştir (İbn Miskawaihi, 1921: 1/86). Kadınlar tarafından kullanılan parfümler pudra nevinden olup daha çok vücutta renk bırakırdı. Erkekler ise keskin misk kokulu parfümler kullanırdı. Soylu kadınların kullandığı parfümler ise, lahlaha, sandal ağacı, karanfil, safran, halûk, halûk suyu, kâfur, kâfur suyu şeklindeydi (King, 2017: 294).

3.5.5.1. Müsellesât Esansı

Orta Çağ İslâm dünyasında üretilen esansların biri de Müsellesât Esansı'dır. Bu esans Hindistan ûd'u, mor amber ve kamçu miskinin karışımı ile elde edilir ve bir miktar sandıkta bekletilirdi. Kullanılma esnasında ise kokulu gül suyu ile ıslatılır ve bir kumaşa sarılırdı. Sonra, bu bileşimden birazı temiz bir kaşıkla alınarak ılık bir ateş üzerine konurdu. Bu şekilde yapılan esans son derece iyi ve keskin kokulu olurdu. Daha az masraflı olan esans türü için, bir okka Hindistan ûdu, bir okka misk sukk'u, yarım okka benek, ikişer miskal

faydalanılmaktadır. Ölen erkek ise, kefenin içine zezem suyu, gülsuyu, alkolsüz koku, muhtelif çiçek yağları (esans), misk serpilir; çörekotu, üzerlik günlük saçılır. Bkz. (Akarpınar, 2002: 4; Diktaş, 2012: 25).

misk ve amber birbirine karıştırılarak dövülür ve elendikten sonra da kaldırılırdı. Eğer az masraflı bir safran esansı istenirse, ikişer okka misk, amber, kâfur, Hindistan ûdu, bir okka Çin sukk'u, yarım okka benek, yarım okka lifli safran, gül suyu ile karıştırılarak yukarıda anlatıldığı gibi hazırlanırdı. Kâfurly safran esansı için: bir okka Hindistan ûd'u, yarım miskal Çin sukk'u, iki miskal benek, üçte bir miskal lifleri kesilmiş safran, iki miskal mor amber ve iki miskal kâfur birbirine karıştırılarak önceki gibi üretilirdi (Bakır, 2000: 100-101).

3.5.5.2. Az Masraflı Gâliye

Bu dönemde daha az masraflı ve genelde kadınlar tarafından tercih edilen gâliye türü şu şekilde imal edilirdi: İki miskal sümbül, iki miskal ud ayrı ayrı öğütülür, elenmiş ve ıslatılmış karanfil, iki miskal misk sukk'u ve turunç, hoş kokulu meyveler ve ayva kabukları ezilip elenirdi. Daha sonra bu nesnelere hamur haline getirilir ve kumaş içine konurdu. Sonra bu kumaş, keklik otu, merzencûş ve nergis çiçeği ile üstü kapatılır ve mayalandırılırdı. Sonra arduvaz taşında reyhanla ezdirilir ve kuruması için rüzgâr önüne konulurdu. Arkasından, elenerek üstü süzölmüş zambak yağıyla örtölürdü. Üç defa ûd ve kâfur ile tütsölendikten sonra; amber ve kâfur ile hazırlanırdı. Bu karışıma, bir miktar bân yağı da eklendikten sonra, çok güzel, temiz ve son derece hoş kokulu bir esans elde edilirdi (Bakır, 2000: 97; Bakır, 2005: 46).

3.5.5.3. Ma'mûdiyye Esansı

Ma'mûdiyye esanslarının en iyisi şöyle hazırlanırdı: Bir okka öğütölmüş Hindistan ûd'u, iki miskal Çin sukk'u, iki miskal lifleri kesilmiş safran, bir miskal kust, iki miskal benek, yarım miskal laden çiçeği, yarım miskal narsuyu ve bir miskal kâfur birbirine karıştırılır, sonra safran lifleri kesilerek bu karışıma eklenir ve karışım kaldırılırdı (Bakır, 2000: 101).

3.5.5.4. Nisâiyyat Esansları

Kadınlar için üretilen esanslara Nisâiyyat denmektedir. Bu esanslardan birisi şu şekilde imal edilirdi: Yüz dirhem kumârî ûd'u, seksen dirhem efvâhî sukk'u, yirmi dirhem benek, oniki dirhem ezfâr, nemlendirilmiş, kabuğu soyulmuş, süzölmüş ve gül suyu ile zambak suyunda ıslatılmış kust, on dirhem lâden çiçeği, beş dirhem nar suyu, beş dirhem kuru süt, beş miskal rebâhî kâfur, iki dirhem Yemen zaruv'u, iki dirhem mastaki ve iki dirhem senderûs birbirine karıştırılarak öğütölür ve elenirdi. Sonra bir okka keklik otu, bir okka taze mersin, bir okka merzencûş, bir okka turuncan, bir miktar taze ve temiz turunç

kabuğu, bir miktar ayva kabuğu, bir miktar elma kabuğu ve bir miktar fesleğen suyu ağır bir dibekte gül suyu ile beraber dövüldü. Sonra, bu karışım sıkılarak süzöüldü. Altta kalan karışım ise, tekrar gül suyu ile karıştırıldı. Sonra, ezdirilerek elenmiş nesnelere, onunla yoğrulur ve arduvaz taşında hazır hale getirilerek hap şeklinde yapılır ve kızartıldı. Daha açık bir deyişle, bir okka mandalina, iki dânik beyaz şeker, mor amber içinde kızartılarak tahta kaşıkla karıştırıldı. Eğer bu esansın sarı renkli olması istenirse, bir miskal safran, bir dânik eritilmiş kâfur, bir miktar cür gül suyunda eritildikten sonra, bir miktar amber ve amberlenmiş şekerle karıştırıldı. Bu şekilde çok güzel kadın parfümü imal edilmiş olurdu (Bakır, 2000: 102).

IV. BÖLÜM

4. EKONOMİK DEĞER OLARAK MİSK, AMBER, KÂFUR

4.1. Ticarî Emtia Olarak

Müslüman ülkelerine çeşitli madenler ve değerli eşyalar farklı farklı ülkelerden getirilmekteydi. Yakut, elmas ve pırlantalar Hindistan'dan; inci Bahreyn'den, akik ve fildişi Habeşistan'dan; güzel kokular ve itriyat Nişabur'dan getirilirdi. Devlet büyüklerine özgü özel işaretli ve nişanlı, işlemeli ipek ve yün dokumalar, yüksek cibinlikler, ipek perdeler Fesa'dan; kilimler, seccadeler, halılar Cehram'dan; perdeler ve koltuklar Deşt'ten ithal olunurdu. Kilimlerin, ince bağcıkların, seccadelerin, halıların en iyisi Ermeniyye'den gelirdi. Bu bölgede kullanılan kırmızı boyanın hiçbir yerde imalatı ve eşi benzeri yoktu. İşlemeli ve sırmalı ipek elbiseler İsfahan'dan, çiçekli elbise Rey'den; ipekli mendil ve tahta tepsiler Taberistan ve Nişabur'dan; siyah samur, tiftik, siyah tilki derileri Rusya'dan; bez Belh'ten, kâğıt, kıl, samur, sincap ve tilki derileri Mâverâünnehir'den getirilirdi. Misk de Mâverâünnehir'den getiriliyordu. Fakat asıl kaynağı ve ana vatanı Tibet bölgesiydi (Zeydân, 2012: 2/600). Tibet miskleri, cam kaplarda veya emleç kabında muhafaza edilerek talınırdı (Özdal, 2013: 240). Kalitesi ile bilinen Türk ve Tibet Miskleri tüccarlar tarafından çok pahalıya satılırdı (İdrisi, 1840: 224). Onuncu ve onbirinci yüzyıllarda Tibet'in büyük bir bölümü siyasî tarihleri boyunca yerel Tibet krallıkları tarafından yönetilmiştir. Bu bölgenin bazı bölümleri Kırgız ve Dokuz Oğuz, bazıları ise ülkelere aitti. Bu yüzyıllarda misk ticareti yapan tüm kavimler, siyaseten de zenginleşmişlerdir (Özdal, 2019: 40). Bu dönemde Baltık sahillerinden elde edilen amber Kürk Yolu üzerinden Bizans ve İslâm ülkelerine taşınırdı (Özdal, 2019: 42).

Dünyanın en eski tüccarları olan ve en çok ticarî yolculuğu yapan Fenikeliler, Akdeniz kıyılarını dolaşarak buralarda bazı bölgeleri hâkimiyetlerine aldılar. Dönemin ticaret merkezi olan Sur şehrine, tüm dünyadan tarım ve sanayî ürünleri toplandıktan sonra Hindistan'a kadar her tarafa dağılırdı. Hindistan'dan; fildişi, misk, amber gibi kokular,

maymun gibi çeşitli hayvanları getirilirdi (Zeydân, 2012: 718). Vayhind, Hindistan'ın; misk, cevher, değerli eşyaları ve ticarî malların geldiği bir yerdi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 92).

Arap-İran körfezi ile, Güneydoğu Asya ülkeleri arasında ticarî ilişkiler, ilk olarak Sâsânî dönemiyle başlamıştır. İran'da Sâsânîler zamanında Hindistan'dan çeşitli baharatlar ve ıtriyat üretiminde kullanılan kokular ithal edilen mallar arasında ilk sıralarda yer almıştır. Misk, reçine, Hint sümbülü, kust, Hindistan cevizi, sülfat, amber, karanfil, tarçın, bakkam ağacı, sandal ağacı, abanoz ve karabiber gibi ürünler bu zamanda ticareti yapılan ürünler arasındaydı (Sivrioğlu, 2015: 51). Hind Okyanusu'nda ticaret ise Emevîler döneminde başlamıştır. Sekizinci yüzyıldan itibaren hedefi Hindistan'a varmak olan Müslüman tüccarların ve Hind Deniz'i üzerindeki ticaret gemilerinin öncelikli hedefi Seylan idi. Seylan, denizcilerin ürünlerini değiş tokuş yapmak için geldiği adayıdır. Batılı tüccarlar burada Çin ipeği, karanfil, sarısabır veya sandal ağacı bulurlardı. Bütün bunlar Çin gemileri ile gelirdi. Öncelikle Malabar¹⁰⁸ kıyılarına ulaşmak üzere Basra ve Sîrâf'a demir atarlardı. Umman kıyılarında konaklayan tüccarlar, Sind ve Markan kıyılarını takip ederlerdi. Bunlar, Malabar sahili boyunca ilerleyerek, oradan biber alırlar, Sind kavşağında Tibet Miski yüklerlerdi (Heyd, 2000: 11). Bu yönde yolculuk yapan tüccarlar; tuz, bakır ve gümüş madenleri, ipek ve pamuklu kumaşlar, tiraz dokumalar, porselenler ve Umman atları götürürlerdi. Buradan ise, en iyi kalite tik ağacı, keresteler, amber, kakule, demir ve silah getirirlerdi (Clot, 2007: 222-223).

Çin yolunda giden denizciler Seylan'a uğrar, buradan safir, tarçın ve fil alırlardı. Yola devam edenler ise Sumatra ve Java adalarına geçerek muskat, karanfil, karabiber ve sandaldan başka kıymetli malzeme olan kâfur alırlardı. Daha ileriye giden denizciler ise Malaka Boğazı'na, Kanton ve Kore'ye ulaşırlardı. Kanton şehri Sîrâf'tan gelen tâcirler için bir toplanma yeri idi (Süleyman el-Tâcir, 2012: 56-57).¹⁰⁹ Buradan sonrası bilinmezdi.¹¹⁰ Araplar Çin'e lüks dokuma halı, bakır ve gümüş eşyalar, Güneydoğu Asya'da bolca bulunan altın ve inci, gergedan boynuzu ve fildişi taşırlardı. Çin'den ise birçok değerli malın yanında misk ve kâfur alırlardı. Bu yol üzerinden misk ve yeşim taşı gibi Hindistan veya Güneydoğu

¹⁰⁸ Hindistan'ın Kerala bölgesi, kuzeyde D'eli Dağı'ndan güneyde Komorin Burnu'na kadar uzanan ve doğu'da Batı Gatlar ile sınırı olan sahil şerididir bkz (Özcan, 2003: 465-466).

¹⁰⁹ Süleyman el-Tâcir'de bahsedilen bir tacir miski, bir tulum içinde yüklenerek, Semerkand'a oradan Çin şehirlerine ve Kanton'a taşıyordu (Süleyman el-Tâcir, 2012: 56-57).

¹¹⁰ İbn Hurdazbih bu konuda şunları kaydetmiştir: "Kansu'nun karşısında bulunan Çin'in son kesimleri dağlıktır ve burada fazla sayıda dağ ve çok sayıda mülk toprakları vardır. Buranın hepsi Şilâ (Kore) topraklarıdır. Ötesi ise bilinmemektedir. Burada altın cevheri çok fazladır. Müslümanlar buraya geldiğinde burayı vatan edinmiştir." (İbn Hurdazbih, 2008: 65).

Asya’da bulunmayan ürünler de Çin’den Bağdat’a taşınırdı (İbn Hurdazbih, 2008: 65; Clot, 2007: 223, 225-226). Miskin kırmızı ipeğe sarılarak satıldığı biliniyordu (Kavak, 2018: 192).

9. yüzyılda, doğu-batı yönlü ticaret yapan özellikle Provansalı¹¹¹ Yahudi, tüccarlar Hindistan, Sind Nehri ve Çin’e varmak amacıyla yola çıkar ve karadan veya denizden şu yol güzergâhını takip ederlerdi: Frenk ülkesinden deniz yolu ile çıktıklarında Mısır’da karaya çıkarlar. Süveyş yönünü geçtikten sonra Kızıldeniz’e ulaşırlar, tekrar deniz yolu takip ederek Mekke ve Medine’ye, oradan Acem Denizi’ne geçip Hind Denizi’ne ve Çin’e ulaşırlardı. Asya kıtasında Antakya’dan geçerek Fırat’a varırlar ve bu nehrinden Bağdad’a kadar yol izlerlerdi. Oradan da Dicle Nehri ve Basra Körfezi üzerinden Hind Denizi’ne çıkarlardı. Buradan aynı yol istikametini kullanan tâcirlerden bazıları İstanbul’da kalır ve burada ticaretini yapardı. Yahudiler, batıdan kadın-erkek köleler, esir, diba, ipek kumaş, işlenmiş deri, yaban eşeği, kunduz sansar gibi kürklü hayvanların derileri ve kılıçlarla gemiye binerler. Çin’den ise başta misk ve kâfur olmak üzere kıymetli mallar getirirlerdi (İbn Hurdazbih, 2008: 130; Kramers, 1934: 36; Metz, 1936: 12-13; Çetin, 1998: 112, 117; Heyd, 2000: 138; Sarıkaya, 2008: 67; Mez, 2014: 534). 912 yılında Çin’den ağzına kadar değerli mallar yüklü gemi ile Umman limanına gelen Yahudi tüccar İshak b. Yahuda, Ahmed b. Mervan’a en kalitelisinden yüz bin miskal yani yaklaşık dört yüz kilogram misk satmıştı (Özdağ, 2013: 431).

9. ve 10. yüzyıllarda Abbâsîlerin, Endülüs-Çin hattı boyunca önemli şehir ve yollara sahip olması onların hem siyasî hem de ticarî anlamda gelişmesine vesile olmuştu. Hem denizden hem de karadan mümkün oldukça yararlanarak, Hindistan’a ve ona bağlı Uzak Doğu ülkelerine giden yollarda ticarî anlamda hâkimiyet kurmuşlardır. Bu ticarete konu olan ürünler arasında Tibet’ten getirilen misk, Hindistan’dan getirilen kâfur da önemli yer tutardı (Abdülazîz Dûrî, 1991: 76; Sarıkaya, 2008: 63; Şan, 2015: 12). Abbâsî ülkesine Hârizm’den getirilen ürünler arasında misk de vardı (Söylemez, 2001: 322).

Deniz ticaretinde Aden, Sîrâf ve Umman en önemli limanlardı. Bunlardan sonra Basra, Deybül (İndus Nehri’nin denize döküldüğü yer) ve Hürmüz (Kirmân’ın liman şehri) gelmekteydi (Sarıkaya, 2008: 62; Mez, 2014: 576). Aden, Arap-Afrika ticaretinin merkezi ve Çin-Hint-Mısır ticaretinin üssü durumunda idi (Heyd, 2000: 41). Öyle ki Aden Çin’in giriş kapısı olarak adlandırılmıştı (İdrisi, 1836: 51; Mez, 2014: 576). Buraya, misk ve kâfur

¹¹¹ Provence, Fransa’nın güneydoğusunda Marsilya coğrafyasında yer alan eski bir Fransız şehridir. Provansalı Yahudiler bu dönemde oldukça aktif olarak ticaretle uğraşır. Deniz tüccarları adı o dönem bunlar için kullanılıyordu. Yahudi tüccarlar Arapça, Farsça, Rumca, Efrencçe, Endülüs dili ve Slav dilini konuşabiliyorlardı (Mez, 2014: 534).

başta olmak üzere çok kıymetli koku ürünleri getirilirdi (Idrisi, 1836: 51). Buraya gelen bir tüccar buhur ile gelse kâfur ile geri dönerdi denilmiştir. Basra da Orta Çağ'ın önemli liman şehirlerinden biriydi. Sîrâf, Basra Körfezi'nin dünya çapında bilinen limanıydı. Denizaşırı memleket malları kıtalar içine Sîrâf'tan hareket ederdi (Heyd, 2000: 41). Mes'ûdî, Sîrâf ve Umman'ı birlikte saymıştır (el-Mas'ûdi, 1841: 305). Burası, özellikle Çin ticareti açısından önemli bir limandı. Yemen'den gelenler ile Çin'e gönderilen ürünler buradan nakledilirdi. Dolayısı ile burası bütün İran coğrafyasının ithalat ve ihracatının gerçekleştiği bir geçiş noktasıydı (Sarıkaya, 2008: 62; Mez, 2014: 576).

Malaka'nın batı sahillerinde kalan Kalah (Kedah) şehri Tang Hânedânlığı'nda çıkan bir köylü isyanında (878-880 yılları) Müslümanların toplandığı bir yer olmuştu. Burası zamanla Çin İmparatorluğu ile ticaret yapan tüccarlar için doğal bir liman haline dönüştü (el-Mas'ûdi, 1841: 325-328; Mesudî, 2004: 48-49; Mez, 2014: 578-579). Böylelikle Hind-i Çin'de Arap tüccarları için bu yönden gelen ürünlerin ticareti yapılacağı yeni bir pazar açıldı. Bu yönden gelen ürünler arasında kâfur ve başka diğer bazı kokular ile baharat da vardı. Bu yönde yapılan ticaret zamanla gelişti. Öyleki onuncu yüzyılda Java Adası'na giden Sîrâflı denizciler için burası dünyanın en kolay seyahatlerinden biri haline dönüştü (Heyd, 2000: 37; Sarıkaya, 2008: 65).

Kızıldeniz'deki önemli limanlar ise; Mekke'nin limanı Cidde, Medine'nin limanı el-Cer ve Kızıldeniz idi (Heyd, 2000: 41-42; Hizmetli, 2016: 46). Cidde Limanı, ticaret ürünlerinin bolca bulunduğu bir şehirdi. Misk, kâfur, amber ve üd kullanılarak edilen kokular, Hint ilaçları gibi birçok değerli ürün bu ticaret ürünlerinden bazılarıydı. İbn Cübeyr, ürünlerin bu kadar bolca olduğu bir şehir daha yok demiştir (İbni Cübeyr, 2008: 82).¹¹² Gırnâti Seyatnâmesi'nde, Medine'de diğer şehirlerde bulunan tüm misklerden fazla miktarda misk bulunduğu kaydedilmiştir (Gırnâti, 2011: 100). Buradan diğer memleketlere gönderilen misk, amber ve üd ağacından yapılan güzel kokulu en-nadû'l-esved tütsüsü de ticarete konu olan başka bir ürünlerdi (Kavak, 2018: 212).

¹¹² Endülüslü yazar İbni Cübeyr, kutsal toprakları ziyareti sırasında Mekke'yi şöyle anlatmıştır "Mekke çok uzak ülkelerden insanların kalplerinin ait olduğu yerdir. Her yerden oraya ürün taşınır. Nimetleri, meyveleri, dükkânları ve ihtiyaç giderilen yerleri en bol ülkelerdendir. Ticarethâneler haricinde, hac mevsiminde doğudan ve batıdan gelen insanlar orada toplanır. Burada sadece bir günde o kadar değerli eşya, yakut ve diğer taşarlardan imal edilen takılar, misk, kâfur, amber ve üd ağacından elde edilen kokular, Hint ilaçları gibi birçok değerli ürün, Habeşistan'dan, Irak, Yemen, Horâsân ve diğer coğrafyalardan gelen diğer ürünler, saymakla bitmeyecek eşya satılır ki, bunlar bütün ülke halkına dağıtılsa, her yerde büyük çarşılar ve dükkânlar açmak için yeterli olur. Yemen gibi yakın yerler hariç, bütün bu ticari canlılık sekiz gün sürer. Bu süre zarfında dünyanın tüm ticari emtiası burada bulunur." (İbni Cübeyr, 2008: 82; Özdal, 2013: 280). Heyd de Mekke'nin bu durumunun ticaret açısından olumlu bir gelişme olduğunu söylemektedir (Heyd, 2010: 30).

el-Cer Limanı Çin, Hind ve Habeşistan'dan gelen gemilerin durağı olmuştu. Kızıldeniz ise Mısır ve Suriye'nin ortak limanı vazifesi görüyordu (Hizmetli, 2016: 46; Heyd, 2000: 41-42). Bahreyn sahilinde yer alan Sagar Limanı, Çin, Hind, Habeş, Faris, Basra, Cidde ve Kızıldeniz ülkelerine ait; misk, amber, üd ürünlerinin bulunduğu başka bir limandı (İbn Hurdazbih, 2008: 59).

Arap ülkelerinden Hind ve Çin üzerine yapılan alışverişte genellikle deniz yolu tercih edilmiştir. Bununla birlikte zaman zaman çöl zorluklarını göze alarak karayolu tercih edilmiştir. Abbâsî ülkesinden Çin'e gitmek üzere yola çıkan tâcirler, herhangi bir resmî engele takılmadan seyahatini tamamlardı. Mesudî'de bahsedilen iki yol vardı: bunlardan birisi dört hafta sürerdi ve yük beygirleri için elvirişliydi. Diğeri ise kırk gün sürmekteydi. Bunların haricinde Çin'e Tibet Miski götüren Semerkandlı tüccarlarının kullandığı yol vardı ki bu yol da oldukça zordu (el-Mas'udi, 1841: 360-361; Mesudî, 2004: 57-58). Abbâsîler, Uzak Doğu'dan ithal ettikleri ürünlerin benzerlerini üretebiliyordu. Ancak gri amber için deniz aşırı memleketlere; Maldivler'e, Lakkadivler'e veya Hindistan kıyılarına kadar gitmelerine gerek kalmazdı. Dalgalar Arabistan'ın güney kıyılarına bu kokuları getiriyordu (Heyd, 2000: 44).

Abbâsî Halifelerin hâkimiyeti sürdükçe Bağdat, Asya'nın başlıca pazarlarından birisi olmuştur. Orta Asya ve Çin malları; miski ve ravenk buraya kara yolu ile gelirdi. Diğeryönden ise Tibetliler kendi ürünlerini Fergana, Afganistan ve İran'a kadar götürürlerdi. Dolayısı ile bütün bu ticari hareketlilik Bağdat lehine yapılıyordu. Bu yüzden Doğu'nun bütün ürünleri Bağdat çarşılarında görülebiliyordu (Heyd, 2000: 181). Bu çarşılarda, bizzat Çin İmparatoru'nun kara ve deniz yolu ile gönderdiği, Çin ürünlerinin satışı için ayrılmış ayrı bir pazar vardı. Burada porselen, ipek ve misk bulunurdu (Hizmetli, 2016: 51). Nitekim, bunu kanıtlayan nitelikte bilgiyi İbn Batûtâ vermiştir. O, Bağdat'ta amber ve misk çarşısı da denilen bir ıtır pazarı olduğunu bize bildirmiştir¹¹³ (İbn Batûtâ, 2004: 1/328). Abbâsîlerden Bizans ülkesine giden malların başında, baharat gelirdi. Bunun dışında misk de Bizanslılarca çok tercih edilen ürünler arasındaydı (Hizmetli, 2016: 51).

On bir ve on ikinci yüzyıllarda Haçlı istilası döneminde de Hint deniz yolu ticareti etkinliğini kaybetmemişti. Bu dönemde burada Araplar ve Çinliler rekabet halindeydi. Seylan ve Deybül hâlâ işlek durumdaydı. Aden; bu dönemde de Sind'e, Hind'e, Hind-i Çin'e

¹¹³ İbn Batûtâ Tebriz'e Bağdat Kapısı'ndan geçerek Kazan (Han) Çarşısı'na geldiğinde burada her zanaat dalı için ayrı bölümleri olan büyük bir pazara gelir. Kuyumcular bölümünde, hatunların satın almak için birbiri ile yarış ettikleri kıymetli taşlar ve mücevherler bulunuyordu. Ayrıca burada amber ve misk çarşısı da denilen ıtır pazarı bulunuyordu (İbn Batûtâ, 2004: 1/328; Strange, 1905: 162; 2015: 216).

ve hatta Çin'e doğru giden gemilerin çıkış noktası olmuştu. Çin'e giden gemilerin son noktası Kanton idi. Bütün ülkelerden gelen ticaret gemileri, miskin de dahil olduğu pek çok koku ve baharat ürünlerini bu limanda yüklerdi (Heyd, 2000: 179).

İlhanlılar döneminde de Çin ile ticaret devam etmiştir. Bu dönemde İran'a Türkistan'dan diğer birçok ürünün yanında miskin de gelirdi (Spuler, 2011: 473). On dördüncü yüzyıl başında, İranlı tarihçi Reşideddîn, Tebriz'i şöyle anlatmıştı: "Her mezhepten ve dinden, çeşitli milletlerden Hintliler, Keşmirliler, Çinliler, Uygurlar, Araplar, Frenkler, Türkler ve Tibetlilerden çok sayıda düşünür, bilimadamı, gökbilimci ve tarihçi burada bir aradadır. Kentin çarşıları çeşitlerine göre bölünmüştür. Mücevherat, miskin, amber yağı, ipek, pamuk ve tafta kumaşlar, merhemler, Çin verniği, Hindistan baharatları bu çarşılarda herkesin hayran kalacağı kadar bulunurdu" (Marozzi, 2006: 158). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, İlhanlılar döneminde İran ve özellikle Tebriz, oldukça kıymetli ve nadir bulunan eşyaların çoğuna sahip olan, insanların ekonomik durumunun iyi olduğu zengin bir şehirdi.

Timur Ülkesi'ne Hürmüz'den akik ve miskin getirilirdi (Ahmed Ibn Arabshah, 1936: 309). Timur'un egemenliği sırasında Semerkand, Bağdat'dan çıkıp doğuda Çin'e doğru uzanan Horâsân yolu üzerinde oldukça önemli bir ticaret merkezi haline gelmişti. Clavijo, seyahati sırasında buradaki çarşılardan çok etkilenmiş, hayran kalmıştır. O, Semerkant çarşısında dünyanın başka yerinde olmadığı kadar çokça ürün bulunduğu söylemiştir. Bu ürünler Çağatay'dan gelen miskin ve nakışsız ipekliler, Balas yakutları¹¹⁴, elmasları, akikleri, incileri, amber ve baharatlar, Rusya'dan ve Tataristan'dan gelen kürk, deri ve ketenleridir (Clavijo, 1928: 289-289; 1993: 177; Marozzi, 2006: 239).

Türk ekonomisinin çoğunluğu hayvancılığa dayanmakla birlikte onların komşularına sattıkları ürünler arasında miskin de yer alırdı (Balaban, 2006: 78, 124-125; Şeşen, 2001: 101-102; Mandaloğlu, 2013: 137). Uygurlar, ihtiyaç fazlası ürünlerini yalnızca komşusu Çin'e değil, Müslüman ülkelere de taşırlardı. Öte yandan Müslüman tüccarlar da ticaret yolu boyunca uğradığı pazarların yanısıra göçebe Türkler ve Dokuz Oğuzlar ile ticaret yapmanın çok kârlı kazançlar sağladığına inanıyorlardı. Dokuz Oğuzların Müslüman ülkelere sattığı ve kârlı kazançlar getiren ürünlerin arasında yabancı kürklerin yanında miskin de vardı (Kitapçı, 2004a:87; Taşağıl, 2013: 115; Şeşen, 2001: 62; Hudûdü'l-Âlem, 2008: 48). Bunun dışında Kıpçak ülkesi de başka ülkelere miskin satıyordu (Özbek, 1988: 71) Muhtemelen bu ürünler,

¹¹⁴ Bedahşân: Sâsânîler'in "yüksek yönetici, müfettiş" anlamlarında kullandığı, Pehlevîce "bedahş/badahş" kelimesinden türemiş olup, adını burada çokça bulunan, bedahş/belahş (Fr. balais, İng. balas) adındaki pembe yakuta vermiştir. Daha fazla bilgi için bkz (Saray, 1992: 291).

transit ticaret yolları ile Kıpçak sahasına geliyor ve buradan başka ülkelere satılıyordu (Gökbel, 2000: 199).

Kırgız ülkesinde miskler hakkında bilgi veren kaynaklar buradaki miskin az ancak kalitesinin çok iyi olduğunu bahsetmişlerdir. Mâverâünnehir'e Kırgız ülkesinden gelen ürünler arasında misk, değerli kürkler, dokumalar, ok yapımında kullanılan ağaçlar kayın ve benzeri yer alırdı (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 51; Taşağıl, 2013: 83; Taşağıl, 2015: 229; Omorov, 2008: 8; Roux, 2015: 86). Kırgızlar, Misk Ceylanı'ndan elde ettikleri miski Çin, Arap, Karluk ülkelerine satıyorlardı (Tansü, 2018: 31). Onuncu yüzyıldan itibaren Kırgızlar ile İslâm ülkeleri arasında ticarî manada ilişkiler gelişmişti. Kırgız üzerinden başlıca misk olmak üzere, kürk, kayın ağacından elde edilen hadenk, funda ağacından odun, hutüvvden üretilmiş bıçak sapları İslâm ülkelerine gönderilmekteydi (Tansü, 2018: 41; Barthold, 2006: 26).

Kirmân Selçuklularının ticarî merkezlerinden olan Tîz¹¹⁵ limanı, Hind, Sind, Habeş, Zenc, Mısır, Umman, Bahreyn ve Arap ülkelerinden tüccar ve gemilerinin önemli bir durağı idi. Bu limandan birçok kıymetli ürünün yanında misk ve amberde gelirdi (Merçil, 1989: 194).

Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu çok önemli bir ticarî merkez olmuştu. Bu dönemde Bağdat'tan misk ve amber gibi güzel kokular Anadolu'ya geliyordu (Gordlevski, 1988: 208-209) Türkiye Selçuklularının Trabzon Rumları ve Ermeniler üzerine yaptıkları seferlerde ticareti güvence altına almayı amaç edinmişlerdir. Bu dönemde Karadeniz'in kuzeyinden getirilen ürünler arasında misk de önemli yer tutuyordu (Koca, 2011: 463).

4.2. Hediyeleşme Aracı Olarak

Misk, amber ve kâfur hediyeleşme aracı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Mesela yeni yıllarda, hükümdarların dağıttığı bayram hediyelerinde misk ve amber birer hediyeleşme aracıydı. Devletler arasında karşılıklı olarak bir iyi göstergesi olarak gönderilen hediyeler arasında veya barışın başlangıcı olarak misk, amber ve kâfur gönderilirdi.

¹¹⁵ Tis (Tîz), İran'ın Belücistân bölgesinin güneyinde yer alırdı. Burası İran Körfezi'nin önemli limanlarından birisiydi (Merçil, 1989: 24).

4.2.1. İslâm'a Davet Amacıyla

Hız. Muhammed, çevre hükümdarları İslâm'a davet ederken, onlara aralarında koku da bulunan çeşitli hediyeler gönderirdi. Örneğin, 628 yılında Habeş Necâşîsi Ashame'yi İslâm'a davet ederek, kendisine Bizans İmparatoru'nun verdiği ipekten bir kürk, bir miktar misk, kırk dirhem gümüş para ve kumaş yollamıştı. Necâşî ise, İslâm'ı kabul ederek karşılığında yüzük gibi çeşitli hediyeler göndermişti. Aynı şekilde Sâsânî Kısra'sı II. Hüsrev Pervîz'e İslâm'a davet amaçlı hediye yollanmış, Kısra'nın da karşılığında çok değerli bir ipek kumaşın içine misk ile mektup koyarak yolladığı rivayet edilmiştir. Mısır yöneticisi Cüreyc b. Mînâ da aynı şekilde İslâm'a davet edilmiş, mukabilinde ona köleler, cariyeler, binekler, Mısır işi elbiseler ve balın yanında misk gibi güzel kokular da gönderilmişti (Argun ve Eskin, 2020: 66-69).

Abbâsî Halîfesi Muktedir-Billâh tarafından İdil Bulgarları hükümdarı Almış Han'a İslâm'ı anlatması için gönderilen heyetin içinde bulunan İbn Fadlân, Türk beldelerini ziyareti sırasında Subaşı Ertuğrul b. Alptogan adlı bir komutanın çadırında misafir olmuş ve ona İslâm'a davet mektubu ile birlikte Halîfe'nin göndermiş olduğu hediyeleri sunmuştu. Bu hediyeler arasında üç miskal misk de vardı (İbn Fazlan, 1975: 38; Şeşen, 2010: 16; Abu Zayd Al-Sırafî & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 211).

4.2.2. Tahta Çıkış ve İtaat Bildirme Maksadıyla

Tahta çıkan hükümdara giden elçilik heyeti değerli ürünler, eşyalar ve kokular ile birlikte söz konusu ülkeye gönderirlerdi. 1030 yılında Gazneli Sultan Mesud'un (1030-1041) tahta çıkmasını tebrik eden Halîfe Kadir Billâh (991-1031), Nişâbü'r'a heyet yollamış ve ona hediyeler sunmuştu. Bunlar arasında çeşitli kumaşlar, elbiseler, altından ve murassa atlar, taç, gerdanlık yer alırken, Sultan Mesud buna mukabil olarak Halîfe'ye, yirmi bin dirhem altın, değerli bir at, elli parça kesilmemiş gayet kıymetli kumaş, değerli bir hil'at ve birkaç kese misk ve kâfur göndermişti. Kadir-Billâh'ın ölümü ve yerine el-Kaim-Biemrillâh (1031-1075) 'ın geçmesi üzerine Sultan Mesud yeni bir heyet yollamış, içinde elli misk nâfesi ve yüz kâfurun da bulunduğu çeşitli hediyeler halîfeye gönderilmişti (Nuhoglu, 1995: 154).

Gazneli Sultan Mahmud, Türk ve Hind topraklarında başarı elde edince bölgedeki Kitan ve Uygurlar endişeye düştüler. Karahanlı Yusuf Kadir Han (1026-1032) ile evlilik ilişkisi bulunan Kitanlar, ondan Sultan Mahmud'a göndereceği elçi için aracılık yapmasını

istemiş ve 1027 yılında, samur, sansar gibi çeşitli kürkler, elbiseler, ipekliler ile birlikte otuz kese misk de göndermiştir (Marvazi, 1942: 20; Duturaeva, 2011: 109).

İtaat belirtilen durumlarda ve özür dileme aracı olarak misk, amber ve kâfurun hediye edildiği bilinmektedir. İbrâhim Yinal'ın 1048 tarihindeki Pasinler Savaşı'nda Gürcü Prensi Liparites'i esir almasını takiben, Bizans İmparatoru; Mervanî Emîri Nasrüddevle b. Mervan (1011-1061)¹¹⁶ vasıtası ile Liparites'in salıverilmesini istemiş, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'de bu isteği yerine getirmişti. Bunun üzerine İmparator aracı olan Nasruddevle b. Mervan'a da on ölçek misk göndermişti (İbnü'l-Esîr, 1985:10/43). Sultan Tuğrul Bey, Bizans İmparatoru'na Süleyman Peygamber'in mührü, çeşitli mücevher, elbise, mutfak eşyaları ile birlikte iki yüz kırk dinar değerinde ûd ve kâfur göndermişti (Köymen, 1976: 90-91; Aydın, 2016:8).

Kavurd Bey (1048-1073)'in isyanı neticesinde Kirmân'a gelen Sultan Alp Arslan (1064-1072), Kavurd'un itaatini bildirmesi ile buradan Fars'a hareket emiş ve İstahr Kalesi'ni fethetmişti. Kalenin valîsi Sultan Alp Arslan'a içinde misk dolu firuze bir kap hediye etmişti (İbnü'l-Esîr, 1985: 10/63).

Bizans İmparator'u I. Theodoros Laskaris Türkiye Selçukluları ile bozulan ilişkilerini düzeltmek için daha önceden esir alınan Seyfeddin Ayaba ile birlikte, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)'a çeşitli mücevherler, altın işlemeli elbiseler, amber gibi çeşitli değerli hediyeler göndermişti (İbn Bibi, 2014: 159; Aydın, 2016: 16).

İzzeddîn Keykâvus Sinop'un fethi üzerine Şeyh Mecneddîn-i Ishak'ı Abbâsî Hâlifesi Nâsır Lidînillah (1180-1225)'a elçi olarak göndermişti. Elçilik heyeti yanında çeşitli mücevherlerden, kumaşlardan köle ve atlardan, altından taçlardan oluşan hediyeleri taşıyordu. Halife, karşılığında fütüvvet mektubu, altından ve murassa işlemeli çeşitli eşyaların, kıyafetlerin, kumaşların yanı sıra misk kutuları ve amber kaplarıyla dolu sandıkları hediye olarak göndermişti (İbn Bibi, 2014: 187; Aydın, 2016: 21; Şahin ve Tunç, 2018: 707-708).

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd (1120-1237) ile Artuklu Meliki Mesud arasında da hediyeleşmeler söz konusu olmuştur. Fırat boylarında ilerleyen Türkiye Selçuklularına karşı topraklarını korumak isteyen Melik Mesud, özür maiyetinde, Sultan I. Alâeddin Keykubad'a lâlden, firuzeden, parlak incilerden, nadide eşyalardan, değişik renkli elbiselerden, tatar miski kutularından, amber ve kâfur şişelerden hediyeler göndermişti (İbn

¹¹⁶ Mervânîler: Meyyâfârikîn ve Silvan merkez olmak üzere Diyarbakır ve çevresinde hüküm sürmüş bir hânedandır (Tufantoz, 2004: 230-232).

Bibi, 2014: 308-309; Ersan, 1999: 74; Aydın, 2016: 34). Melik Rükneddîn, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a itaatının göstergesi olarak, mücevherler, kıymetli elbiseler, binek hayvanları, kırk iki ûd, amber ve miskten oluşan çeşitli koku maddeleriyle yüklü bir hazine göndermişti (İbn Bibi, 2014: 364; Ersan, 2000: 9; Aydın, 2016: 43).

1398 yılında Emîr Timur'un Fars genel valîlerinden Şeyh Nureddîn, yanında çeşitli silahlar, mücevherler ile birlikte misk ve amberi de hediye olarak Hindistan Seferi'ne gitmekte olan Emîr Timur'a takdim etmişti (Nizamüddin Şâmî, 1987: 208; Macit, 2012:49-50). 1401 yılında, Emîr Timur'un Şam ve Halep'i alması üzerine Mısır Sultanı Ferec (1399-1412), Timur'un akrabası olan Atalmış'ı hapisten çıkararak Timur adına sikke bastırması ve elçiyle birlikte birçok mal, mücevher, amber ve misk göndermişti (Nizamüddin Şâmî, 1987: 327; Kanat, 1996: 201).

4.2.3. Hükümdarlar Arasında Hediyeleşme Aracı

Büyük İskender¹¹⁷, M.Ö. 326 yılında Hint ülkesi üzerine hâkimiyet kurduktan sonra, Tibet ülkesine gelmiş, kendisine itaat etmiş olan Tibetlilerden çevrede yaşayan göçebe Türklerin üzerine yürümesi için öncülük yapmasını istemişti. Tibet hükümdarı, buna karşı çıkmayarak İskender'in önünde yürümüş ayrıca ona karşı iyi niyetinin göstergesi olarak çeşitli hediyeler sunmuştu. Bu hediyeler arasında bir miktar da misk vardı. Büyük İskender, miskin onda birini eşi Dârâ'nın kızı Rûşenk'e, kalanını da arkadaşlarına vermişti (Yörükân, 2013: 266; Ada, 2010: 182).

Anonim Gürcü Tarihi, Sâsânî Kralı'nın Gürcü Kralı I. Vahtang (439/443-502/522)'a hediye olarak üç bin libre ûd ağacı, beş yüz libre amber, beş yüz libre misk gönderdiği bilinmektedir. Vahtang'ın da katıldığı Hind Seferi'nde Sâsânî ordusu barış anlaşması karşılığında, Hint hükümdarından birçok kıymetli malzeme talep etmişti. Bu talepler içersinde bin litre misk, bin litre amber de vardı. Bütün bu bilgiler, Hindistan üzerinden batıya ihraç edilen ürünler arasında misk ve amberin de bulunduğunu göstermektedir. Burada üstünde durmak istenilen konu, misk amber gibi kokuların iki devletin barış anlaşmasını sağlayabilecek kadar pahada ve kıymette olduğudur (Bedrosian, 1991: 81; Gürcistan Tarihi, 2003: 149; Sivrioğlu, 2015: 51).

¹¹⁷ İskender, yaptığı fetihler ve başarıları sebebiyle, İslâm tarihçileri tarafından Kurân'da kıssaları anlatılan Zü'l-Karneyn ile aynı kişi olduğu zannedilmiştir (Ada, 2010: 183).

Sâsânî hükümdarı Enûşirvân (ö.579), Çin ve Türk ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmiş, onlara hitaben yazdığı mektupta; kendilerinin sahip olduğu misk, amber kâfur gibi ürünleri böbürlenerek anlatmıştı. Örneğin İstemi Yabgu (552-576), kızı ve yeğenini Sâsânî hükümdarı Enûşirvân ile evlendirmiş ve kendisine bu ülkelerden elçilerle birlikte hediyeler gelmişti. Çin hükümdarı, Sâsânî hükümdarına hitaben yazdığı mektubunda şöyle demişti: “İnci ve mücevherden yapılmış sarayı bulunan, sarayında iki fersah öteden kokusu hissedilen kâfur ve üd ağaçlarını sulayan nehirler akan, kendisine bin hükümdar kızlarının hizmet ettiği, ahırında bin beyaz filin bulunduğu Çin hükümdarı Fağfur’dan, kardeşi Kısra Anuşirvan’a...” Hint hükümdarı ise “Doğu padişahlarının en büyüğü, yakut ve inci kapılı, altın sarayın sahibi Hint hükümdarından kardeşi Fars hükümdarı, taç ve sancak sahibi Kısra Enûşirvân’a...” diye başlayan ‘kazi’ denen kokulu bir ağaç içine konularak bir mektup göndermişti. Ona gönderdiği hediyeler arasında Hint Buhuru, fıstık büyüklüğünde veya ondan daha büyük ebatta on mann¹¹⁸ kâfur da vardı. Tibet hükümdarı ise hediye olarak Tibet ülkesinde bulunan yüz cevşen, yüz oyma kâse, yüz altın işlemeli Tibet kalkanı ile birlikte dört bin mann ağırlığında en kalitelilerinden misk göndermişti (Mesudî, 2004: 158-159; Ahmad ibn al Rashid Ibn al-Zubayr, 1996: 61).

Tıpkı İskender’in Türklerden yardım istediği ve yardım mektubu ile beraber hediyeler gönderdiği gibi 590 yılında Sâsânî Şahı Behram tahta çıktıktan sonra Roma İmparatoru Mauricius’dan yardım isteyen mektubu ile beraber aralarında üç zira genişliğinde, çeşitli mücevherle bezeli üç ayaklı amberden imal edilmiş masanın da bulunduğu çeşitli hediyeler göndermişti (Mesudî, 2004: 167).¹¹⁹

Daha önce bahsedildiği gibi, Çin İmparator’u Emevî Halîfesi Muaviye’ye gönderdiği mektupta sahip olduğu kâfur ve diğer ürünler dolayısıyla böbürlenerek anlatıldığı şu mektubu yazmıştı: “Binlerce kralın kızının beklediği gibi, evi altın tuğlalardan inşâ edilmiş, on bin file sahip, aloe, kâfur kokuları yirmi mil öteden duyulan iki nehre sahip kraldan, yalnızca Allah’a inanan ve ondan başkasına ortak koşmayan Arap kralına” (Ahmad ibn al Rashid Ibn al-Zubayr, 1996: 65).

Habeş hükümdarı Necaşî’nin hanımlarından, Hz. Peygamber’in hanımı Ümmü Habibe’ye bol miktarda Zebâd (Misk Kedisi) hediye edilmişti (Çiçek, 2018: 154). Hint

¹¹⁸ Antik devrin mine’si olan menn, her biri yüz otuz dirhem olan iki ritl’a eşittir (Hinz, 1990: 19).

¹¹⁹ Bu masanın ayaklarından biri pençesiyle birlikte arslan bacağı, diğeri çatal tırnağıyla birlikte dağ keçisi bacağı, üçüncüsü ise pençesiyle birlikte kartal bacağından yapılmıştı. Masanın ortasında içi kızıl yakut taşlarıyla dolu, bir karış genişliğinde lüks Yemen oniksinden yapılmış bir bardak ve her biri bir miskal ağırlığında oldukça değerli yüz inci bulunan altın bir sepet vardı (Mesudî, 2004: 167).

Hükümdarı Huleyşe b. Dahir'in, Hz. Ömer'e gönderdiği kıymetli hediyeler arasında misk, amber, kâfur ve nidd de vardı (Kitapçı, 2004b: 87).

İslâm Halîfeleri, Emevî döneminden itibaren Bizans, Cermen, Frenk İmparatorlukları ile iyi ilişkiler geliştirmişlerdi. Abbasî Halîfesi Hârûn Reşid, İmparator Nikephoros'a bir çadır, kuru meyveler ve kokular gönderdiği bilinmektedir. Muhtemelen bu kokular arasında misk, amber veya kâfur da bulunmaktaydı. Bu armağanların karşılığı olarak da değerli kumaşlar ile yapılmış iki yüz elbise, doğan, şahin ve av köpekleri gönderilmişti (Clot, 2007: 123-124). Bununla beraber Bizans İmparatorları Abbâsî Halîfelerine çoğunlukla kılıç, elbise, kumaş, güzel kokular gibi hediyeler gönderiyorlardı. Buna örnek olarak İmparator Michael'in yüz rıtl misk ve yüz samur kürkü gibi kıymetli eşya dahil olmak üzere Halîfe Me'mûn'a gönderdiği hediyeyi gösterebiliriz. Bizanslılar için önemli olan hediyeler arasında misk ve samurun olduğunu öğrenen Halîfe Me'mûn, kendisine gönderilen hediyelere karşılık olarak iki yüz rıtl misk göndermişti (Zeydân, 2012: 2/792; Avcı, 2003: 99; Karakuş, 2017: 475; Hizmetli, 2016: 46; King, 2017: 327).

Orta Çağ İslâm ülkelerinde Halîfeye bağlı olan devletlerin yöneticileri âdet olduğu üzere Halîfe tarafından verilen unvanları hutbe ve sikkeler başta olmak üzere birçok alanda kullanırlardı. Abbâsî Halîfeleri bazen emîrlere ve yetkililere de bu unvanı verirlerdi. Ancak unvan verme geleneği zamanla iyi para karşılığında verilir olmuş, hatta onuncu asrın sonlarına doğru başlıca gelir kaynağı haline gelmişti. Örneğin Halîfe Kâdir Billâh, 1031 yılında Bağdat emîrine Meliku'd-devle unvanını vermişti. Bağdat emîri, karşılığında Halîfeye iki bin dinar, otuz bin dirhem ödeme yapmış ve aralarında yirmi menn sarısabır, on menn kâfur, bin miskal amber, yüz miskal misk bulunan hediyeler göndermişti (Mez, 2014: 172). Artuk Bey, Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Şiî Karmatîler¹²⁰ üzerine görevlendirilmişti. Abbâsî Halîfesi el-Kâim-Biemrillâh, görevinde başarılı olan Artuk Bey'e ferman vermiş, ona Rûknüddîn ve Zahîrüddîn unvanlarıyla birlikte hil'atler, egeri işlemeli bir at ve üç tane misk göndermişti (Sevim, 1960: 221; Sevim ve Merçil, 1995: 99).

Kokuların üretildiği ve bulunduğu yerlerden mutlaka o bölgenin hükümdarına veya yöneticisine vergi mahiyetinde hediyeler gönderilirdi. Amber bulunan ülkelerden, Aden ve Dehlek adaları, Ziyâdî¹²¹ hükümdarı Ebül-Ceyş İshak b. İbrahim b. Ziyad'a (ö.981) hediye

¹²⁰ Karmatîler 869 yılında Abbâsîler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Aşırı Şiî İsmâiliyye mezhebinin mensuplarına denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hizmetli, 2001: 510-514).

¹²¹ Benî Ziyâd ve Ziyâdiyyûn olarak bilinen hânedan, Yemen'in Tihâme bölgesinde oturan Benî Ak ve Eş'ar kabilelerinin Abbâsî yönetimine baş kaldırmalarının ardından Yemen'e giden Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd tarafından kuruldu. Bkz. (Bilge, 2013: 489-490).

göndermişti. Bu hediyeler içinde köle, amber, kaplan derileri bulunurdu (İbn Havkal, 2014: 33; Opçin, 2015: 33). Yemen hükümdarı Mes'ud Atsız (ö.1229), Mısır'da bulunan babası Kâmil'e gönderdiği hediyeler arasında misk, amber ve buhur vardı (İbn Kesîr, 2004, 13/222-223). Sâ mânîlerin Horâsân naibi İsmail b. Ahmed es-Samanî (ö.907), Bağdat'a geldiğinde yanında misk ve bazı diğer kokuları hediye getirmişti (İbn Kesîr, 2004: 11/202).

Basra valîsi Muhammed b. Süleyman, Hârûn Reşid'in annesi Hayzürân'a¹²² elinde miskle dolu gümüş kupalar tutan yüz cariye hediye etmişti (İbn Kesîr, 2004: 10/275-276). Hârûn Reşid, Ali b. İsâ'yı (İbn Mâhân) Horâsân'a vali olarak atamış ve ona eşi benzeri görülmemiş miktarda ve kıymette hediyeler ve misk göndermişti (al-Tabari, 1989: 30/251; Zeydân, 2012: 521). Hârûn Reşid ölümünden önce Horâsân'ı oğlu Me'mûn'un idaresine vermişti. Babalarının ölümünden sonra oğulları Emîn ve Me'mûn arasında bir müddet taht mücadelesi yaşansa da Emîn mağlub olarak Me'mûn'a itaatini bildirmiş ve ona Horâsân'dan miskin de dahil olduğu çeşitli hediyeler göndermişti (İbn Kesîr, 2004: 10/379). Me'mûn ve Emîn'in iktidar kavgası sırasında Me'mûn'a tabî olan Tâhir b. Hüseyin'in¹²³ emrindeki bazı askerler Emîn'e sığınmıştı. Emîn, onlara çok miktarda mal ve para vermiş kendilerine ikramda bulunmuş, yorganlarına misk kokusu saçmıştı. Bu yüzdendir ki bu askerlere, miskli askerler¹²⁴ denilmişti (İbn Kesîr, 2004: 10/402; İbnü'l Esîr, 1985: 6/235-236).

Halîfe Mütevekkil'in, 865 yılında Bizans İmparatoru III. Mihail'e, gönderdiği hediyeler arasında bir kese misk de vardı (Abû'l Farac, 1999: 235). Halîfe Mütevekkil, aloe tedariki için Hindistan'a çeşitli hediyelerle birlikte bir heyet göndermişti. Heyet, Lahor kralı tarafından hoş karşılanmış, pek çok altın ve gümüş, içi kâfur, gül suyu ve amber ile dolu çeşitli eşyalar, nidd tütsüsü ve amber gibi çeşitli kokulardan imal edilmiş heykelleri hediye olarak göndermişti (King, 2017: 64).

Anonim eser Tarih-i Sistan'da, Saffârîlerin kurucusu olan Ya'kub b. Leys'in¹²⁵ Halîfe el-Mu'tezz Billâh'a birçok hediye gönderdiği bu hediyeler arasında misk ve kâfurun da olduğu yazılıdır (İbnü'l-Esîr, 1985: 7/164; Öntürk, 2016: 207). Yakub b. Leys, 876 'da Vâsıt¹²⁶ şehrini ele geçirince, Halîfe Mutemid (870-892) Samarra'dan yola çıkarak onu

¹²²Abbâsî halifelerinden Mehdî-Billâh'ın hanımı, Mûsâ el-Hâdî ile Harun Reşid'in annesi. bkz. Kırbıyık, 1998: 106-107).

¹²³Tâhirîlerin Kurucusu; Tâhir b. Hüseyin 822 yılında bağımsızlığını ilân edip Tâhirîler hânedanını kurdu. (Kurt, 2010: 403-404).

¹²⁴Tâhir b. Hüseyin adamlarına bol miktarda mal dağıtmış, sakallarını da gâliye sürmüştü. Bu yüzden onlara "gâliye kumandanları" denilmişti. (İbnü'l-Esîr, 1985: 6/235-236).

¹²⁵Saffârîler Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır (861-879). (Merçil, 2008: 463-464).

¹²⁶Emevîlerin Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî tarafından kurulan şehir, bugün Kûfe ile Basra arasında, Kûtül'amâre'nin güneybatısında ve Bağdat'a 180 km. uzaklıktadır (Söylemez, 2012: 541).

mağlup etmiş ve pek çok ganimet ele geçirmişti. Leys'in hazinesinden aldığı ganimetler arasında misk de vardı (İbn Kesîr, 2004: 11/78; al-Tabari, 1992b: 171). Kardeşi Amr b. Leys ise Abbâsî Halîfesi'nin naîbi olan Ebu Ahmed el-Muvaffak'a çeşitli hediyeler göndermişti. Gönderdiği hediyeler arasında elli ölçek misk ve amber bulunuyordu (İbn Kesîr, 2004: 11/88).

Gazneliler, Türkistan halklarına verdiği hediyelerde çokça cömert davranmışlardır. Gazneli Sultan Mahmud, 1001 yılında Karahanlı Nasr b. Ali (İlig Han) ile sınır meselesini çözüme kavuşturmak için Semerkant'ta buluştuklarında İlig Han'a altın ve gümüş eşyalar, değerli mücevherler, elbiseler, kumaşlar, silahlar, av köpeklerinin yanı sıra çeşitli kokular; misk, amber ve kâfur göndermişti (Nuhoğlu, 2013: 107). İlig Han tarafından Sultan'a değerli mücevherlerden başka amber, misk nâfesi ve kâfur da bulunan pek çok kıymetli hediye sunulmuştu (Al Utbi, 1858: 315-316; Barthold, 1990: 291,304; Ayan, 2015: 394; Aydoğdu, 2018: 4; Ali b. Salih el-Muheyimî, 2010: 300).

İbn Batûtâ Delhi Sultanı tarafından Çin'e elçi olarak gönderildiğinde, Çin'den Hint hükümdarlarına gönderilen hediyelerden bahsederken beş batman¹²⁷ miskin de bulunduğunu kaydetmiştir (İbn Batûtâ, 2004: 1/758).

Siyasetnâme'de bahsedilen bir hikâyede, Abbâsî Halîfesi'nin Karahanlı hükümdarına gönderdiği sözleşmeyi ele geçirmesi için Gazneli Mahmud tarafından tutulan bir kadın casus, kendisini tüccar olarak tanıtmış, Gazne'den Kaşgar'a giderek burada içinde misk, amber ve çeşitli mücevherler bulunan pek çok hediyelik eşyayı Karahanlı hatununa sunmuştu (Nizamü'l Mülk, 2009: 219; Özdal, 2013: 425).

Cengiz Han (1206-1227), Hârizmşah Sultanı Muhammed b. Tekiş (1200-1220)'e hediye edilmek üzere kıymetli madenler, kumaşlar ve değerli taşların yanında misk torbaları da göndermişti (Kafesoğlu, 1984: 233; Howorth, 1880: 26; Curtin, 1908: 100; Yan, 2006: 116; Spuler, 2011: 407). Mirza Şahruh (1405-1447), Memlûk Sultan'ı el-Melikü'z-Zâhir (1438-1453)'i tebrik etmek için çeşitli eşyalar, deve ve kürkün yanında misk de göndermişti (İbni Tagrıberdi, 2013: 527).

Türkiye Selçukluları ile Bizans İmparatorluğu arasında, çeşitli sebep ve nedenlerle karşılıklı hediyeleşmeler oluyordu. Bizans imparatorları, Türkiye Selçuklularına çeşitli kokular; misk, amber ve kâfur gönderiyorlardı (Aydın, 2016: 18).

¹²⁷ Daha çok Türkler ve Türkler'le ilgisi bulunan milletler tarafından kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Batman ölçüsü, menn ölçüsü ile birlikte açıklanmakla beraber son zamanlarda bir Çin ağırlık ölçüsü birimi olan ketti ile eşdeğer olduğu kabul edilmektedir. Bu ölçü yaklaşık 604,79 gramdır (Kallek, 1992: 199-200).

4.2.4. Saçı ve Özel Günlerde

Hükümdarlar; özel günlerde ve bayramlarda hizmetinde bulunan emîrlere veya başka devletin yöneticilerine gönderdikleri hediyelerin içerisinde koku da koyarlardı. Örneğin; Emevî valisi Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 686), Suriye’de Muâviye’nin misafiri olduğu zaman, Muâviye ona Nevruz vesilesiyle hediye olarak altın ve gümüşten taşlar ile birlikte misk de göndermişti (İbn ‘Abd Rabbih, 2006: 203). Abbâsî Halîfesi Mu’tasım-Billâh (833-842) özel hekimi, Hristiyan Selmuye b. Sinan’a çok değer verir, Hristiyanların Fash (Paques) ve diğer bayramlarında doğum yeri olan Kâdisiye şehrine giderek ibadet etmesine izin verir, giderken de elbise, misk, buhur ve çeşitli hediyeler verirdi (Zeydân, 2012: 2/112). Abbâsî Halîfesi el-Kahir-Billâh (929, 932-934) da aynı zamanda hattat olan vezîr İbn Mukle’yi sofrada arkadaşı yapmış ona hil’at, gümüş tabaklar, amber ve misk hediye etmişti (İbn Miskawaihi, 1921: 1/293-294). Fâtîmî sarayının prenseslerinden Katru’n Neda, 895 yılında kutlanan Nevruz bayramında Abbasî Halîfesi el Mu’tazid Billâh’a (892-902), on tanesinin içinde seksen dört ritl amber, diğer on tanesinde de nidd bulunan yirmi adet altın tepsi ve on tanesinin içinde elli ritl sandal, diğer on tanesinin içinde de elli ritl safran konulmuş yirmi adet gümüş tepsi hediye etmişti (Bakır, 2000: 126).

İzdivaç amaçlı gönderilen hediyelerin içinde kokular da bulunurdu. Gazneli Sultan Mesud’un 1031 ‘de Türkistan hükümdarı Kadir Han’ın kızını oğlu Mevdut’a istemek maksadıyla yolladığı heyet yanında çok değerli hediyeler de götürmüştür. Bunlar arasında iki tane inci ve mücevherlerle süslenmiş altın kadeh, altınla işlenmiş elbiseler, Rumî, Bağdadî, İsfahanî ve Nişaburî ve her türden çeşitli elbiseler, sarıklık kumaşlar, ûd, misk, amber gibi kokular ve mücevherler yer alıyordu (Nuhoğlu, 1995: 155; Nuhoğlu, 2013: 107; Ayan, 2015: 396-398).

İslâm devletlerinde saçî âdeti özellikle yeni halîfenin tahta çıkışında düğün merasimleri gibi özel merasimlerde ve elçilerin kabulünde devletin azametini gösteren bir gelenektir. Düğün merasimleri kadar olmasa bile sünnet merasimleri de törenlerle kutlanırdı. Sünnetin yapılacağı saray; altın ve mücevher işlemeli kumaşlarla tefriş edilir, aynı zamanda amber, kâfur, misk gibi kokular kullanılırdı. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra sünnet yapılır, ziyafetler verilir, bir hafta süren sünnet törenleri coşkulu geçerdi (Nuhoğlu, 1995: 169).

Abbâsî Halîfesi Muktedir, bir defasında bahçesinde eğlence düzenlemiş, eğlenceden önce bahçıvanın bitkilerini gübrelediğini görmüş ve gübreyi miskle değiştirilmesini istemişti

(King, 2017: 291). Muktedir'in davetli olduğu başka bir eğlencede misk, amber, kâfur, safran ve nidd kullanılmıştı (King, 2017: 292). Mütevekkil'in oğlu Mu'tezz için yapılan eğlencede ise altından tezgâhlar, amberden imal edilmiş ağaç kavunu görünömlü heykeller bulunmaktaydı (King, 2017: 291). Gazneli Sultan Mahmut'un önderliğinde kurulan mecliste misk, amber, kâfur ve aloe bulunuyordu (King, 2017: 292).

Halife Me'mûn ve Vezîri Hasan bin Sehl'in kızı Bûrân (Hatice) ile düğünü oldukça ihtişamlı gerçekleştirmiş, nikâh sırasında altın tepside bin adet parlak inci, safir ve inci ile süslenmiş hasır çiftlerin üzerine saçılmış, her birinde bir kölenin veya arazi tapusunun ismi yazılı kavundan büyük misk keseleri ve amber yüksek mevkîden kişilerin üzerine saçılmıştı. Düğün sırasında da iki yüz amber mumu yakılmıştı. Kutlamalar on yedi gün sürmüş ve kalabalığa altın ve gümüş paralar, gri amber ve misk toprakları saçılmıştı¹²⁸ (İbn Khallikan, 1843: 268; İbn al-Sa'i, 2015: 39-41; İbn Haldun, 2007: 396; İbn Kesîr, 2004: 11/99; Hitti, 1960: 85; Zeydân, 2012: 2/785-786; Clot, 2007: 47).

802 yılında Hârun Reşid'in Vezîri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin evinde yapılan düğünde misk ve amber saçılmış, davetlilere de misk saçan birer şişe verilmişti. Adı Münzir b. Mugire olan bir fakir, bu düğünün davet edildiği Bağdat'taki bir mescitte yaşadıklarını şöyle anlatmıştır: “Yüz uşak yanımıza geldi. Ellerinde içinde birer amber parçasının da bulunduğu altın buhurdanlıklar vardı. Etrafı bununla tütüleyip, kokular saçtılar. Yahyâ kadıya yaklaştı ona: Bu amcaoğlumun, kızım Ayşe ile nikâhını kıy dedi. Nikâh merasimi yapıldı. Saçılan misk, amber ve diğer kıymetli şeyleri herkes yerden toplamaya başladı. Bende elime geçeni topladım. Daha sonra uşaklar, ellerinde misk ile beraber bin dinar bulunan birer gümüş tepsi ile bize doğru yaklaştılar...” (İbn Kesîr, 2004: 10/334-336; Zeydân, 2012: 2/736-737).

839 yılında Mu'tasım'ın Türk kumandanı Hasan b. Afşin, Eşnâs et-Türkî'nin kızı Etrece ile evlenmiş, Samarra sarayındaki düğünün masraflarını bizzat Mu'tasım karşılamıştı. Bu düğünde büyük gümüş tas içinde bulunan gâliye ile bütün Samarra halkı sürünmüşlerdi (İbn Kesîr, 2004: 10/488; İbnü'l-Esîr, 1985: 6/444).

¹²⁸ Rivayete göre, bu tarihi düğünde otuz altı bin gemici hizmet etmiş ve düğün esnasında odun kalmayınca, tencerelerin altında odun yerine zeytinyağına batırılmış çuvallar yakılmıştı. Düğün gecesi kız, Me'mûn'un odasına girdiği zaman, Me'mûn gelinin geldiği yola bir altın hasır serdirmiş, büyük incilerle süslenmiş bir zembil getirilerek, içinde bulunan inciler, Hârun Reşid'in zevcesi Zübeyde, kızı Hamdune ve diğer kadınların üzerine serpilmişti. Halife, düğün gecesinin ertesi akşamı gelinin yanına girmek isteyince, gelinin büyük validesi, bir altın tepsi içinde bulunan bin inciye damadın başı üzerine serpmişti (Zeydân, 2012: 2/785-786).

Halife Mütevekkil oğlu Mu'tezz'in, Bergüvaza adlı yerde zafer kazanmasının ardından bir şölen icra etmiş ve komutanlar ve ileri gelenlerin huzurunda amber ve miskten yapılmış bibloları içeren murassa altın çukur tepsilere serilmişti (Zeydân, 2012: 2/786).

Nasırı Hüsrev, amberin haliçin açılış töreninde amberin kullanıldığından bahsetmiştir. Çok ihtişamlı gerçekleştirilen bu törende sultanın önünde yürüyen Deylemlilerin yanı sıra sağında ve solunda, içlerinde amber ve ûd ağacı yakılan buhurdanları taşıyan hizmetçiler gitmekteydi (Nâsır-ı Husrev, 1967: 95).

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Karahan hükümdarının kızı Terken Hatun ile izdivacı için Semerkand tarafına elçi göndermişti. Elçinin hazırlanan çeyiz ile Nişâbûr'a gelişini duyan Melikşah, şehri hazırlamaları için emir vermişti. Hatun'un sınırsız eşya ile dolu çeyizi büyük bir haşmetle şehre girmişti. Mahfenin önünde bir Türk meliki bir de Türk gulâm bulunuyordu ve her biri Türkistan'dan gelen hediyeleri taşıyordu. Heyet geçtikleri her sokakta misk, tütsü, amber ve kâfur saçmışlardı (Mîrhând, 2018: 104-105).

1087 yılında Sultan Melikşah'ın kızı Mâhmelek Hatun ile Halife Muktedî' (1075-1094)'nin düğünü gerçekleşmişti. Mâhmelek Hatun'un çeyizini otuz deveye yükledikten sonra çeyizin üstüne dirhem ve dinar saçmışlardı. Kıymetli taşlar ve elbiseler yüklü çeyizi, her biri altın işlemeli atlar ile taşınmıştı. Mâhmelek Hatun ise, kıymetli taşlarla süslü tahtirevan ile götürülmüştü. Maiyetindekilerin hepsinin elinde kâfurdan mumlar vardı (Ahmed bin Mahmud, 1977: 1/157; Sıbt İbnu'l-Cevzî, 2011: 280-281; Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, 2014: 145-146; İbnü'l-Esîr, 1989: 10/145-146).

Yazıcızâde Ali, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın tahta çıkışı sırasında Oğuz töresince "ulu bir toy" verdiğini, bu toyda çeşitli yemekler yendiğini, çok miktarda kıymız, inek sütü, misk kokulu şerbet içildiğini ve Sultan'ın bu geleneği bütün saltanatı boyunca devam ettirdiğini kaydetmiştir (Koca, 2011: 318). Sultan I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkış töreninde dirhem ve dinarın yanı sıra amber ve misk de saçılmıştır (İbn Bibi, 2014: 48).

1373 yılında Emîr Timur, Özbek Han soyundan Hanzâde olarak meşhur olan Süyün Bek Hanım ile büyük oğlu Cihangir'i evlendirmeye karar vermiş, O, Süyün Bek Hanım'ı Semerkand'a getirmesi için bir heyet yollamıştı. Yusuf Sûfi¹²⁹, beraberinde pek çok hediyeler taşıyan heyeti karşılamıştı. Bu hediyeler altın sikkelerden, yakut, misk ve amberden, kadifelerden, altın ve gümüş sırmalı kumaşlardan, Çin ipeklilerinden, kıymetli

¹²⁹ Cucioğulları; Harezm'in kendilerine ait kısmının yönetimini Kongrat Kabilesi beylerine vermişlerdi. Timur ise buranın Çağatay toprakları olduğunu iddia ederek Kongratlardan Hüseyin Sûfi'den buraları iade etmelerini istedi. Hüseyin'in üzüntüden ölümü üzerine Yusuf Sûfi geçmiş ancak o da Emîr Timur'un 1371-1379 yılları arasında buraya çeşitli seferlerinden kurtulamamıştır bkz (Aka, 2000: 7).

kumaşlardan oluşuyordu. Hânzade ile Cihangirin nikâh merasimi sırasında altın, cevher, misk, amber saçılmıştı (Nizamüddin Şâmî, 1987: 82; Cherefeddin Ali Yezd, 1723: 159; Howorth, 1880: 234; Aka, 2000: 7; Alan, 2016: 33; Guignes, 2018: 202).

4.2.5. Hazinelerde Misk, Amber ve Kâfur

Bu konuya şu bilgiyi hatırlatarak başlamak uygun olacaktır. Bu dönemde daha çok petrol adıyla bilinen petrol, madenler arasında önemli bir yere sahipti. Abbâsîler döneminde petrol kuyularını koruma altına almak ve denetim işlerini yapmak için görevli memur tâyin edilmekteydi. Bu dönemde yaşayan Abdussamed el-Mu'azzil adında bir kişi petrol kuyularına sorumlu bir yetkili olarak atanan ve bundan dolayı da büyüklük gösteren arkadaşına yazdığı bir şiirinde şöyle demiştir: “Ömrüme yemin olsun ki; kibir gösterdin. Sanki Fadl b. Mervan için ‘Ukbera valisi olmuşsun. Kibri bırak ve tevazu içinde kal! Zira petrol müdürünün değişmesi çok çirkin bir olaydır. Petrol kuyularını korumak hususunda kibir gösterdin. Kim bilir misk ve amber kuyuları üzerine tâyin edilseydin nasıl olurdu?”. Görüldüğü üzere misk ve amber, petrol gibi memur tâyin edilecek kadar önemli bir madenden daha kıymetli olmalıdır ki şiirde misk ve amber kuyuları’na tayîn edilseydin ne olurdu denerek sitem edilmiştir (Bakır, 1997: 550).

Bu dönemde güzel kokular da çok önemli bir yere sahipti. Abbâsî Halifelerinden el-Mütevekkil güzel kokular için yıllık, yüz bin dinar bütçe ayırmıştır (Çiçek, 2018: 149). Halife Kâhir-Billâh, halife olduğunda Muktedir’in annesinin sahip olduğu mücevherleri ve değerli eşyaları müsadere etmişti. Bu değerli eşyalar arasında misk, amber, kâfur gibi çok sayıda parfüm bu sandıkları da vardı. Bunların değeri yaklaşık otuz bin dirhemdi (İbn Miskawaihi, 1921: 275).

Endülüs Emevî hükümdarlarından İbn Abbâd Mutemîd’in¹³⁰, İtimad¹³¹ adlı eşi, çamurlar içinde paçaları sıvalı şekilde süt satan kadınları görüp, bu kadınlar gibi yapmak istediğini söylediğinde, Mutemîd; eşinin arzusunu yerine getirmek için sarayında amber, misk, kâfur ve gül suyundan bir çamur yaptırarak, ipekten tulum ve ipler ördürmüştü (al Makkari, 1843: 299; Zeydân, 2012: 727; Bakır, 2000: 126). Fâtimî Devleti’nin güçlü vezîrllerinden Ebü'l-Kâsım Şâhinşâh’ın ölümünden sonra mallarına el konulduğunda

¹³⁰ Mutemîd İbn Abbad, Abbâdîlerin son hükümdarıdır (1069-1091). Abbâdîler, İşbiliye (Sevilla) merkez olmak üzere Güneybatı Endülüs’te hüküm sürmüş bir Arap hânedarıdır (1023-1091). Bkz. (Yıldız, 1988: 15-16).

¹³¹ Mutemîd İbn Abbad’ın eşidir. Rümeyk b. Haccac tarafından satın alındığı için Rümeykiyye olarak tanınmıştır (Rızâeddîn b. Fahreddîn, 2020: 201).

ganimetleri arasında misk gibi esanslar da bulunuyordu (İbn Kesîr, 2004: 12/355-356; İbn Khallikan, 1843: 160, 614).

Selçuklu Vezîri Amîdülmülk Kündürî, Büveyhî Hükümdarı Adudu'd-devle Ebû Fucâ Fenahüsrev (ö.1012) tarafından inşa edilen Adudî Hastânesi'ne gidip denetleme yaptığında buraya ilaç yapımında kullanılan demirhindi, zencefil, ûd ağacı gibi kökler ve bitkilerin yanı sıra misk ve amber de sağlamıştı (Sıbt İbnu'l-Cevzî, 2011: 39; Özdal, 2017: 126).

Sultan Muhammed Tapar (1105-1118) öldüğü zaman hazinesinde yirmi milyon dinar ve altın para, gümüş aletler, elbiseler, mücevherler bulunuyordu. Her zaman bu miktar eksilmezdi. Oğlu Sultan Mahmûd (1118-1131), bir gün hazinedar Sâbur Hadim'den gâliye istemiş, Hadim ancak otuz miskal tedarik edebilmişti. Sultan Mahmûd, hazînedârına Sultan Muhammed Tapar'ın hazinesinde ne kadar misk vardı diye sorduğunda: Isfahân hâzinesinde altın ve gümüş kaplar içinde yüz seksen rıtl misk vardı cevabını almıştı (Ahmed bin Mahmud, 1977: 2/55; el-Hüseynî, 1999: 69; al-Bundârî, 1999: 147).

Kaşânî, Sultan Olcaytu'nun inşa ettirdiği Sultâniye şehrini tasvir ederken birçok zenginlik ve güzelliklerin yanında kırmızı renkli misk kupalarının çokluğundan bahsetmiştir (Örs, 1992: 87).

Gazneli Sultan Mahmud, Hindistan Seferi sırasında şehirleri fetheden birlikleri, Nersi şehrindeki aktar ve mücevher çarşılarını yağmalamışlardı. Bu yağmada elde ettikleri zenginlikler içerisinde pek çok miktarda misk de vardı (İbn Kesîr, 2004: 12/106-108). Sultan Gazneli Mahmud'un oturduğu sofrası tasvir edilirken misk, amber ve kâfurun da bulunduğu kaydedilmiştir (al-Utbi, 1858: 374). Gazneli Mesud, döneminde bu zenginlik mirası aynen devam ettirilmişti. el-Ömerî'de Sultan Mesud'un sofrasında altın tabaklarda sunulan misk, amber ve kâfur bulunduğu; salonun arkasında misk, amber ve kâfur öğütülen bir altın değirmenden, salonun yan tarafında çeşitli mücevher ve amberle süslü havuzların varlığından bahsetmiştir (el-Ömerî, 2014: 173).

V. BÖLÜM

5. DİNİ DEĞER OLARAK MİSK, AMBER VE KÂFUR

Kûr'ân'da Allah “Yere gelince, onu mahlûkât için alçalttı. (Yaşamaya elverişli bir şekilde döşedi). O yeryüzünü canlıların altına serdi. Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları vardır. Yapraklı hubûbât ve hoş kokulu bitkiler (vardır). (Ey insanlar ve cinler) O hâlde rabbinizin ni'metlerinden hangisini yalanlarsınız.” denilmiştir (Kûr'ân, 55:10-13)”. Ayrıca “Fakat (ölen o kimse) (Allah'a) yakın kılınanlardan (sâbikûndan) ise, artık (ona) bir rahatlık, güzel kokulu bir rızık ve Naîm Cenneti vardır.” (Kûr'ân, 56: 88-89) denilerek cennette güzel kokuların varlığı ile inananlar müjdelendirilmiştir. Başka bir sûrede güzel amel işleyenler için “Onlara (Cennete mahsus, sarhoş etmeyen) mühürlü hâlis bir şarabdan içirilir. Ki onun sonu misktir (içildikten sonra misk kokusu gelir). İşte, (nefis şeyleri zevk edip) yarışarak (rağbet gösterenler) o hâlde ancak bunda yarışsınlar” (Kûr'ân, 83: 25-26)¹³² “ Muhakkak ki biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık! Şüphesiz ki ebrâr (samîmâne ibâdet eden içi dışı bir olan kişiler) katkısı kâfur olan (Cennet şarabı dolu) bir kadehten içerler (Kûr'ân, 76: 4-5) denilerek güzel koku ve mamullerin cennette insana sunulacağına dair bilgiler verilmiştir.

Koku; bütün semavî dinlerin önem verdiği, kutsal kitaplarda bahsi geçen ve kullanılması teşvik edilen üründür. Koku kullanımını eski peygamberlerin zamanında da önerilmiştir ki Abû'l-Farac'ın eserinde Nuh Peygamber'in insanların güzel kokulardan adaklar sunmalarını emrettiği yazılıdır (Abû'l-Farac, 1999: 1/72). Öte yandan Hz. Süleyman'ın misk, amber, kâfur, sandal, ûd ve diğer koku türlerini, mücevherleri kullanan ilk kişi olduğu söylenmiştir (Eker, 2010: 235-236). Eski ve Yeni Ahid'de sarı sabır, ûd ağacı, balsam (pelesenk), günlük, kasnı zamkı, Hint Sümbülü, ezfâr ve safran gibi koku malzemelerinden söz edilmiş ve bunların getirildiği yerler hakkında bilgi verilmiştir. Kokular başa, vücuda, ve elbiseye sürüldüğü gibi zifaf için hazırlanmış yatağa da serpilirdi.

¹³² İbn Haldun bu konuyu şöyle yorumlamıştır. “Kaplari ve fincanlari kapatmaya yarayan kapağa da hatm denir. Bu gibi yerlerde kelimenin “hitâm” şeklindeki telaffuzu kullanılır. “Onun hitâmı misktir” âyetinde kelime bu manada kullanılmıştır. Âyetteki hitâm (mühür) tıkaç anlamına gelir. Cennetteki şarabın kapağı, (normalde zamk olur) daha hoş kokan ve daha lezzetli olan misktendir, denilmek suretiyle Cennetteki şarabın vasıfları son derece güzel bir şekilde tasvir edilmiştir” (İbn Haldun, 2007: 1/518).

Bu konu ile ilgili olarak Tevrat'ta bulunan: “Döşëğime Mısır ipliğinden dokunmuş renkli örtüler serdim. Yatağıma mür, ûd ve tarçın serptim” örneğini verebiliriz (Süleyman'ın Meselleri, 7: 17); Bozkurt, 2002: 150). Bunun dışında Eski Ahit'te güzel koku kullanımına dair pek örnekler bulunmaktadır. Bunların birinde “Güzel koku ve buhur canı ferahlatır, Dostun verdiği öğüt insana tatlı gelir” denilmiştir (Süleyman'ın Meselleri, 27: 9). Mısır'dan Çıkış bölümünde Hârun Peygamber'e kandillerin bakımını yaparken güzel kokulu buhur yakması söylenmiştir (Çık, 37: 25-28). Hz Musa'ya Mısır'dan Çıkış bölümünde Mesh Yağı şöyle tarif edilmiştir: “Şu nadide baharatı al: beş yüz şekel sıvı mür, yarısı kadar, yani iki yüz elli şekel güzel kokulu tarçın ve kamış, beş yüz kutsal yerin şekeli hıyarşembe, bir hin de zeytinyağı. Bunlardan ıtriyatçı ustalığıyla güzel kokulu kutsal bir mesh yağı yap. Ona kutsal mesh yağı denecek (Çık.38: 8) Eski Ahit'in Krallar bölümünde, Sebe melikesinin Hz. Süleyman'ı ziyareti sırasında ona çeşitli hediyeler sunduğu, bahsi geçen hediyeler arasında altın ve değerli taşların yanı sıra çok çeşitli baharatların olduğu yazılıdır (Krallar, 10: 2 ve 10: 10; Bozkurt, 2002: 150).

Hz. Muhammed'in güzel kokulara ve bunlar içinde de en çok miske düşkün olması nedeniyle İslâm, güzel kokuların kullanımını sünnet olarak kabul etmiştir. Bu dönem insanları özellikle misk, amber ve kâfur gibi kokulara çok düşkün idiler. Koku kullanımı konusunda örnek olarak Hz. Muhammed'i göstermekte sakınca yoktur. O şöyle demiştir: “Misk kokuların en güzeli ve en iyisidir”. Hasan b. Sehl'in: “En iyi reyhanlar, en iyi kokularla güçlendirilir; nergis gül ile, gül misk ile, menekşe amber ile, reyhan kâfur ile ve nesrin ise ûd ile karıştırılmalıdır” şeklinde tavsiyeleri olmuştur (el-Cevziyye, 2013: 375; el-Jozeyah, 2003: 612; Bakır, 2000: 123; Bakır, 2015: 43; Tuzcu, 2015: 176). Buhârî ve Müslim'de yazılı iki ayrı hadise göre cennetin¹³³ kubbeleri incidendir. Toprağı ise misk gibi kokan, saf buğday unu gibi beyaz bir maddededir. Başka bir Hadîs-i Şerif'de Peygamber: Cennet'te Kevser adında bir nehrin kendisine verileceğini, bu nehrin iki kenarında inciden yapılmış kubbelerin bulunacağını, akan suyunun da halis misk gibi kokusu olacağını söylemiştir (Topaloğlu, 1993: 379-380; Köksal, 2011: 509). Sa'd oğlu Sehl tarafından

¹³³ İslâm inancında sekiz cennet veya cennetin sekiz katı olduğu bildirilmektedir. Birinci cennetin ismi Darül Celal'dir ki, beyaz incidendir. İkincisinin adı Darüs-Selamdır ki kırmızı yakuttandır. Üçüncüsünü ismi, Cennet-ül Me'vadır ki yeşil Zeberceddendir. Dördüncüsünün adı, Cennet-ün- Naîm'dir ki beyaz gümüştedir. Altıncısının adı Cennet-ül-Firdevs'tir ki kırmızı altındandır. Yedincisinin adı Cennet-ül-Karar'dır sarı misktedir. Sekizincinin adı Adn Cenneti'dir ki en güzel Lü'lu'dendir. (Sharif & Gerhard, 1832: 149). Adn Cenneti'nin, arşın altında, diğer cennetlerin ortasında bulunduğu, burada peygamberler, şehidler, siddıklar ve âlimler için kurulmuş bir şehir veya saray olduğu, burada altından yapılmış, inci ve yakutlarla süslenmiş, yiyecekler ve hürilerle donatılmış sarayların bulunduğu, içinde pınarlarının aktığı ve misk kokulu rüzgârların estiği, çeşitli nimetlerle dolu olduğu söylenmiştir (Yavuz, 1988: 390).

nakledilen bir hadiste ise şu bilgiye yer verilir: “Cennet’te bu hayvanlarınızın meraları gibi, misk keçilerinin meraları bulunmaktadır” (Bakır, 2015: 43). Osmanlı âlimlerinin aktardığı bilgiye göre “hûrilerin bedeninin alt kısmı miskten, ortası amberden, üst kısmı kâfurdan yahut somutlaşmış nurdan yaratılmıştır” (Ahmet Eflâkî, 1973: 365; Topaloğlu, 1998: 389). Peygamber efendimiz cennette tepelerin ve denizlerin miskden olacağını söylemiştir (el-Cevziyye, 2013:375; el-Jozeyah, 2003:440).

Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle söylemiştir: “Bana, (dünyanızdan) koku ve kadın sevdirdi. Gözümün nuru ise namazda kılındı” (Tuzcu, 2015: 175). Bir başka hadiste: “Erkeğin sürünme maddesi, koku yayar ama rengi olmaz. Kadının sürünme maddesi ise rengi olur, kokusu olmaz” şeklinde buyrulmuştur. Buradan kadın ve erkeklerin farklı türden koku maddesi süründüğünü anlamak mümkündür. Zira kadının haremi dışında koku sürünmesi uygun görülmemiştir (Tuzcu, 2015: 177).

Bunun dışında, Hz. Muhammed’in saçına güzel kokması için misk sürdüğü bilinmektedir (Keskin, 2014: 141). O, üç şeyin; minder yağ ve kokunun reddedilmemesi gerektiğini söylemiş; “Kime güzel koku ikram edilirse onu reddetmesin. Çünkü o güzel koku verir ve taşınması da kolaydır” ve “Sizden birine reyhan sunulduğu takdirde onu reddetmesin, zira o cennetten çıkmadır” şeklinde hadîslerde güzel koku kullanımını teşvik etmiştir (Tuzcu, 2015: 177).

Hz. Peygamber, şehidin ve Allah yolunda yaralanan kimsenin kan rengini safrana; kokusunu ise miske benzetmiştir. Aynı zamanda cennete giren müminlerin terinden misk kokusunun geldiğine dair hadîsler bulunmaktadır Ayrıca oruçlunun ağız kokusu, miske benzetilmiştir (Çiçek, 2018: 151). Şehit; savaşta giydiği giysilere sarılarak, cesedi ve yıkanmadan gömülür. Hz. Muhammed Uhud’da şehit düşenler için “Onları kanlarıyla defnedin, şüphesiz Allah yolunda meydana gelen hiçbir yara yoktur ki, kıyamet günü geldiğinde rengi kan rengi, kokusu ise misk kokusu olmasın” demiş ve onları yüceltmıştır (Mawerdî, 1915: 106; Ibn Khallikan, 1843: 2/69). Bundan hariç “oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir” denilmiştir (Sharif & Gerhard, 1832: 56; el-Buhârî, 2013: 5943).

“Kûr’ân’ı öğrenin, onu okuyun ve okutun.” buyuran Peygamber Efendimiz, Kûr’ân’ı öğrenen, okuyan ve gereğini yapan kimseyi her tarafa koku yayan misk dolu bir kaba benzetirken, Kûr’ân’ı öğrenen fakat çevresine yaymayan kimseyi kapağı kapalı, koku yaymayan bir misk kabına benzetmiştir (Erdem, Şahin, Demir, 2018: 127). Ebû Mûsâ el-Eş’arî ‘den nakledildiğine göre, Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “İyi arkadaşla kötü

arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!” (Erdem, vd, 2018: 150).

Hz. Ömer, kâfur ile birlikte aloe ağacını kuruttuğunu ve bunu Peygamberin de yaptığını söylemiştir (el-Jozeyah, 2003: 442). Hz. Ömer’in: “Şayet tüccar olsaydım, kokudan başka bir şey satmazdım, ondan kâr elde etmesem de kokusundan yararlanırdım” dediği bilinmektedir (Bakır, 2000: 123). Ancak ona bir defasında beyt-ül maldan misk getirerek koklatmak istediklerinde, kokunun iade edilmesine kadar burnunu tıkamişti. Niçin böyle yaptığını sorduklarında da “Miskten tabii ki, çünkü onun kokusu ile yararlanılır” demişti (İbn Kesîr, 2004: 9/345-356; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 56).

SONUÇ

Orta Çağ kaynaklarında sıkça zikredilen misk, amber ve kâfurun bu çalışmada üretimi, ticareti ve kullanım alanları çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu kokuların, modern anlamda bir parfümeri ürünü olmanın ötesinde önemli bir ticaret ürünü, tıpta bir ecza malzemesi, yemek ve tatlılarda doğal bir kıvam ve aroma verici olarak kullanıldıkları bu araştırmayla birlikte ortaya konulmuştur. Ayrıca bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri de üretildikleri coğrafyalardan getirilip, Orta Çağ şehirlerinin önemli çarşı ve pazarlarında satılan bu ürünlerin kalitelerinin de farklı farklı olmasıdır. Buna göre en pahalı ve kaliteli miskin sırasıyla Tibet, Çin ve Hint bölgelerinden getirilenler olduğu anlaşılmaktadır. En kaliteli amber, Yemen'den, en kaliteli kâfur ise Hindistan'dan getirilmekteydi.

Güzel kokuların en meşhuru olan misk; erkek ceylanın göbeğinde bulunan kesede bulunurdu. Bunun dışında Misk Kedisi ve Misk Faresi'nden de misk elde edilirdi. Amber ise misk hayvanlarından elde edilen miskden sonra en kaliteli hayvansal kokuydu. Miske göre yağlı bir yapısı bulunurdu. Üretimi; karaya vuran İspermeçet Balinası'nın karnından kesilip alınarak veya sahillerde toplanmak suretiyle gerçekleşirdi. Kâfur kokusu diğer iki koku türünden farklı olarak bitkisel kaynaklı bir kokudur. Defnegiller ailesinden hafif lifli bir ağaçtan elde edilirdi.

Misk açısından ele alındığında kalitesi elde edildiği yöntemlerle değişiyordu. Mesela Behmen, kendeshe ve misk otuyla beslenen geyiklerin salgıladığı misklerin en kaliteli olduğu bilinmektedir. Ayrıca miskin taşınma şartları ve saklanma koşulları da bu kaliteyi etkiliyordu. Misk hayvanlarının yaşam koşulları, bu hayvanlardan elde edilen miski, miskin kalitesi de yapılan parfümlerin kalitesini belirliyordu. Amber ise, balığın karnından elde edilmesi dışında tamamen şans eseri olarak sahillerde toplanırdı. Kâfur ağaçları sık ormanlıkta bulunurdu. Öte yandan bu ağaç yaz boyu yılanlarla dolu olurdu. Bunun dışında sadece olgun ağaçlardan elde edilirdi. Yukarıda sayılan bu kokuların elde edilmesindeki zorluklar, onların değerini arttıran birkaç etmenden bazılarıdır. Bu zorluklardan dolayıdır ki bu ürünler, sahtesi yapılmak yoluyla da elde edilirdi. Ancak kokulara ilave edilen yabancı maddeler, onların değerini düşürmekteydi. Orta Çağ'da hisbe teşkilatında çalışan ve bu alanda eser veren Şeyzeri ve Uhuvve, kokulara yapılan hileleri tespit ederek bunları kaydetmişlerdir.

Bu teze konu olan bu koku türleri Orta Çağ'da imal edilen neredeyse her parfüm türevinin içinde bulunurdu. Pahalı ve ağır esanslı parfümler, Mekke, Medine, Bağdat, Tebriz

gibi çarşılarında boy gösterirdi. Misk, amber ve kâfur gibi çeşitli ıtırılı kokularla elde edilen parfümlerin başında gelen gâliyeler, çok pahalı olup özellikle zenginlerce tercih edilirdi. Bunun yanında az masraflı yani ucuz olan türleri de bulunmaktaydı. Bu dönemde macun kıvamındaki parfümlerin yanı sıra çiçeklerden ve çeşitli bitki ve meyvelerden elde edilen kokulu sular, kokulu yağlar ve tütsüler kullanılmaktaydı. Bunların yanı sıra masaj yaparken kullanılan kokular ve duvarlara sürmek için üretilen kokular da mevcuttu. Gâliyeler, siyah rengi ve boyayıcı özelliğinden dolayı kadınların saçlarına ve kaşlarına tercih ettikleri bir karışımdı.

Bu dönemde misk, amber ve kâfur pek çok kullanım alanı bulmuştur. Bunlardan birisi de tedavi yöntemleridir. Bu kokular kalp, beyin, göz gibi birincil önem taşıyan organların tedavisinde bazen de insanlara cesaret verme veya afrodisyak gibi çeşitli amaçlarda kullanılmışlardır. Kokular bu dönem boyunca düğünlerde ve özel günlerde hediyeleşme aracı olmuştur.

Misk kokular içinde Müslümanlar tarafından daha fazla önem görmesinin nedeni, Kûr'ân'da belirtilen hitamı misk olan bir içkinin inançlı insanlara müjdelendirilmiş olmasındandır. “Onlara (Cennete mahsus, sarhoş etmeyen) mühürlü hâlis bir şarabdan içirilir. Ki onun sonu misktir (içildikten sonra misk kokusu gelir). İşte, (nefis şeyleri zevk edip) yarışarak (rağbet gösterenler) o hâlde ancak bunda yarışsınlar” (Kûr'ân, 83: 25-26) denilmiştir. Öte yandan Hz. Muhammed'in miski sıklıkla kullanması, Müslümanlar tarafından sünnet kabul görerek İslâm dünyası tarafından sıklıkla tercih edilmiştir.

KAYNAKÇA

ad Damîrî's Hayât al-Hayawân (a Zoological Lexicon). (1908). (Vol.II, Part I). A. Jayakar (transl.). London: Lucac&Co.

Ahmed bin Mahmud. (1977). *Selçuk-Nâme*. (Cilt I, II). Erdoğan Merçil (çev.). İstanbul: Tercüman.

Ahmed Ibn Arabshah. (1936). *Tamerlane or Timur The Great Amir*. J. H. Sanders (transl.). London: Luzac&Co.

Ahmet Eflâkî. (1973). *Âriflerin Menkıbeleri (Manakib al Ârifin)*. (C. II.). Tahsin Yazıcı (çev.). İstanbul: Hürriyet.

al Badaoni, Abdul Qadir İbn-i- Muluk Shah. (1973). *A History of India Muntakhabu-t-Tawarikh*. George Ranking (transl.). Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli.

el Belâzurî, Ahmed b. Yahya. (2013). *Fütûhul-Büldân Ülkelerin Fetihleri*. Mustafa Fayda (çev.). İstanbul: Siyer.

al-Balâdhuri. (1916). *The Origins of the Islamic State Kitâb Futûh al-Buldân of al Imam abu-l 'Abbâs Ahmad ibn-Jabir al-Balâdhuri*. Philip Khûri Hitti (transl.). New York: The Faculty of Political Science of Columbia University.

al Bundârî. (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. Kıvameddin Burslan (çev.). Ankara: TTK.

al Makkari, Ahmad Ibn Muhammad. (1843). *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*. (Vol. II). (Transl. Pascual de Gayangos). London: Allen&Co.

al Nuwayri, Shihab al-Din. (2016). *The Ultimate Ambition in the Arts of Erudition: A Compendium of Knowledge from the Classical Islamic World*. Elias Muhanna (transl.). New York: Penguin Classics.

al Qazwini, Zakariya Ibn-Muhammad. (1868). *Zakariya Ben Muhammed Ben Mahmûd El-Kazwîni's Kosmographie: Die Wunder der Schöpfung* (Electronic Edition: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, 2010). H. Ethé (transl.). Leipzig: Fues Verlag.

al Ukhwwa, Diya'al-din Muhammad Ibn Muhammad al Qurashi al-Shafhi. (1938). *The Ma'alim al-Qurba fi Ahkam al-Hisba*. Reuben Levy (transl.). London: Cambridge University Press and Luzac&Co.

al Utbi. (1858). *The Kitab-ı-Yamini: Historical Memoirs of the Amir Sabaktagin, and the Sultan Mahmud of Ghazna, Early Conquerors of Hindustan, and Founders of the Ghaznavide Dynasty*. James Reynolds (transl.). London: Allen&Co.

al Ya'qubi, Abu al-'Abbas. (2018). *The Works of Ibn Wadih al-Ya'qubi*. M.S. Gordon, C. F. Robinson, E. K. Rowson and M. Fishbein (eds). Leiden&Boston: Brill.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî. (1990). *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*. Mürsel Öztürk (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Babür. (2000). *Baburnâme: Babur'un Hâtıratı*. Reşit Rahmeti Arat (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bedrosian, R. (1991). *The Georgian Chronicle*. New York: E-Kitap.
- Benjamin of Tudela. (1840). *The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela* (Vols. I). A. Asher (çev.). London&Berlin: A. Asher&Co.
- Binbir Gece Masalları*. (1992). Alim Şerif Onaran (çev.). İstanbul: Afa.
- Büzürg bin Şehriyâr. (2009). *Harikalar Diyarı Hind*. Can Ceylan (çev.). İstanbul: İnkılab Yay.
- Cherefeddin Ali Yezd. (1723). *The History of Timur Bec* (Vols I-II). John Darby (transl.). London: Bartholomew-Close.
- Clavijo, Ruy Gonzales. (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur*. Ömer Rıza Doğrul (çev.). İstanbul: Ses.
- Clavijo, Ruy Gonzales. (1928). *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*. Guy Le Strange (çev.). London: George Routledge and Sons Ltd.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1969). *Nesayih'ül- Vüzera v'el- Ümerâ veya Kîtab-ı Güldeste Nizam-ı Devlete Müteallik Risale: Devlet Adamına Öğütler- Osmanlılarda Devlet Düzeni*. (Çev. Hüseyin Ragıp Uğural). Ankara: TODAİE.
- Devletşah. (1977). *Devletşah Tezkiresi* (Cilt I-IV). Necati Lugal (çev.). İstanbul: Tercüman Yay.
- Ebu'r Reyhan el Beyrunî. (2011). *Kitabü's-Saydana Fî't-Tıb*. Esin Kâhya (çev.). Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı.
- al-Biruni. (1973). *Al-Biruni's Book on Pharmacy and Materia Medica*. Said, Hakim Mohammed (transl.). Karachi: Hamdard National Foundation
- Bîrûnî, Ebû Reyhan. (2011). *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*. Ahsen Batur (çev.). İstanbul: Selenge.
- El-Cevziyye, İbn Kayyim. (2013). *Tıbbu'n-Nebevi: Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den Sağlık ve Tıp*. Abdülvehhab Öztürk (çev.). İstanbul: Kahraman.
- Ibn Qay'em el-Jozeyah. (2003). *The Prophetic Medicine*. Abd el-Qader (transl.). Egypt: Dar al-Ghadd al Gadeed & al Mansoura.
- el Gırnâtî, Ebû Hâmid Muhammed. (2018) *Gırnâtî Seyahatnamesi: Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A' Câb*. Fatih Sabuncu (çev.). İstanbul: Yeditepe.
- el Hüseyinî, Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâşır İbn Ali. (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*. Necati Lugal (çev.). Ankara: TTK.
- el Kalkaşendî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (1331). *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ* (Cilt 2). Muhammed Abdürresûl İbrâhim (çev.). Kahire: Matbaa-i Âmire.

el Ömerî, Şihabeddin b. Fazlullah. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l Ebsâr*. Ahsen Batur (çev.). İstanbul: Selenge.

el Şeyzeri, Abdurrahman b. Nasır b. Abdullah. (1993). *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*. Abdullah Tunca (çev.). İstanbul: Marifet.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil (2013). *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi* (Cilt 13). (Çev. Mehmed Sofuoğlu). İstanbul: Ötügen.

en Nedim, Muhammed b. İshâk. (2017). *el-Fihrist*. Mehmet Yolcu (çev.). İstanbul: Çıra.

Evliya Çelebi. (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul* (Cilt 1.2). Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.). İstanbul: Yapı Kredi.

Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus). (1999). *Abû'l Farac Tarihi*. Ö. Rıza Doğrul (çev.). Ankara: TTK.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar). (2003) Hrand D. Andreasyan (çev.). Ankara: TTK.

Halife b. Hayyât. (2001). *Tarihu Halife b. Hayyât*. Abdülhalik Bakır (çev.). Ankara: Bizim Büro.

Hamd Allah Mustawfi of Qazwin. (1919). *Nuzhat al-Qulub*. (Guy le Strange (transl.). Leyden: E.J. Brill.

Hsüan-Tsang. (1884). *Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World Hsüan-Tsang translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D. 629)*. (Vol II). Samuel Beal (transl.). London: Trübner&Co.

Hudûdü'l-Âlem: Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib. (2008). Abdullah Duman ve Murat Ağarı (çev.). İstanbul: Kitabevi.

Hudud al-'Alam: The Regions of the World: a Persian Geography, 372 A.H.-982. A.D. (1937). V. V. Barthold (transl.). London: Luzac & Co.

Ibn 'Abd Rabbih. (2006). *Al-'Iqd al-Farid: The Unique Necklace* (Vol I). Issa J. Boullata (transl.). Lebanon: Garnet.

Ibn al-Sa'i. (2015). *Consorts of the Caliphs: Women and the Court of Baghdad*. Shawkat Toorawa (ed.). London: NYU Press.

Ibn al-Zubayr, Ahmad ibn al Rashid. (1996). *Book of Gifts and Rarities: "Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf"*. Ghadah Hijjawi Qaddumi (transl.). Cambridge: Harvard University Press.

Ibn Khallikan. (1843). *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*. (Vol I). W. Mac Guckin de Slane (transl.). London: Allen&Co.

Idrisi. (1836). *La Géographie d'Edrisi: Kitab Nuzhat al-Mushtaq fî İktirâq al-afaq (Recueil Voyages et de Mémoires Publié par la Société de Géographie)*. (Vol I). Paris: Imprimerie Royale.

Idrisi. (1840). *La Géographie d'Edrisi: Kitab Nuzhat al-Mushtaq fi İktiraq al-afaq (Recueil Voyages et de Mémoires Publié par la Société de Géographie)*. (Vol II). Paris: Imprimerie Royale.

İbn Batûtâ, Ebû Abdullah Muhammed (2004). *İbn Batûtâ Seyahatnamesi*. (Cilt I). A. Sait Aykut (çev.). İstanbul: Yapı Kredi.

İbn Bibi. (2014). *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*. Mürsel Öztürk (çev.). Ankara: TTK.

İbn Haldun. (2007). *Mukaddime*. (Cilt I). Süleyman Uludağ (haz.). İstanbul: Dergah.

İbn Havkal. (2014). *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. İstanbul: Yeditepe.

Ebn Haukal. (1800). *The Oriental Geography of Ebn Haukal*. William Sir Ouseley (transl.). London: Wilson&Co.

İbn Hurdazbih. (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Murat Ağarı (çev.). İstanbul: Kitabevi.

İbn Kesîr. (2004). *El Bidâye ve'n Nihâye Büyük İslâm Tarihi*. (Cilt 11-13). Mehmet Keskin (çev.). İstanbul: Çağrı.

İbn Mendeveyh. (1968). *Risâle fi Usûli't-Tîb ve Mürekkebâtî'l İtriyye*. Muhammed Taqi Danişpejûh (neşr.). *Ferheng-i İran Zemin*, (15), 222-253.

İbn Miskawaihi. (1921). *The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate: Original Chronicles of the Fourth Islamic Century: The Concluding Portion of the Experiences of Nations (Vol. I)*. D. S. Margoliouth (transl.). Oxford, London: Basil Blackwell.

İbni Cübeyr. (2008). *Endülüsten Kutsal Topraklara*. İsmail Güler (çev.). İstanbul: Selenge.

İbn-i Sînâ. (2014). *el-Kânûn fi't-Tıbb*. Esin Kâhya (çev.). Ankara: TTK.

İbni Tagrıberdi. (2013). *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. Ahsen Batur (çev.). İstanbul: Selenge.

İbnu'l-Verdî, Sirâcuddîn Ebû Hafs Umer b. Muzaffer. (2008). *Haridetü'l-Acâib ve Feridetü'l-Garaib*. Kahire: Mektebetu's-Sekâfe el-İslâmiyye.

İbnü'l Esîr. (1985). *el Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. (Cilt 2-3, 6-7, 9-11). İstanbul: Bahar Yayınları.

İbnü'l-Cevzi, Abdurrahman. (2014). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485=1038-1092)*. Ali Sevim (çev.). Ankara: TTK.

Kahl, O. (2015). *The Sanskrit, Syriac and Persian Sources in the Comprehensive Book of Rhazes*. Leiden, Baston: Brill.

Kâşânî. (2007). *Arâyisü'l Cevâhir ve Nefâyisü'l Etâyib*. İrec Efşâr (neşr.). Tahran: İntişârât-ı İlmî.

Kaşgarlı Mahmud. (1985). *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi* (Cilt I-III). Besim Atalay (çev.). Ankara: TTK.

Kutsal Kitap (Yeni Çeviri). (2001). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam.

Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâlî. (2004). İstanbul: Hayrat Neşriyat.

Marco Polo. (1903). *The Book of Ser Marco Polo, the Venetian: Concerning the Kingdoms Marvels of the East*. Henri Cordier & Henry Yule (transl.). London: John Murray.

Marco Polo. (1979). *Marko Polo Seyahatnamesi I*. Filiz Dokuman (çev.). İstanbul: Tercüman.

Marvazi, Sharaf al-Zaman Tahir. (1942). *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India*. (V. Minorsky (transl.). London: The Royal Asiatic Society.

Mawerdî. (1915). *Statuts Gouvernementaux*. E. Fagnan (transl.). Alger: Typographie Adolphe Jourdan.

Merçil, E. (1997). "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman fî Tarih'il-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi". *Belgeler*, 18 (22), 1-90.

Mesudî. (2004). *Altın Bozkırlar: Murûc Ez-Zeheb*. Ahsen Batur (çev.). İstanbul: Selenge.

el-Mas'ûdî. (1841). *el-Mas'ûdî's Historical Encyclopaedia Entitled Meadows of Gold and Mines of Gems*. M. Aloys Sprenger (transl.). London: W.H. Allen&Co.

Mevlânâ Celâleddin. (1992). *Divân-ı Kebîr*. (Cilt III). Abdülbâki Gölpınarlı (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşah bin Mahmûd. (2018). *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l Enbiya ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*. Erkan Göksu (çev.). Ankara: TTK.

Mütercim Âsım Efendi. (2013). *el-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye. (Cilt III). Mustafa Koç, (Ed.). M. Koç ve E. Tanrıverdi (çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Nâsır-ı Husrev. (1967). *Sefername*. Abdülvehap Tarzi (çev.). İstanbul: MEB.

Nasrallah, N. (2007). *Annals of the Caliphs' Kitchens: Ibn Sayyar al-Warraq's Tenth-Century Baghdadi Cookbook*. Nawal Nasrallah (transl.). Leiden, Boston: Brill.

Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme Necati Lugal* (çev.). Ankara: TTK.

Nizamü'l-Mülk. (2009). *Siyasetname*. Mehmet Taha Ayar (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür.

Rızâeddîn b. Fahreddîn (2020). *Meşhur Hatunlar*. Ahmet Acarlıoğlu (Sadeleştiren). Kahramanmaraş: Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme*. (2.bs.). Ali Sevim (çev.). Ankara: TTK.

Süleyman el-Tâcir. (2012). *Doğu'nun Kalbine Seyahat*. Ramazan Şeşen (çev.). İstanbul: Yeditepe.

Two Arabic Travel Books: Accounts of China and India and Mission to the Volga. T. Mackintosh-Smith, & J. E. Montgomery (transl.). New York: New York University.

Şemseddin Sami. (2009). *Kâmûs-ı Türkî* (4.bs.). İstanbul: Kapı.

Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt (1991). *Tarih-i Taberî* (Cilt I-III). M. Faruk Görtünca (çev.). İstanbul: Sağlam.

al-Tabari. (1989). *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk)*. (Vol. XXX). C. E. Bosworth (transl.). New York: State University of New York Press.

al-Tabari. (1990a). *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk)* (Vol. XV). R. S. Humphreys (transl.). New York: State University of New York Press.

al-Tabari. (1990b). *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk)* (Vol. XXIII). Martin Hinds (transl.). New York: State University of New York Press.

al-Tabari. (1992a). *The History of al-Tabari: (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk)* (Vol. XII). Yohanan Friedmann (transl.). New York: State University of New York Press.

al-Tabari. (1992b). *The History of al-Tabari: (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk)* (Vol. XXXVI). David Whines (transl.). New York: State University of New York Press.

Tercüme-i Aca'ibü'l-Mahlukat ve Gara'ibü'l-Mevcudat (İnceleme-Metin-Dizin). (2019). G. Kut, B. Sarıkaya (çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia. (2009). *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*. Nuh Arslantaş (çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

Wilhem Von Rubruk. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*. Ergin Ayan (çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları, Kitabevi.

Zachariah of Mitylene. (1899). *The Syriac Chronicle Known as That of Zachariah of Mitylene*. (Transl. F. J. Hamilton, E. W. Brooks). London: Methuen & Co.

Araştırma Eserler

A. Dietrich. (1993). *Misk. EI²* (C 7, 142-143). Leiden-New York: E.J. Brill.

Abdülazîz Dûrî. (1991). *İslâm İktisat Tarihine Giriş*. Sabri Orman (çev.). İstanbul: İnsan.

Ada, M. (2010). *Kudâme Bin Cafer'in "Kitabu'l-Harac" Adlı Eseri (V. ve VI. Bölümler)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van.

Ağarı, M. (2013). Ya'kubî. *DİA* (C 43, 287-288). İstanbul: TDV.

Aka, İ. (2000). *Timur ve Devleti*. (2.bs.). Ankara: TTK.

Akarpınar, R. B. (2002). Denizli İli Çivril İlçesinde Ölüme Bağlı Uygulamalar ve Yas Etme. *Türkbilig*, (3), 1-17.

Aköz, M. (2011). Kandan Misk-i Anber Oluşumu. E. F. Gültekin (düz.), *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi 19-20 Kasım 2011*, (ss. 48-49) içinde. Ankara.

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.

Akyüz, Ç. (2018) Kağızmanlı Hıfzı'nın Bu Dünya Şiirinde Evren Algısı ve İslam Mistisizmi. (Bican Veysel Yıldız (ed.). *Ölümünün 100. Yılında Kağızmanlı Hıfzı Uluslararası Sempozyumu*. (ss. 799-805) içinde. İstanbul: Akademi Ajans Matbaa

Alan, H. (2016). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*. İstanbul: Ötüken.

Albayrak, N. (2000). İsfendiyâr. *DİA* (C 22, 511-512). İstanbul: TDV.

Ali b. Salih el-Muheymid. (2010). Karahanlılar Devleti'nin Gaznelilerle Siyasi İlişkileri (389–536/999–1141). *İstem*, Ali Aksu (çev.). 8 (15), 291-319.

Alper, Ö. M. (1999). İbn Sînâ. *DİA* (C 20, 319-322) İstanbul: TDV.

Ansarı, A. S. Bazmee. (1994). Deybül. *DİA* (C 9, 262). İstanbul: TDV.

Argun, S., ve Eskin, Ü. (2020). Erken Dönem İslâm Diplomasisinde Hediye (H. 7-132/ M. 628-750). *İslami İlimler Dergisi*, 15 (1), 57-94.

Arslan, M., ve Şahin, H. (2016). Unutulan Bir Orman Ürünü Kaynağı: Anadolu Sığıla Ağacı (Liquidambar Orientalis Miller. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 103-117.

Arslan, S. (2014). *el-Gırnâti'nin El-Mu'rib Adlı Eserinin Çevirisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep.

Ateş, N. (2015). *Benjamin'in Seyahatnâmesinin (1165- 1173) Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep.

Avcı, C. (2003). *İslâm-Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik.

Avcı, C. (2004). Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *DİA* (C 29, 353-355). Ankara: TDV.

Ayan, E. (2015). Karahanlı Hânedân Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sihriyeti. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (5), 392-408.

Aydın, A. (2016). *Selçuklu Anadolu'sunda Hediye (1075-1318)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.

Aydoğdu, N. (2018). *Karahanlı ve Gazneli Devletinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi SBE, Erzincan.

Bakır, A. (1997). Ortaçağ İslâm Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi. *Bellekten*, 61 (232), 519-596.

Bakır, A. (2000). *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat Gıda İlaç Üretimi ve Tağşişi*. Ankara: Bizim Büro.

Bakır, A. (2005). Ortaçağ İslam Dünyasında Parfümcülük. Şennur Şentürk (yay. haz.). *Parfüm: Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya, Perfume: Sacred Incense to Fragrant Elixir* (ss. 41-54) içinde. İstanbul: Yapı Kredi.

Balaban, A. (2006). *İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.

Barthold, V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (çev.). Ankara: TTK.

Barthold, V. (2006). *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka (haz.). Ragıp Hulusi Özdem (çev.). Ankara: TTK

Başer, K. H. (2005). Hayvansal Kokular. Şennur Şentürk (yay. haz.). *Parfüm: Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya, Perfume: Sacred Incense to Fragrant Elixir*. (ss.123-125) içinde. İstanbul: Yapı Kredi.

Bayat, A.H. (2002). İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet. *Türkler* (C 3) 449-459). Ankara: Yeni Türkiye.

Baytop, T. ve Bozkurt, N. (2005). Misk. *DİA* (C 30, 181-182). İstanbul: TDV.

Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Bewick, T. (1800). *A General History of Quadrupeds* (4.bs.). London: Newcastle Upon Tyne.

Bilge, M.L. (2013). Aden. *DİA* (C 44, 367-369). İstanbul: TDV.

Bilge, M.L. (2013). Ziyâdîler. *DİA* (C 1, 489-490). İstanbul: TDV.

Bir, A., Kaçar, M., Acar, Ş., (2006). Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8(1), 39-67.

Bozdoğan, E.A. (2021). *Orta Çağ Coğrafyasının Zirvesi Şerif El-İdrîsî*. İstanbul: Yeditepe Akademi.

Bozkurt, N. (2002). Koku. *DİA* (C 26, 150-151). Ankara: TDV.

- C. E. Bosworth. (1997). Al Kalkashandi. *EL²* (Vol 4, 509-511). Leiden: E.J. Brill.
- Carter, H.J. (1848). Notes on the Mahrah Tribe of Southern Arabia, With a Vocabulary of Their Language, to Which Are Appended Additional Observations on the Gara Tribe. *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, (2), 339-364.
- Cilacı, O. (1988). Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind. *DİA* (C 1, 493). İstanbul: TDV.
- Clarke, C. (2012). *Science of Ice Cream*. Cambridge: Royal Society of Chemistry.
- Clot, A. (2007). *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. Nedim Demirtaş (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Curtin, J. (1908). *The Mongols: a History*. Boston: Little, Brown and Company.
- Çetin, A. (1998). *Memlûklüler Döneminde Mısır Anadolu İktisadî Münasebetleri*. (- Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- Çetinkaya, Ü. (2010). Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları. *HÜTAD*, 12 (12), 89-126.
- Çiçek, H. (2018). Celâluddîn es-Suyûtî'nin el-Makâmatu'l-Miskiyye ve el-Makâmatu'l-Verdiyye'de Konuşturduğu Güzel Kokular ve Çiçekler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (40), 147-172.
- Dannenfeldt, K. (1982). Ambergris: The Search for Its Origin. *Isis*, 73 (3), 382-397.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat: Eski ve Yeni Harflerle*. Aydın Sami Güneyçal (yay.haz.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Diktaş, M. Y. (2012). *Misk ü Amberden Parfüme: Türkiye'deki Koku Kültürünün Dönüşümü*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- Doğanay, A. (1971). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Ege Matbaası.
- d'Ohsson, A. C. (2008). *Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz*. Bahadır Apaydın (çev.). İstanbul: Nesnel.
- d'Ohsson (1980). *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*. Zehran Yüksel (çev.). İstanbul: Tercüman.
- Drakard, J. (1989). An Indian Ocean Port: Sources for the Earlier History of Barus. *Archipel*, (37), 53-82.
- Dutt, U. C. (1877). *The Materia Medica of the Hindus*. Calcutta: Thacker Spink.
- Duturaeva, D. (2011). Khitans and Central Asians a Study in Their Bilateral Relations. *The Journal of Central Asian Studies*, 20 (1), 103-109.

Dündar, A.M. (2018). *Türkiye’de Tayvan Çalışmaları- I (Tarih, Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Eker, A.F. (2010). *İbn Rüsteh’in “A’lâki’n-Nefise” Adlı Eseri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van.

Elad, A. (1995). *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Ceremonies, Pilgrimage*. Leiden, Boston, Köln: Brill.

Emini, G. N. (1996). *Selman-ı Saveci ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, SBE.

Erdem, E., Şahin, H., Demir, R.A., (2018). *Hikmetin 40 Kapısı: 40 Hadis 40 Yorum*. Ankara: DİB.

Erdem, S. (1991). Amber. *DİA* (C 3,7-8), Ankara: TDV.

Erdem, S. (1992). Buhur. *DİA* (C 6, 383-384), İstanbul: TDV.

Eren, S. (2015). *Tarihçi Gıyaseddîn Ali Yezdî’nin Saadetnâme’si (Metin Tercümesi ve Değerlendirme)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

Ergür G. (2017, Şubat). Hipokrat ve İbn Sina’da Melankoli. *Lacivert Dergi* (32). (<http://www.lacivertdergi.com/dosya/2017/02/09/Hipokrat-ve-ibn-sinada-melankoli>).

Erinç, S. (1993). Cava. *DİA* (C 7, 170-171). İstanbul: TDV.

Ersan, M. (1999). Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme I. *Ege Üniversitesi TİD*, 14 (1), 65-77.

Ersan, M. (2000). Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme II. *Ege Üniversitesi TİD*, 15 (1), 95-104.

Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Fayda, M. (2010). Taberî, Muhammed b. Cerîr. *DİA* (C 39,319-320). İstanbul: TDV.

Genç, Ö. (2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri. *TOD* (10), 123-150.

Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. Azer Yaran (çev.). Ankara: Onur.

Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi)*. İstanbul: Ötüken.

Göksoy, İ. H. (2009a). Sumatra. *DİA* (C 37, 524-526).

Göksoy, İ. H. (2009b). Sri Lanka. *DİA* (C 37, 425-428).

- Göllü, B. K. (2018). XVII. Yüzyılda Kudüs'te Olmak: Hıfzî'nin Kudüs İzlenimleri. *İsrailiyat*, (2), 132-145.
- Grousset, R. (2001). *Cihan Fâtihi Cengiz Han*. İzzet Tanju (çev.) İstanbul: Ötüken.
- Guignes, J. (2018). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*. Hüseyin Cahit Yalçın (çev.). İstanbul: Ötüken.
- Gülgün, B. (2017). Güzelliğin Tarihçesi ve Kozmetik. *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, (17), 70-73.
- Güllü, H. A. (2007). *İbnü'l-Fakih ve eseri Kitabü'l-Buldan*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van.
- Güngör, H. (2016). Hz. Peygamber (s.a.s) Döneminde Kullanılan Kıyafetler. *Dergiabant*, 4 (8),48-68.
- Gürgan, M. (2013). İslam Öncesi Dönem Uygur Tıp Metinlerinde Bulunan Hayvansal Drog İsimleri. *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (2), 88-94.
- Gürlek, M. (2011). 'Alâ'im-i Cerrâhîn'de Geçen Bitki Adları. *Adıyaman Üniversitesi SBE Dergisi* 7, 123-145.
- Hafız Ibn Katheer. (2012). *The Caliphate of Banu Ummayah*. Houston, Texas: Darussalam.
- Hamza, M. (2008). *Hamdullah Müstevfi ve Eseri "Nüzhet'ül-Kulûb*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Van.
- Haydaroğlu, İ. (2003). Osmanlı Saray Mutfağından Notlar. *Ankara Üniversitesi DTCF TAD*, 22 (34), 1-10.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (2.bs.). Enver Ziya Karal (çev.). Ankara: TTK.
- Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. Acar Sevim (çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Hitti, P. K. (1960). *The Arabs a Short History*. (4.bs.). London: Macmillan&Co Ltd.
- Hizmetli, M. (2016). Abbasilerin Bizans ile Ticari İlişkileri. *Turkish Studies*, 11(16), 41-52.
- Hizmetli, S. (2001). Karmatîler. *DİA* (C 24, 510-514). İstanbul: TDV.
- Howorth, H. H. (1880). *History of the Mongols, From the 9th to the 19th Century: Part II: The so-Called Tartars of Russia and Central Asia*. London: Longmans, Green, and Co.
- İpşirli, M. (2001). Kalkaşendî. *DİA* (C 24, 263-265) İstanbul: TDV.
- İzgi, C. (1994). Demîrî. *DİA* (C 9, 152-153). İstanbul: TDV.

- Kafesoğlu, İ. (1977). Kalkaşandî. *İA* (C 6, 134-139). İstanbul: MEB.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/ 1092-1221)*. Ankara: TTK.
- Kahya, E. (2002). Eski Türklerde Bilim. *Türkler* (C 3, 400-418). Ankara: Yeni Türkiye.
- Kâhya, E. (2009). es Saydene. *DİA* (C 36, 210-211). İstanbul: TDV.
- Kallek, C. (1992). Batman. *DİA* (C 5, 199-200). İstanbul: TDV.
- Kanat, C. (1996). *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir.
- Karakuş, N. (2017). Abbasî Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (32), 463-486.
- Karakuş, N. (2020). *Haçlı Seferlerinde Tıp*. İstanbul: Hiperlink.
- Karaman, R. (2008). Anadolu'da Nevruz Kutlamaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (13), 129-145.
- Kavak, M. (2018). "Ortaçağda Misk". *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (3), 188-229.
- Kaya, M. (2007). Râzî, Ebû Bekir. *DİA*. (C 34,479-485). İstanbul: TDV.
- Kaya, M. C. (2013). Yûhannâ b. Mâseveyh. *DİA* (C 43, 582). İstanbul: TDV.
- Kemp, C. (2012). *Floating Gold: a Natural (and Unnatural) History of Ambergris*. The USA: The University of Chicago Press Ltd.
- Keskin, Y. Z. (2015). Hz. Peygamber (Sas) Döneminde Saç Bakımı. Adnan Demircan (ed.). *Asr-ı Saadet Dünyası (9) Hz. Peygamber (Sas) Döneminde Gündelik Yaşam* (ss. 135-152) içinde. İstanbul: Siyer.
- Kırbıyık, K. (1998). Hayzürân. *DİA* (C 17, 106-107). İstanbul: TDV.
- Kızıldemir, Ö., Öztürk, E., ve Sarıışık, M. (2014). Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (3), 191-210.
- King, A. (2017). *Scent From the Garden of Paradise: Musk and the Medieval Islamic World*. Leiden, Boston: Brill.
- Kitapçı, Z. (2004a). *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet*. Konya: Yedikubbe.
- Kitapçı, Z. (2004b). *Orta Asya'da İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: Yedikubbe.
- Koca, S. (2011). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan.

Kolbaşı, A. (2002). Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi Adlı Eserde, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Hakkında Verilen Bilgilerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Deneme. *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 1 (13), 205-224.

Korobeinikov, D. (2013). The King of the East and the West: the Seljuk Dynastic Concept and Titles in the Muslim and Christian Sources. In A. C. S. Peacock, Sara Nur Yıldız. (eds.). *The Seljuks of Anatolia Court and Society in the Medieval Middle East* (pp.68-90). London: I.B. Tauris.

Köksal, M.A. (2011). *İslâm Tarihi 1-2: Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed (Aleyhisselâm) ve İslâmiyet Mekke Devri*. İstanbul: Işık.

Köprülü, F. (2011). Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti. Tülay Metin (Osmanlıcadan Günümüz Türkçesine Çeviren.). *TİD*, 26(1), 201-233.

Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: MEB.

Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III: Alp Arslan ve Zamanı*. (4.bs.). Ankara: TTK.

Kramers, J. (1934). *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*. Ömer Rıza Doğrul (çev.). İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.

Kurt, H. (2010). Tâhirîler. *DİA* (C 39, 403-404) İstanbul, TDV.

Kurtuluş, R. (1998). Hudûdü'l- 'Âlem. *DİA* (C 18, 304). İstanbul: TDV.

Kutluer, İ. (1999). İbn Mendeveyh. *DİA* (C 20, 182) İstanbul: TDV.

Lamb, H. (2006). *Moğollar'ın Efendisi Cengiz Han*. A. Göke Bozkurt (çev.). İstanbul: İlgî Kültür Sanat.

Lessing, D. F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I*, Günay Karaağaç. (çev.). Ankara: TDK.

Levey, M. (1961). Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances: Studies in the History of Arabic Pharmacology I. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 16 (4), 394-410.

M. Qasim Zaman. (2002). al-Ya'qubi. *EP²* (Vol 11, 257-258). Leiden: Brill.

Macit, E. (2012). *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.

Mandaloğlu, M. (2013). Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açıldan Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 129-150.

Maranki, A., Maranki, E. (2016). *Kozmik Bilim Işığında Şifalı Bitkiler*. İstanbul: Nesil.

Marozzi, J. (2006). *Timurlenk: İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*. Hülya Kocaoluk (çev.). İstanbul: Y.K.Y.

Merçil, E. (1989). *Kirmân Selçukluları*. Ankara: TTK.

Merçil, E. (2000). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. Ankara: TTK.

Merçil, E. (2008). Saffâr, Ya'kub b. Leys. *DİA*. (C 35, 463-464). İstanbul: TDV.

Metz, A. (1936). Orta zaman Türk-İslam Dünyasında Ticaret. Cemal Köprülü (düz.). *Ülkü Halkevleri Mecmuası/Dergisi*, 8 (43), 11-23.

Mez, A. (2014). *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti: İslâm'ın Rönesansı* (3.bs.). Salih Şaban (çev.). İstanbul: İnsan.

N.F. Katanov. (1998). Türk Boyları Arasında. Atilla Bağcı (çev.). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (5), 37-58.

Nuhoğlu, G. (1995). *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

Nuhoğlu, G. (2013). Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Âdetleri. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, (23), 91-113.

Omorov, T. (2008). *Kırgız Secerelerine Göre Türk Boyları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

Onay, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Cemal Kurnaz (yay. haz.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Opçin, E. (2015). *İbn Havkal'ın Sûretü'l-Ard Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep.

Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi I: Kaynaklan ve Açıklamaları ile Destanlar* (5.bs.). Ankara: TTK.

Öntürk, V. (2016). *Târih-i Sistân Adlı Eserin Tercüme ve Tanıtımı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van.

Ördek, Ş. (2018). Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi ile Selmân-ı Sâvecî'nin Aynı Adlı Mesnevisinin Vaka Açısından Mukayesesi. *TİDSAD*, (17), 379-394.

Örs, D. (1992). *Tarih-i Olcaytu: İnceleme ve Çeviri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

Öz, M. (2007). Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *DİA* (C 33, 304-306). İstanbul: TDV.

Özbek, S. (1988). *El-Melikü'z Zâhir Rükne'd Din Baybars El-Bundukdarî (?- 1277) Hayatı ve Faaliyetleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

Özcan, A. (2003). Malabar. *DİA* (C 27,465-466). Ankara: TDV.

Özdal, A.N., (2013). *İslam İktisadi Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret ve Tüccar (X.-XIV. Yüzyıllar)*. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.

Özdal, A. N., (2017). Ortaçağ İslam Dünyasında Tüketici Grupları ve Müşteri İlişkileri Üzerine. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi SBE Dergisi*, 3 (1), 123-136.

Özdal, A. N., (2017). Müslüman Seyyah ve Coğrafyacıların Gözünden Seylan Adası'nda Doğal Hayat ve Kültürel Yaşam (8.- 14. Yüzyıllar). *History Studies* 10 (2), 130-139.

Özdal, A.N., (2019). *Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem*. İstanbul: Timaş.

Özdoğan, Y ve Işık, N. (2008). Geleneksel Türk Mutfağında Şerbet. Dilek, Z., vd. (ed.). [38. İCANAS 10-15.09.2007], Cilt 3. Maddi Kültür (ss. 1059-1077) içinde. TTK: Ankara.

Özer, O. ve Baluken, N. (2018). Şıfaü'l-Fuad Li-Hazret-ı Sultan Murad'daki Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme. *TÜRÜK: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(13), 64-80.

Öztürk, E. ve Yaman, H. (2019). Dondurmanın Tarihsel Gelişimi ile Kültürlerarası Düzeyde Karşılaştırması. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 7 (3), 2336-2359.

Öztürk, M. (2017). Nevruz Nâme. *TAD*, 36 (61), 149-182.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: MEB.

Parlaz, S. (2017). Osmanlı Ceneviz Ticaretinde Sakız Adasının Yeri ve Önemi (1346-1566). *Ulakbilge*, 5 (14), 1285-1299.

Pétis, F. (1722). *The History of Genghizcan the Great, First Emperor of the Antient Moguls and Tartars*. Penelope Aubin (transl.). London: J. Darby.

Ray, J. C. (1995). Civettictis Civetta. *Mammalian Species* (488), 1-7.

Roux, J.P. (2015). *Türklerin Tarihi- Pasifik'ten Akdenize 2000 Yıl*. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan (çev.). İstanbul: Kabalcı.

Rubinacci, R. (1980). The Island of Ash-Shasland in Al-Idrisi's Geography. *Oriente Moderno*, 60 (1/6), 273-277.

Saltan, M. (2015). *Bekri'nin El-Mesâlik Ve'l-Memâlik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi SBE.

Sarı, İ. (2017). *Cengiz Han ve Çin-Moğol İmparatorluğu*. Antalya: Nokta E-Book Publishing.

Sarıkaya, B. (2010). *Rükneddin Ahmed'in 'Acâibu'l Mahlûkât Tercümesi*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi T.A.E., İstanbul.

Sarıkaya, F. (2008). *Abbasilerde Denizcilik (750-1258)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi SBE, Manisa.

Sarıp, M. A. (2018). *el-İdrîsî ve Nuzhatü'l-Müşâtâk Adlı Eserinin Uzak Doğu ile İlgili Bölümünün Çeviri ve Yorumu*, (Düzeltilmiş Tez), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, İstanbul.

Sayyid Maqbul Ahmad. (1999). İbn Hurdâzbih. *DİA* (C 20, 78-79) İstanbul: TDV.

Sell, C. (2006). *The Chemistry of Fragrances From Perfumer to Consumer* (2nd ed.). Cambridge: The Royal Society of Chemistry.

Sevim, A. (1960). Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi. *Bellekten*, 24 (94), 209-232.

Sevim, A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*. Ankara: TTK.

Sezgin, A.C. ve Durmaz, P. (2019). Osmanlı Mutfak Kültüründe Şerbetlerin Yeri ve Tüketimi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 1499-1518.

Sharif, J. & Gerhard, A. (1832). *Qanoon-e-Islam: or the Customs of the Moosulmans of India*. London: Parbury, Allen&Co.

Sivrioğlu, U. T. (2015). Sasaniler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti. *(TOD)*, 8(22), 39-62.

Söylemez, M. M. (2001). Câhız'ın et-Tebessur bi't-Ticâre Adlı Risâlesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (1), 305-331.

Söylemez, M.M. (2012). Vâsıt. *DİA* (C 42, 541-544), İstanbul: TDV.

Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri*. (3.bs.). Cemal Köprülü (çev.). Ankara: TTK.

Strange, Guy le (1905). *The Lands of the Eastern Caliphate*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strange, Guy le (2015). *Doğu Hilafetinin Memleketleri: (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*. Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar (çev.). İstanbul: Yeditepe.

Suarez, T. (2012). *Early Mapping of Southeast Asia: The Epic Story of Seafarers, Adventurers, and Cartographers Who First Mapped the Regions Between China and India*. Boston: Tuttle Publishing.

Şahin, M. (2013) *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))*. Basılmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, Tokat.

Şahin, M., Tunç, Z. (2018). Türkiye Selçuklularının Sinop'un Fethinde Gâşiye'yi Hâkimiyet Âlameti Olarak Kullanmaları ve Fetih İçin Gönderilen Fütüvvetnâme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 701-710.

Şan, E. (2015). *Abbâsî Devleti Döneminde Avrasya 'yla Gerçekleştirilen Uluslararası Köle Ticareti (750-945)*. Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, İstanbul.

Şeşen, R. (2000). İdrîsî, Şerîf. *DİA* (C 21, 493-495). İstanbul: TDV.

Şeşen, R. (2001). *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. (2.bs.). Ankara: TTK.

Şükûn, Z. (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar (Ferhengi Ziya)*. (2.bs.). (Cilt 3). İstanbul: MEB.

Taneri, A. (1978). *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkibü'l-Arifin'in Değerlendirilmesi)*. (2.bs.). Konya: Bilge.

Tansü, Y. E. (2018). *Kırgızların Sosyal ve Kültürel Hayatı*. Ankara: İksad.

Taşagül, A. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları: M.Ö. III-M.S. X. Asır*. (2.bs.). Ankara: TTK.

Taşagül, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. (5.bs.). İstanbul: Kültür Bilge Sanat.

Tekin, T. (1988). *Orhun Yazıtları*. Ankara: TTK.

Temkin, O. (1955). Medicine and Graeco-Arabic Alchem. *Bulletin of the History of Medicine*, 29, 134-153.

Tez, Z. (2010). *İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası: Tarihte Eczacılık, Güzel Kokular ve Kozmetik*. İstanbul: Hayy Kitap.

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş I: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. İstanbul: Enderun.

Topaloğlu, B. (1993). Cennet. *DİA* (C 7, 376-386). İstanbul: TDV.

Topaloğlu, B. (1998). Hûri. *DİA* (C 18, 387-390). İstanbul: TDV.

Tufantoz, A. (2004) Mervâniler. *DİA* (C 29, 230-232). Ankara: TDV.

Turan, M. (2019). XIV ve XV. YY. Divanlarında "Koku" Kavramı Etrafında Oluşan. Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi TAD*, (45) 251-272.

Tuzcu, R. (2015). Hz. Peygamber'in (sas) Teri ile ilgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi. Adnan Demircan (ed.). *Asr-ı Saadet Dünyası (9) Hz. Peygamber (Sas) Döneminde Gündelik Yaşam* (ss. 153-185) içinde. İstanbul: Siyer.

Uyar, G. (2013). Zübeyde bint Ca'fer. *DİA*. (C 44, 517-519). İstanbul: TDV.

Uzel, İ. (2011). Anadolu Uygarlıklarında Kozmetoloji. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 1 (1), 47-54.

Uzun, M.İ. (1995). Ezher. *DİA*. (C 12, 53-58). İstanbul: TDV.

Uzunkaya, U. (2020). Eski Türkçede Koku, Tütsü ve Buhurdan. *Adıyaman Üniversitesi SBE Dergisi*, 34 (13), 165-205.

Üçok, B. (1968). *İslâm Tarihi: Emevîler-Abbâsiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Vadet, J.C. (1986). Ibn Masawayh. *EP* (Vol 3, 872-873). Leiden-New York, E.J. Brill.

Wallis, F. (2010). *Medieval Medicine*. Canada: University of Toronto Press.

Wilfred, S. (1922). Camphor. *Journal of the American Oriental Society*, (42), 355-370.

Yan, V. (2006). *Bozkırın Kanlı Kılıcı: Cengiz Han*. Bahadır Dülger (çev.). İstanbul: Pegasus.

Yavuz, Y.Ş. (1988). Adn. *DİA* (C 1, 390-391). İstanbul: TDV.

Yaylalı, Y. (2019) İbn Yemin'in Bir Gazelinden Hareketle Sevginin Güzelliği. *Erzincan Üniversitesi SBE Dergisi*, 12 (2), 264-272.

Yentürk, A. (2005). "Uygarlık ve Parfüm; Bir Yolculuğun Tarihçesi". Şennur Şentürk (yay.haz). *Parfüm: Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya, Perfume: Sacred Incense to Fragrant Elixir* (ss. 7-40) içinde. İstanbul: Yapı Kredi.

Yıldırım, T. ve Altungök, A. (2014a). Erken Ortaçağlarda Übüle Liman Kentinin İran Körfezi Açısından Önemi. *Turkish Studies*, 9 (4), 1185-1197.

Yıldırım, T. ve Altungök, A. (2014b). Erken Ortaçağlarda Siraf Liman Kentinin İran Körfezi Açısından Önemi, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (2), 14-33.

Yıldız, H.D. (1988). Abbâdiler. *DİA* (C 1, 15-16). İstanbul: TDV.

Yıldız, H.D. (1992) Berberîler. *DİA* (C 5, 478-483). İstanbul: TDV.

Yörükân, Y.Z. (2013). *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler: Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler*. İstanbul: Ötüken.

Yule, H. (1882). Notes on the Oldest Records of the Sea-Route to China from Western Asia. *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 4 (11), 649-660.

Zeydân, C. (2012). *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. Necati Gök (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.nhm.ac.uk/content/dam/nhmwww/discover/ambergris/ambergris-sperm-whale-illustration-full-width.jpg.thumb.1160.1160.jpg> (Erişim Tarihi:10.05.2019)

<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Ambrosia> (Erişim Tarihi:02.04.2020)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Ambrein> (Erişim Tarihi 01.05.2021).

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Laccadive_Denizi. Erişim Tarihi 21.05.2021.

<https://img3.aksam.com.tr/imgsdisk/2021/01/16/kafur-nedir-faydalari-nelerdir-nasil-kullanilir-her-derde-deva-3-160120211610747710605309c2.jpg> (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

<https://www.ambergris.co.nz/images/identification-typical-3.jpg> (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

EKLER

Ek 1. Haritalar

Harita 1.

İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müşâk fi'htirâkı'l-âfâk eserinde bahsedilen 1. İklim 9. Bölüm Haritası.

1. Çamarun 2. Sabûma 3. El-Çamar ve Malay Adası 4. Mâyid 5. Şandâ-fûlât
 6. Aşûr 7. Lankabâlûs 8. Calus 9. Hizlic 10. Tonûmah
 11. Mâbit 12. Kalah 13. Salâhit 14. Rami 15. Mayid
 16. Çamâr 17. Lûkîn 18. Şamil 19. Hânfü/Hânâfû
 (Sarıp, 2018:29)

Harita 2.

İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müşâk fi'htirâkı'l-âfâk eserinde yer alan 1. İklim 10. Bölüm Haritası.

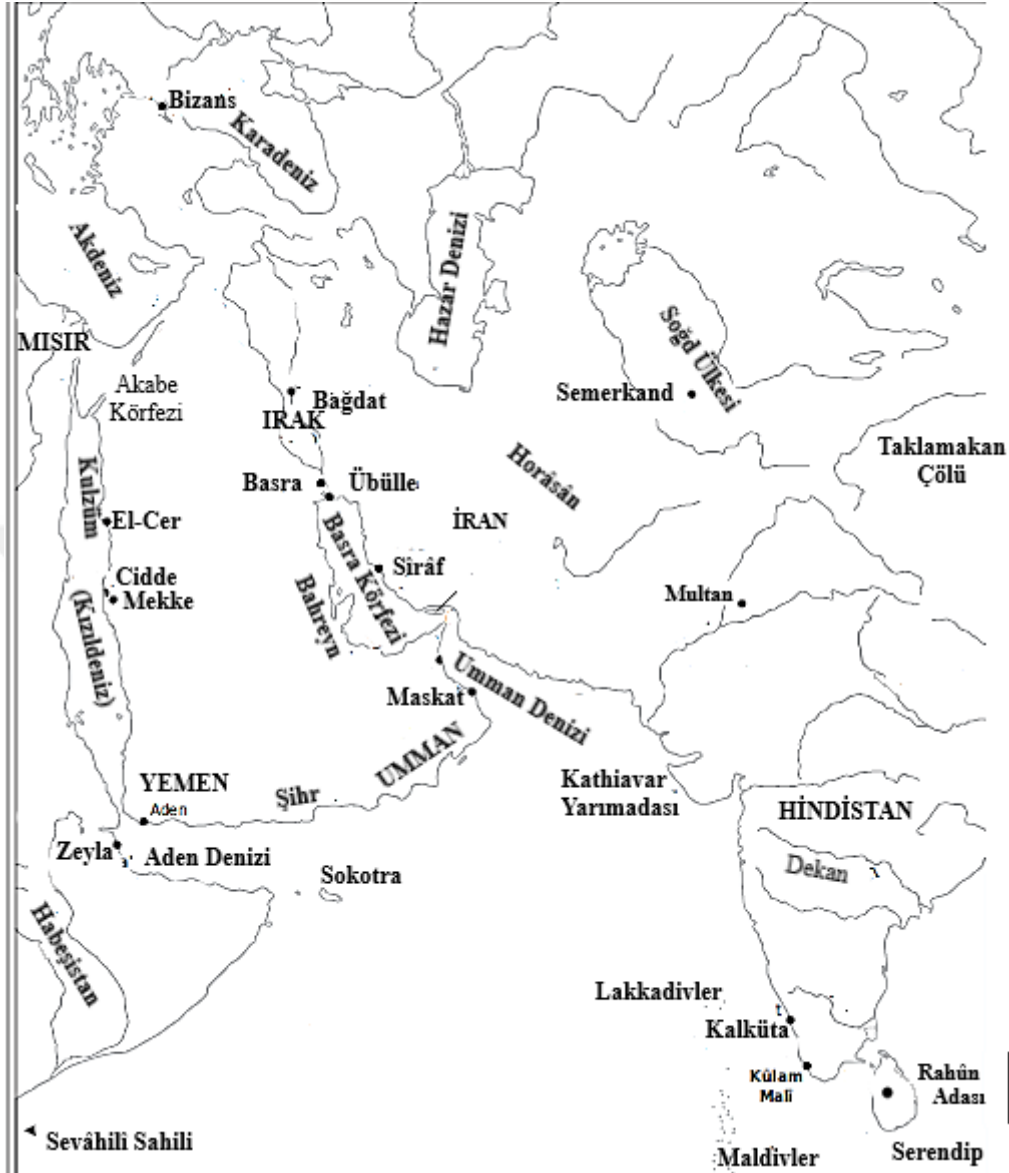
1. Vâqvâq 2. Sahâb 3. Sîla (Kore) 4. Kive

5. Sancî 6. Mûcah 7. Sabûma 8. El-Çamar ve Malây Adası

9. Mâyid 10.? 11. Çâbtû 12. Ayâm

(Sarıp, 2018:43).

Harita 3.

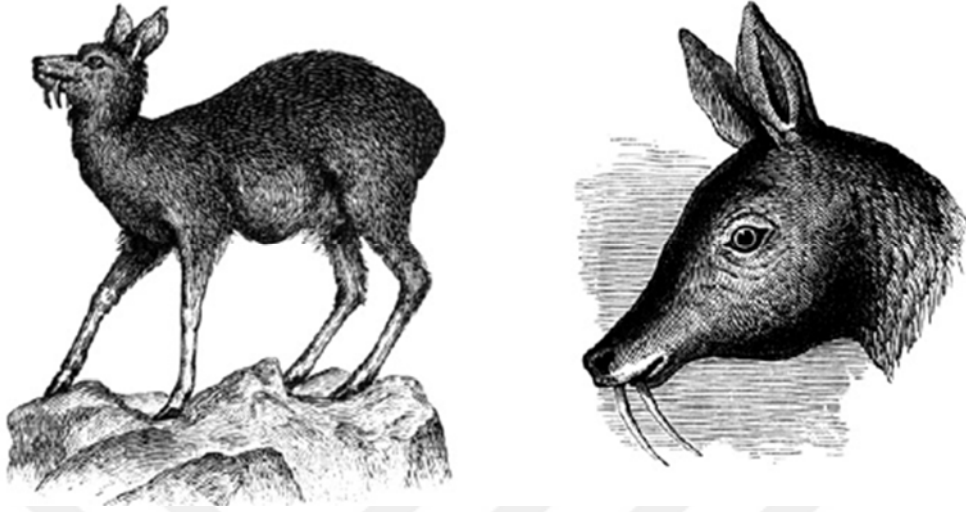

Süleyman el Tâcir'in Seyahatnâmesinde bahsi geçen yerleri gösterir harita (Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 20).

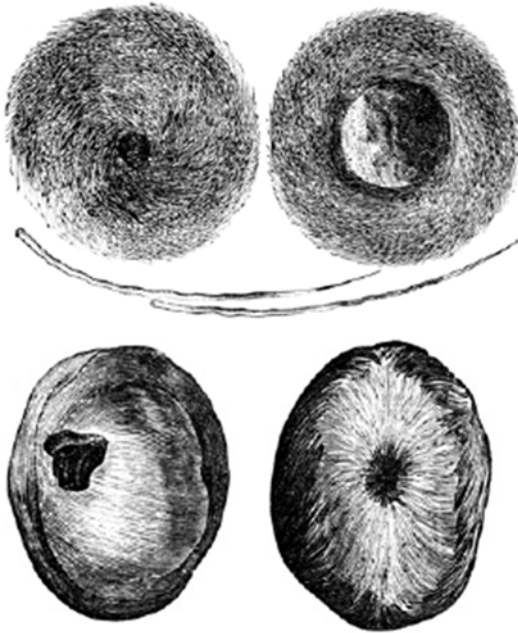
Harita 4.

(Abu Zayd Al-Sirafi & Ahmad İbn Fadlan, 2014: 21)

Ek 2. Resimler**Resim 1.**

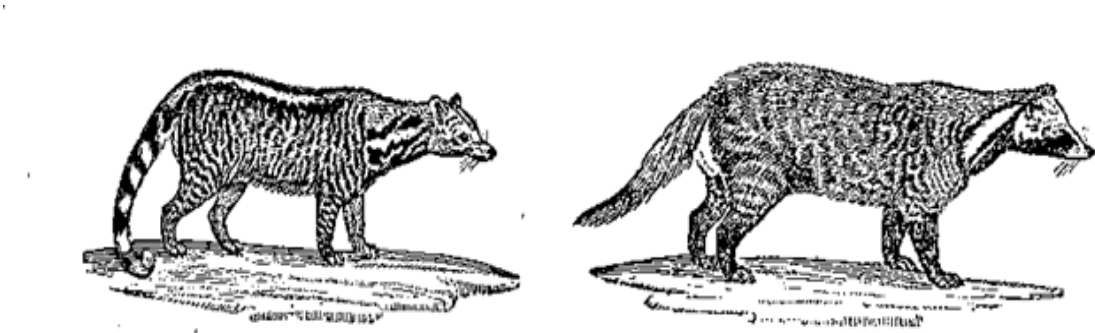
Misk Ceylanı (Lat. *Moschus Moschiferus*)'un tasvir ediliş i (King, 2017: 14).

Resim 2.

Misk kesesinin üstten ve alttan görünümü (King, 2017:17).

Resim 3.

Misk fareleri, solda *Desmana Castor Moschatus* ve sağda *Ondatra Castor Zibethicus* tasviri (Bewick, 1800: 415-416).

Resim 4.

Misk kedileri solda *Civettictis Civetta* (Zibet), sağda *Viverra Zibetha* yani Civet kedisi tasviri (Bewick, 1800: 270, 273).

Resim 5.

Amber Balığı

<https://www.nhm.ac.uk/discover/what-is-ambergris.html> (Erişim Tarihi. 10.05.2019)

Resim 6.

Amber parçası

<https://www.ambergris.co.nz/images/identification-typical-3.jpg> (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

Resim 7.

Kâfur Ağacı ve meyveleri

<https://img3.aksam.com.tr/imgsdisk/2021/01/16/kafur-nedir-faydalari-nelerdir-nasil-kullanilir-her-derde-deva-3-160120211610747710605309c2.jpg> (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Sevgi Çakır Özbayrak

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Sinop Üniversitesi, Amasya Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İLETİŞİM

E-posta Adresi:

Telefon: